

Правова позиція

(правонаступник наукового журналу
“Вісник Академії митної служби України.
Серія: “Право”)

№ 2 (43)

*Включено до Переліку наукових фахових видань України, у яких
можуть публікуватися результати дисертаційних робіт
з юридичних наук (Наказ Міністерства освіти і науки України
від 17.03.2020 р. № 409, додаток 1)*

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

Правова позиція
(правонаступник наукового журналу “Вісник Академії митної служби України.
Серія: “Право”)

Науковий журнал

Видається чотири рази на рік

Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет вченою радою
Університету митної справи та фінансів (протокол № 13 від 24.06.2024).
Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

**«Правова позиція» включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus International (Республіка Польща)**

Редакційна колегія:

Приймаченко Д. В. – д.ю.н., проф.

(головний редактор);

Мінка Т. П. – д.ю.н., доц.

(заступник головного редактора);

Варава В. В. – к.ю.н., доц.;

Гармаш Є. В. – к.ю.н., доц.;

Гелерт Лотар – д.ю.н., проф., Німецький урядовий
університет державного управління
(Федеративна Республіка Німеччина);

Гречанюк С. К. – д.ю.н., проф.;

Кашубський Михайл – д.ю.н., доц.,
Університет Чарльза Стерта, голова Секретаріату
Міжнародної мережі митних університетів (Австралія);

Книш С. В. – д.ю.н., проф.;

Легеза Є. О. – д.ю.н., проф.;

Ліпінський В. В. – д.ю.н., проф.;

Люгіков П. С. – д.ю.н., проф.;

Макаренко А. В. – к.ю.н.;

Миронюк Р. В. – д.ю.н., проф.;

Перепьолкін С. М. – д.ю.н., проф.;

Раковський Мачей – доктор габ., доц.,
Лодзький університет (Республіка Польща);

Сабо Андреа – доктор наук, проф.,

Університет публічної служби (Угорська Республіка);

Сироїд Т. Л. – д.ю.н., проф.;

Тертишник В. М. – д.ю.н., проф.;

Тильчик В. В. – д.ю.н., проф.;

Чижевич Веслав – доктор наук у галузі митної політики
та митного права, проф., Головна торгова школа у Варшаві
(Республіка Польща);

Щербина В. І. – д.ю.н., проф.

ISSN 2521-6473 (Print)

ISSN 2664-634X (Online)

Коректори: Н. В. Славогородська, Н. С. Ігнатова
Комп'ютерна верстка: М. С. Михальченко

Свідоцтво про державну реєстрацію: серія КВ № 21947-11847ПП від 31.12.2015 р.

Адреса: м. Дніпро, вул. Володимира Вернадського, 2/4, 49000

Тел.: +38 (099) 729 63 79

E-mail: editor@legalposition.umsf.in.ua

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.

Підписано до друку 25.06.2024. Формат 60×84/8. Папір офсетний.

Гарнітура Таймс. Ум. друк. арк. 7,44. Обл.-вид. арк. 7,53.

Наклад 300 прим. Замовлення № 0624/470.

ЗМІСТ

ІСТОРИЯ ТА ТЕОРІЯ ПРАВА

О. В. Морозов, С. В. Шуляк. Континентальна блокада 1806–1814 рр.: історичний та міжнародно-правовий досвід.....	5
--	---

АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА МИТНЕ ПРАВО

О. П. Автомонов. Європейські правові стандарти використання штучного інтелекту у публічній службі: виклики правового регулювання в Україні.....	11
Д. О. Андреев. Роль адміністративного права у забезпеченні доступу до правосуддя: аналіз практики надання правової допомоги.....	16
Н. Ф. Лата, А. М. Мальцева. Особливості відшкодування витрат на правничу допомогу у податкових спорах.....	20
Ж. В. Мандриченко. Цінності та функції адміністративного права: теоретичні підходи до визначення взаємозв'язку.....	25
М. С. Уткіна. Фінансування інфраструктурних проєктів під час воєнного стану: корупційні виклики та механізми прозорості.....	29

ПРОБЛЕМИ ПРАВООХОРОННОЇ ТА ПРАВОЗАХИСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

І. М. Горбачова, В. П. Бойченко. Кримінально-правовий захист діяльності правоохоронних органів.....	34
Ш. Б. Давлатов, П. А. Купріяненко. Криміналізація контрабанди товарів: проблеми застосування.....	40

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО. ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

М. Ю. Віхляєв. Межі допустимого втручання держави в діяльність релігійних організацій: практика Європейського суду з прав людини.....	44
Д. А. Пунтус. Міжнародно-правові стандарти соціального забезпечення: особлива роль МОП.....	49
І. М. Риженко, В. В. Веремчук. Проблемні аспекти визнання держав у міжнародному праві.....	53

ТРИБУНА МОЛОДОГО НАУКОВЦЯ

М. М. Герман. Сучасний стан правового регулювання адміністративно-правової охорони та захисту права інтелектуальної власності.....	58
В. П. Рябенко. Поняття інвестиційної діяльності в Україні: загально-правові підходи.....	64

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

О. В. Агапова. Принципи діяльності у сфері юстиції України.....	69
--	----

CONTENTS

HISTORY AND THEORY OF LAW

O. V. Morozov, S. V. Shulyak. Continental blockade 1806–1814: historical and international legal experience.....5

ADMINISTRATIVE AND CUSTOMS LAW

O. P. Avtomonov. European legal standards for the use of artificial intelligence in the public service: challenges of legal regulation in Ukraine.....11

D. O. Andreiev. The role of administrative law in ensuring access to justice: analysis of legal aid practice.....16

N. F. Lata, A. M. Maltseva. Features of compensation for legal assistance expenses in tax disputes..... 20

Zh. V. Mandrychenko. Values and functions of administrative law: theoretical approaches to determining the relationship.....25

M. S. Utkina. Financing infrastructure projects during martial law: corruption challenges and transparency mechanisms.....29

PROBLEMS OF LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES

I. M. Gorbachova, V. P. Boichenko. Criminal law protection of law enforcement agencies activities..... 34

Sh. B. Davlatov, P. A. Kupriyanenko. Criminalization of smuggling goods: application issues 40

INTERNATIONAL LAW

M. Yu. Vikhliayev. The limits of permissible state intervention in the activities of religious organizations: the practice of the European Court of Human Rights..... 44

D. A. Puntus. International legal standards of social security: the special role of the ILO.....49

I. M. Ryzhenko, V. V. Veremchuk. Problem aspects of state recognition in international law..... 53

TRIBUNE OF A YOUNG SCIENTIST

M. M. Herman. Current state of legal regulation of administrative and legal protection and enforcement of intellectual property rights..... 58

V. P. Riabenko. Concept of investment activity in Ukraine: general legal approaches.....64

TOPICAL ISSUES OF JURIDICAL SCIENCE

O. V. Agapova. Principles of activity in the justice area of Ukraine.....69

ІСТОРІЯ ТА ТЕОРІЯ ПРАВА

УДК 341.3: 94(477.5/7) «18»

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2024-2.1>

О. В. Морозов, доктор історичних наук, доцент,
завідувач кафедри історії та теорії держави і права
Університету митної справи та фінансів

С. В. Шуляк, кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних відносин
Університету митної справи та фінансів

КОНТИНЕНТАЛЬНА БЛОКАДА 1806–1814 РР.: ІСТОРИЧНИЙ ТА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ДОСВІД

Статтю присвячено дослідженню історичних та міжнародно-правових факторів пов'язаних із запровадженням та реалізацією французьким урядом в 1806 р. континентальної блокади. У статті визначається, що запровадження континентальної блокади стало першою обгрунтованою в політичному та правовому аспекті спробою вирішити на користь Франції тривалу глобальну конкуренцію з Великою Британією за панування в світі. У статті звертається увага на трактовку мети континентальної блокади французькою історичною традицією як проект побудови уніфікованого європейського простору з використанням правової та економічної моделі наполеонівської Франції. Також сформульовано концепцію, яка полягає в тому, що континентальну блокаду слід розглядати не лише як епізод наполеонівської доби, а як закономірне явище, коли в умовах переходу людства на новий технологічний рівень на початку XIX ст. відбулась чергова світова криза, результатом завершення якої стало народження нової міжнародно-правової системи – віденської. В процесі дослідження проблеми розглянуті основні правові принципи на яких базувалась континентальна блокада, заходи протидії та зменшення негативних наслідків на економічні системи різних держав, способи пошуку альтернативних механізмів міжнародної торгівлі з метою нівелювання наслідків блокади. Доводиться, що в умовах регіональної господарської та торговельної спеціалізації держав, концепція континентальної блокади не витримала перевірку часом. Одночасно, слід відзначити, що опинившись в умовах різного роду обмежень міжнародної торгівлі уряди ключових держав того періоду максимально перебудовують митно-правові системи з метою однозначного захисту національних торгових інтересів. Зазначено, що континентальна блокада вплинула на прискорення промислової революції на Європейському континенті. В умовах ринкової економіки XIX ст. країни знаходили правові механізми, які дозволяли обходити обмеження блокади. До зазначених механізмів відносились: організація нових торгових маршрутів, державна контрабанда, нейтральна торгівля, ліцензії на торгівлю забороненими товарами. Зазначається, що події континентальної блокади підняли проблему перегляду міжнародно-правових норм, які регулювали процес морської блокади і торгівлі нейтральних держав в умовах воєнних дій.

Ключові слова: історія, континентальна блокада, морське право, міжнародна торгівля, нейтральна торгівля, контрабанда.

O. V. Morozov, S. V. Shulyak. Continental blockade 1806–1814: historical and international legal experience

The article is devoted to the study of historical and international legal factors related to the introduction and implementation of the continental blockade by the French government in 1806. The article determines that the introduction of the continental blockade was the first politically and legally justified attempt to resolve the long global competition with Great Britain for world domination in favor of France. The article draws attention to the interpretation of the goal of the continental blockade by the French historical tradition as a project to build a unified European space using the legal and economic model of Napoleonic France. The concept is also formulated, which consists in the fact that the continental blockade should be considered not only as an episode of the Napoleonic era, but as a natural phenomenon, when in the conditions of the transition of humanity to a new technological level at the beginning of the 19th century. another world crisis took place, the result of which was the birth of a new international legal system – Viennese. In the process of researching the problem, the main legal principles on which the continental blockade was based, countermeasures and reduction of negative consequences on the economic systems of various states, ways of finding alternative mechanisms of international trade in order to level the consequences of the blockade were considered. It is proven that in the conditions of regional economic and trade specialization of states, the concept of continental blockade has not withstood the test of time. At the same time, it should be noted that when faced with various restrictions on international trade, the governments of the key states of that period restructured customs and legal systems as much as possible in order to unambiguously protect national trade interests. It is noted that the continental blockade influenced the acceleration of

© О. В. Морозов, С. В. Шуляк, 2024

the industrial revolution on the European continent. In the conditions of the market economy of the 19th century, countries found legal mechanisms that allowed bypassing the restrictions of the blockade. These mechanisms included: organization of new trade routes, state smuggling, neutral trade, licenses for trade in prohibited goods. It is noted that the events of the continental blockade raised the issue of revising the international legal norms that regulated the process of maritime blockade and trade of neutral states in the conditions of hostilities.

Key words: *history, continental blockade, maritime law, international trade, neutral trade.*

Постановка проблеми. Сучасний інформаційно-науковий простір знаходиться під впливом постійного нагадування про різноманітні санкційні та обмежувальні заходи в різних куточках планети. Ці заходи включають торгові війни, митні та транзитні обмеження, товарні конфіскації та інше. Перша глобальна торговельно-політична конфронтація відбулась в добу наполеонівських війн. На початку XIX ст. європейський континент вперше зіткнувся з подібними обмеженнями в глобальному вимірюванні. Торговельно-економічне протистояння Британії та Франції охопило практично всі держави Європи і Російську імперію, США. Але результати цього протистояння не обмежились суто економічними фактами. Наслідками Наполеонівських війн (1796–1814 рр.) для Європейського континенту стали ліквідація вестфальської системи міждержавних відносин і формування нової моделі – віденської системи, модернізація правової ідеології (конституційність та без станівість права), капіталізація економік європейських держав. Але серед подій першого десятиріччя XIX ст., що кардинально і у короткий термін змінили соціальне обличчя Європи, на наш погляд займає – континентальна блокада: цілий комплекс правових, адміністративних, економічних, дипломатичних заходів, задіяних Наполеоном I та спрямованих проти Великої Британії та її союзників. Але, якщо класичні дослідження проблематики континентальної блокади концентрують зусилля на економічних аспектах, то нашим завданням є намір проаналізувати яким чином континентальна система впливала на трансформацію міжнародно-правових та міждержавних відносин у першому десятиріччі XIX ст.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Багатопланова проблематика історії континентальної блокади, незважаючи на ту роль, яку вона відіграла в історії міжнародних відносин початку XIX ст. увійшла у науково-дослідний процес лише у XX ст. При цьому об'єктами дослідження виступали в більшості випадків торговельно-економічні та фінансові аспекти події. Міжнародно-правові процеси, адміністративно-митні дії держав залишались на других ролях. Тому в історіографічному огляді ми зазначимо найбільш вагомий науковий праці, які розглядали континентальну блокаду та її історичні наслідки з точки зору соціально-політичних перетворень, які вона привнесла у європейську історію. У 1950-х рр. французька наукова школа запропонувала модель «універсальної» концепції, представники якої доводили, що політика Наполеона I, у тому числі континентальна система ґрунтувалась на ідеях імператора об'єднати Європу в інтересах людства. Французькі дослідники історії міжнародного права – А. Фюж'є, А. Вандаль зазначали, що з народженням у 1806–1807 рр. великої імперії, вона вимагала політичної та економічної інтеграції на базі континентальної системи. Наполеон змушений був застосовувати позаекономічний примус по відношенню до урядів та народів, які не зрозуміли прогресивної ідеї європейської інтеграції [1]. Інший поважний французький спеціаліст з континентальної блокади Ф. Крузе в капітальній двотомній праці «Британська економіка і континентальна блокада», зміст якої будувався на документах британських та французьких архівів також підтримував концепцію «європейської інтеграції» і «загального ринку», що будувався за допомогою континентальної системи [2]. Але вже у другій половині XX ст. у першому десятиріччі XXI ст. в історіографії присвяченій континентальній блокаді знову починають переважати економічні аспекти проблеми. Але серед значної кількості досліджень з цієї тематики можна виділити праці, що носили комплексний характер дослідження, інтегруючи міжнародно-правові, економічні та політичні фактори. До них ми можемо віднести дослідження М. Робсона «Британія, Португалія і Південна Америка в Наполеонівських війнах: союзи і дипломатія в економічному морському конфлікті» [3]. Особливо слід відзначити монографію А. Граба «Наполеон та трансформації у Європі» [4]. Як одну з перших спроб глобалізації, пропонує розглядати континентальну блокаду ірландський історик К. О'Рурк [5]. Таким чином огляд концепцій, що пояснювали саме політико-правові цілі наполеонівської Франції відкривають можливість розкриття ще однієї сторони історичного явища – континентальної блокади 1806–1814 рр.

Мета статті полягає в дослідженні впливу континентальної блокади 1806-1814 рр. на міжнародно-правові відносини в сфері зовнішньої торгівлі держав Європи та Північної Америки.

Результати дослідження. Початок XIX ст. це важливий еволюційний момент для різних областей політичного, економічного життя європейських країн. Активізація військово-політичної та економічної конкуренції Франції з Англією вплинули на долю всіх європейських держав. Внаслідок докорінної соціально-політичної перебудови і революційного підйому французького суспільства на межі XVIII–XIX ст. Франція займає монопольне, лідируюче положення на континенті не лише у військовому плані, а головне в соціально-правовому та економічному аспектах. Велика Британія, яка після війни 1756–1763 рр. перетворилась на колоніальну світову імперію, відстоявши статус «володаря морів» змушена була знову втягнутися в тривалу виснажливу боротьбу з революційною, а потім наполеонівською Францією. Нова війна охопила європейський континент і світовий океан і тривала з 1793 по 1815 роки. Але з кінця 1805 р. в протистоянні Британії та Франції наступила

рівновага. Перемога британського флоту в жовтні 1805 р. над об'єднаним франко-іспанським флотом при Трафальгарі підтвердила ще раз панування британців на морі і неможливість здійснити висадку французької армії на Британські острови, а у свою чергу перемога французів під Аустерліцем над військами антифранцузької коаліції підтвердили французьке панування на континенті. Таким чином конфлікт Франції і Британії перемістився в інший простір. Простір економічного протистояння.

Методи, за допомогою яких французькі урядовці намагались досягти панування на континенті, повинні були принципово новими у порівнянні з тими, що застосовувались в протистоянні з Британією раніше. Починаючи з 1797 р. Наполеон застосував декілька способів досягти перемоги: це і спроба нанести удар по основному джерелу добробуту Британії – Індії. Це Єгипетська кампанія 1798–1799 рр. Але в цьому сам Наполеон і його міністри помилялись. Тому що добробут Британії на той момент в першу чергу визначався розвинутим промисловим виробництвом. Потім була спроба мирного варіанту вирішення протиріччя – укладення у 1802 р. Ам'єнського договору. Але кожна з сторін не бажала відкривати свій ринок для конкурента, тому боротьба знову вступила у фазу збройного протистояння. Результатом якого стала підготовка Наполеоном в Булонському таборі армії вторгнення на острови. Переможний для британців Трафальгар поховав цю ідею імператора Франції. В таких умовах головним завданням європейської політики Наполеона стає намагання зруйнувати економічну силу Британії шляхом закриття континентального ринку для її товарів [6, с. 35–36].

Наприкінці 1806 р., після перемоги Франції над Пруським королівством і взяттям під контроль європейського узбережжя Північного моря французький уряд отримав можливість приступити до практичного втілення ідей реальної блокади британської торгівлі та повного витіснення англійських товарів з європейського ринку. 21 листопада 1806 р., у Берліні Наполеон підписує декрет про запровадження континентальної блокади Британських островів, а пізніше доповненого так званими Міланськими декретами 23 листопада і 17 грудня 1807 р. [7, с. 302] про посилення режиму блокади. Берлінський декрет складався з десяти статей, що обґрунтовували запровадження блокади Британських островів, у тому числі звинувачення британської влади в порушенні морського права (мова йшла про королівський декрет короля Георга III від 16 травня 1806 р., згідно з яким Британія оголошувала блокаду всім європейським портам від р. Эльба до м. Брест). Наполеонівський декрет вважався чинним та обов'язковим для виконання для всіх окупованих французькими військами територій, а також для союзників Франції. Сам декрет включав 12 статей: 1 стаття визначала умови блокади Британських островів, 2 стаття зазначала, що кожен британський підданий на території імперії оголошувався військовополоненим, стаття 5 встановлювала, що все майно і товари британців на території Французької імперії ставало французьким, стаття 8 забороняла будь-яким суднам під британським прапором заходити в порти Франції та її союзників [7, с. 303–305]. Відразу після набуття чинності Берлінського декрету урядам країн-союзників Франції Іспанії, Голландії, Італії, до речі на території яких були розташовані французькі війська, було наказано приступити до виконання положень декрету. Одночасно маршал Е. Морт'є розмістив у ганзейських містах Бремен, Гамбург, Любек, в портах Мекленбурга і Померанії французькі гарнізони, з метою конфіскації британських товарів та підданих Георга III [8, с. 146–147].

Але уряд Великої Британії не збирався спокійно терпіти обмеження власної торгівлі, надходження прибутків так необхідних для субсидій державам – потенційним учасникам анти наполеонівської коаліції. Тому вже 7 січня 1807 р. Королівська рада своєю постановою запровадило контр-блокаду по відношенню до французької торгівлі, а фактично до континентальної. Причому британці нанесли удар по нейтральній торгівлі, яка на їх думку могла скоротити збитки Франції та її союзників. Згідно британській постанові, судна нейтральних держав під загрозою арешту та конфіскації вантажу не повинні були заходити у французькі порти та порти держав, що приєднались до Берлінського декрету. Британці пішли далі французів і оголосили всі океани простором для протидії французькій та нейтральній торгівлі. В той же час британський уряд активно заохочував контрабандну торгівлю англійськими товарами. Користуючись перевагою на морі британського флоту частково це можна було реалізувати, але тотально – ні. Британцям катастрофічно не вистачало крейсерських кораблів, щоб підтримувати блокаду атлантичного узбережжя Франції Іспанії та Норвегії, крім того потрібно було ще захищати власну колоніальну торгівлю від французьких крейсерів. Найбільше від полювання за нейтральною торгівлею постраждали Північно Американські Сполучені Штати. Так за даними сучасного британського історика Кевіна О'Рурка загальні втрати в зовнішній торгівлі за період 1807–1814 рр. були наступними по наступним державам (у %) [5, с. 128-129].

Таблиця 1

Вплив континентальної блокади на обсяги зовнішньої торгівлі 1807–1814 рр. (%)

Держава	Експорт	Імпорт
Британія	4,1	2,1
Франція	4,3	51,6
Швеція	7,1	22,4
США	36,3	52,8

Фактично Британія розглядала будь-яку форму нейтральної торгівлі як прояв лояльності до наполеонівської Франції, за що потрібно було карати. Ця магістральна лінія в британському трактуванні норм морського і торговельного права сформувалась ще в другій половині XVII ст. коли Англія намагалась навіть збройним шляхом Нідерланди та інші держави Європи визнати принципи Навігаційних актів 1651 р. З початком наполеонівських війн США намагались максимально скористатись цим протистоянням, пропонуючи свої послуги нейтральних перевізників товарів для країн Європи. Так у 1805 р. в Лондоні була опублікована брошура «War in Disguise, or Fraud of Neutrals» адвоката Стівена Вульфа, який агресивно критикував північноамериканський уряд за нейтральну торгівлю, називаючи американців «помічниками Наполеона» і на підставі власних правових концепцій виправдовував дії британського уряду з протидії нейтральній торгівлі [9]. Таким чином Система континентальної блокади і контр-блокади знову актуалізувало проблему правового регулювання статусу нейтральних країн та їх право вести вільну морську торгівлю.

Але незважаючи на ці фактори нейтральна торгівля залишалась важливим фактором, щоб підтримувати зовнішньоторговельний баланс в умовах тривалого збройного протистояння. Як вже ми відмічали важлива роль в підтриманні цього балансу належала торговельному флоту США. Особливо це стосувалось торгових інтересів Російської імперії, яка у 1807-1808 рр. знаходилась у стані війни з Великою Британією. І хоч сторони не вели один проти одного військових дій, але рішення Королівської ради від 11 листопада 1807 р. (Orders in Council – заборона торгувати в тих портах куди не допускався британських прапор фактично блокували датські протоки до Балтійського моря). В зв'язку з цим північноамериканський торговий флот частково компенсував відсутність британських судноплавних компаній. Так згідно митній статистиці США за 1807 р. частка торгових суден США в балтійських портах Російської імперії зростає з 2,8% до 5,3%, відповідно північноамериканський імпорту з російських портів зріс з 2.91 млн. долл. за 1806 р. – до 4,17 млн. у 1807 р., що складало 15% від його загальної вартості. При цьому слід враховувати, що значні обсяги товарів перевозились в інші країни, але під прапором США [10, с. 294–295]. Але репресивні дії британського уряду стосовно нейтральних послуг американських судновласників змусили у відповідь президента США Джеферсона 22 грудня 1807 р. підписати акт про ембарго на комерційне судноплавство під північноамериканським прапором. Цей правовий акт запроваджував заборону американським суднам покидати порти США. Але одночасно, цей акт наносив колосальні збитки американським компаніям та іноземним неогоціантам, які користувались їх послугами. Тому 1 березня 1809 р. в США ухвалюється нова редакція закону, який забороняв американським суднам брати участь в торгівлі з портами Британії та Франції. Але у цьому ж 1809 р. британська влада під тиском фінансових і матеріальних проблем також була змушена скасувати морську блокаду балтійських портів Північної Європи [2, с. 189].

Справа в тому, що ідея блокади та контр-блокади увійшли у протиріччя із законами розвитку ринкової економіки. Відбувався поступовий розвиток капіталізму, який передбачав інтенсифікацію міжнародного обміну, що робило концепцію Наполеона штучно створеною. Тому учасники цього експерименту знаходили для себе різні шляхи з міжнародно-правовим забезпеченням для подолання руйнівного негативу континентальної блокади.

Велика Британія зробила ставку на середземноморські ринки та Південноамериканські колонії Португалії та Іспанії. Британія мала власні інтереси в Середземноморському регіоні, на Балтиці, важливе місце займала торгівля з Османською державою. Головними торговельними партнерами того часу для британського підприємництва були Російська імперія, Швеція, Данія, Норвегія, Італійські держави, Пруссія, торгівля з якими оцінювалась у 9 375 000 фунтів стерлінгів [11, с. 38–39]. Але після оголошення у 1806 р. згідно з Берлінським декретом континентальної блокади по відношенню до британських товарів на теренах Європи для Британії стратегічну роль починають відігравати ринки Південно-Американського континенту. А вони контролювались колоніальними адміністраціями Іспанії та Португалії.

Таким чином для британського уряду виникла дилема: з повагою ставитися до колоніального суверенітету піренейських держав, чи брати під свій контроль їх колоніальну торгівлю, скориставшись загрозою французької окупації останніх. У торгових відносинах з Португальським королівством британські інтереси надійно захищались торговою угодою про розподіл ринків 1703 р. І цей договір робив Португалію повністю залежною від волі Британії. Британських підприємців особливо хвилював бразильський ринок і поклади золота знайдені там на початку XIX ст. Зовнішні обставини французької загрози для Португалії дозволяли британському міністерству фінансів маніпулювати португальським королівським двором і нав'язувати власні торговельні інтереси. Інша ситуація склалась у відносинах з Іспанським королівством. З 1804 р. Іспанія виступила союзником Франції і це відкрило можливості для британців ігноруючи іспанський центральний уряд напряму домовлятися з правлячими колами креолів в колоніях про відкриття ринку для британських товарів. Ініціатором такої політики виступив британський прем'єр У. Пітт. Його радником став венесуельський патріот Ф. Міранда. Якщо Португалія постійно контролювала зв'язки з Бразилією, то іспанські американські володіння після 1796 р. фактично втратили регулярні контакти з метрополією, що автоматично вело до зростання політичної і економічної їх незалежності [11, с. 86]. Це відкрило можливості до збільшення експорту британських товарів поза контролем іспанської влади. Але пряма збройна інтервенція англійців в Південну Америку у період 1805–1807 рр. потерпіла крах, зустрів збройний опір від місцевих креолів.

У той же час після припинення поставок з Росії після Тільзитського миру 1807 р. Бразилія зайняла провідне місце у постачанні Британії корабельного лісу, коноплі та льону. В зв'язку з чим британці змушені були формально визнати португальський суверенітет над Бразилією. Таким чином наполеонівські війни і викликана ними континентальна блокада поставили під сумнів старі норми колоніального суверенітету. І лідером в руйнації старого порядку виступила Велика Британія. Але маючи справу з таким небезпечним противником як наполеонівська Франція та не бажаючи збільшувати число її потенційних союзників британці переважно застосовували силу та привабливість англійського фунту і дешеву ціну власних промислових товарів і таким чином забезпечили у найбільш важкі часи блокади ринки збуту для власної промисловості.

Важкі фінансові втрати несла також і Франція – ініціатор континентальної блокади. За період 1806–1809 рр. французький бюджет щорічно втрачав по 30 млн. франків. Під тиском промислових кіл Франції Наполеон з 1809 р. змушений був порушити власні укази: французьким та північно-американським підприємцям за його розпорядженням починають видавати спеціальні ліцензії на ввезення заборонених товарів, у тому числі британські. З 1810 р. видача таких ліцензій набуває масового характеру, викликаючи незадоволення з боку французьких союзників. Особливою підтримкою з боку французького уряду користувались північноамериканські компанії. Так у 1810 р. французька влада надала підприємцям США 100 ліцензій на ввезення у Францію колоніальних товарів раніше заборонених Берлінським декретом. Міністр закордонних справ Шампан'ї навіть пообіцяв послу США в Парижі взагалі скасувати всі заборонні постанови блокади, якщо американці приймуть на себе роль посередників а торгівлі британськими товарами. 1 листопада 1810 р. Шампан'ї зумів запевнити Наполеона видати декрет про митні пільги для купців США [12, с. 214–218]. Фактично ми маємо справу з прихованою державною контрабандою. Приклад з наполеонівськими ліцензіями підтвердив основні тенденції що паралельно супроводжували історію континентальної блокади – це порочність самої ідеї, яка в повній мірі не відповідала інтересу більшості європейських держав. І друге – будь-яке суворе і тотальне обмеження в господарській діяльності завжди буде зустрічати альтернативу, більш комфортну для суспільства і тому підтриману ним.

Таким чином континентальна блокада змусила кожного з провідних діючих учасників цього колосального міжнародно-правового експерименту імператора Франції діяти на свій ризик, шукаючи вихід з економічних труднощів: Британія – через колоніальні ринки своєї імперії та контрабанду, Францію – шляхом запровадження дозвільних ліцензій, які дискредитували ідею блокади, США і Російська імперія зробили ставку на нейтральну торгівлю. Російська імперія приєдналась до континентальної блокади 13 січня 1807 р., але реалізація заходів розпочалась лише через рік у 1808 р., надавши можливість британським діловим колам завершити контракти, або переоформити майно компаній на російських підданих і таким чином продовжити комерційну діяльність. Царський уряд свідомо не виконував більшість положень Берлінського декрету і заходи були спрямовані на організацію та урядову підтримку нейтральної торгівлі, з метою зменшення залежності зовнішньої торгівлі від політичної кон'юнктури відносин з Францією та Британією. У зв'язку з цим велика роль в налагодженні південних маршрутів нейтральної торгівлі належала Південноукраїнським губерніям, а головними виконавцями нейтральної торгівлі в Чорному та Середземному морях згідно з царським указом 14 жовтня 1809 р. були визначені грецькі торгові компанії [13].

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Таким чином континентальна блокада змусила кожного з провідних діючих учасників цього колосального міжнародно-правового експерименту імператора Франції діяти на свій ризик, шукаючи вихід з економічних труднощів: Британія – через колоніальні ринки власної імперії та контрабанду, Францію – шляхом запровадження дозвільних ліцензій, які дискредитували ідею блокади, США і Російська імперія зробили ставку на нейтральну торгівлю.

Під час дії режиму континентальної блокади Франції і контр-блокади Британії з особливою гострою актуалізувались наступні аспекти: це морська зона на яку може поширюватись блокада та правовий режим нейтральної торгівлі в умовах військових дій. Британія намагалась з другої половини XVII ст. відстоювати принцип тотальної морської блокади в усіх куточках світового океану і не визнавала право нейтральних країн на вільну морську торгівлю, якщо Британія знаходилась у стані війни. Остаточо ці правові колізії знайшли вирішення в Паризькій морській конвенції 1856 р., в якій чітко були сформульовані права та обов'язки воюючих та нейтральних країн, які вели морську торгівлю. Також історичний досвід континентальної блокади довів, що її організація стала можлива лише за умов французької окупації більшості західноєвропейських держав. А реальна підтримка цього режиму здійснювалась на території самої Франції і прирейнських німецьких держав, де існувала потужна суспільна підтримка французьких правових реформ.

Стосовно перспективних напрямів досліджень даної проблематики то слід відзначити наступні: свого часу очікує фундаментальне дослідження історико-правових аспектів контрабанди в умовах континентальної блокади в різних регіонах Європи; вплив дії континентальної блокади на формування міжнародного морського і призового права в XIX та першій чверті XX ст. Вирішення цих завдань передбачає розробку нових методів пошуку та аналізу і систематизації великого комплексу правових та статистичних джерел для об'єктивної реконструкції подій пов'язаних з континентальною блокадою 1806–1814 рр.

Список використаних джерел:

1. Fugier F. *La Revolution francaise et l'Empire napoleonien*. Paris, 1954. 422 p.
2. Crouzet F. *Wars, Blockade and Economic Change in Europe. 1792–1815 / Naval History 1680–1850*: Edited By Richard Harding. London, Routledge, 2006. 582 p.
3. Robson M. *Britain, Portugal and South America in the Napoleonic wars: Alliances and diplomacy in economic maritime conflict*. L.N.Y.: I.B. Tauris, 2011. 336 p.
4. Grab A. *Napoleon and the Transformation of Europe*. Customer Services Department, Palgrave Ltd Houndmills, Basingstoke, Hampshire, England, 2003. 249 p.
5. Kevin H. O'Rourke *The worldwide economic impact of the French Revolutionary and Napoleonic Wars, 1793–1815 // Journal of Global History*. 2006. № 1. P. 123–149.
6. Tigran Yepremyan *Napoleonic paradigm of European integration: theory and history // Napoleonica. La Revue* 2021. 1 (No 39). P. 35–53.
7. Walter Demel *Deutsche Geschichte in Quellen und Darstellung. Band 6: Von der Französischen Revolution bis zum Wiener Kongress. 1789-1815*. Reclam, Stuttgart 1995. 427 S.
8. Frank Bauer *Napoleon in Berlin. Preußens Hauptstadt unter französischer Besatzung 1806–1808*. Berlin-Story-Verlag, Berlin 2006. 190 S.
9. Marzagalli S., Müller L. *In apparent disagreement with all law of nations in the world': Negotiating neutrality for shipping and trade during the French Revolutionary and Napoleonic Wars // The International Journal of Maritime History*. 2016. Vol. 28(1). P. 108–117.
10. Jeffrey A. Frankel *The 1807–1809 embargo against Great Britain, Journal of Economic History*. 1982. № 42. Pp. 291–307.
11. Robinson M. *Britain, Portugal and South America in the Napoleonic wars: Alliances and diplomacy in economic maritime conflict*. L.; N.Y.: I.B. Tauris, 2011. 336 p.
12. Wilson, Victor. *Commerce in disguise : war and trade in the Caribbean free port of Gustavia, 1793–1815*. Åbo : Åbo Akademi University Press, 2015. 319 p.
13. Головки Ю.І. *Континентальна блокада в Азовсько-Чорноморських портах за матеріалами археографічного видання «Внешняя политика России XIX и начала XX века» // Гілея*. 2010. Вип. 32. С. 114–121.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА МИТНЕ ПРАВО

УДК 004.7:[37+001](062.552)

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2024-2.2>

О. П. Автомонов, магістр права, практикуючий юрист

ЄВРОПЕЙСЬКІ ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ПУБЛІЧНІЙ СЛУЖБІ: ВИКЛИКИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано стан правового регулювання використання штучного інтелекту (ШІ) в Європейському Союзі, Раді Європи, ОЕСР та Україні, зокрема, проаналізовано Рекомендацію щодо штучного інтелекту Організації економічного співробітництва та розвитку, Акт ЄС «Про штучний інтелект», Рамкову конвенцію Ради Європи про штучний інтелект, права людини, демократію і верховенство права, Розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 № 1556-р «Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні», а також виклики, які постають під час застосування штучного інтелекту у публічній сфері та у діяльності публічних службовців. Зазначено, що, незважаючи на об'єктивну необхідність використання новітніх технологій для автоматизації багатьох процесів у сфері публічного адміністрування, використання ШІ несе значні ризики. Зроблено висновок, що такі ризики можна умовно поділити на декілька груп: конфіденційність та безпека персональних даних приватних осіб; непрозорість і алгоритмічна «справедливість», втрата робочих місць і соціальні наслідки для публічних службовців, залежність від технологічних компаній і монополізація ринку цифрових трансформацій, етичні та правові виклики збалансування публічного та приватного інтересів у діяльності суб'єктів публічної адміністрації. Визначено такі основні стратегії мінімізації указаних ризиків під час використання ШІ: підвищення захисту персональних даних і конфіденційності інформації з обмеженим доступом, розпорядниками якої є указані суб'єкти, прозорість і підзвітність, соціальна підтримка і перекваліфікація публічних службовців, введення етичних стандартів і кодексів професійної діяльності публічних службовців, і головне – запровадження нормативно-правового регулювання використання ШІ відповідно до європейських правових стандартів.

Ключові слова: штучний інтелект, публічна адміністрація, автоматизація, ризики, права людини, європейська інтеграція, публічна служба.

O. P. Avtomonov. European legal standards for the use of artificial intelligence in the public service: challenges of legal regulation in Ukraine

The article analyzes the current condition of legal regulation of use of artificial intelligence (AI) in the European Union, the Council of Europe, the OECD and Ukraine, in particular, the Recommendation on Artificial Intelligence of the Organization for Economic Cooperation and Development, the EU Artificial Intelligence Act, the Framework Convention of the Council of Europe on Artificial Intelligence, Human Rights, Democracy and the Rule of Law, Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 02.12.2020 No. 1556-r on the approval of the Concept of the development of artificial intelligence in Ukraine were analysed, as well as the challenges that arise during the application of artificial intelligence in the public sphere and in the activities of public servants. It is noted that despite the objective necessity of using the latest technologies to automate many processes in the field of public administration, the use of AI carries significant risks. It was concluded that such risks can be conditionally divided into several groups: confidentiality and security of personal data of private individuals; non-transparency and algorithmic "justice", job loss and social consequences for public servants, dependence on technology companies and the monopolization of the digital transformation market, ethical and legal challenges of balancing public and private interests in the activities of public administration entities.

The following main strategies for minimizing the specified risks during the use of AI have been determined: increasing the protection of personal data and confidentiality of information with limited access, the managers of which are the specified subjects, transparency and accountability, social support and retraining of public servants, introduction of ethical standards and codes of professional activity of public servants, and most importantly, the introduction of legal regulation of the use of AI in accordance with European legal standards.

Key words: artificial intelligence, public administration, automation, risks, human rights, European integration, public service.

Постановка проблеми. Без сумніву, штучний інтелект (англ. *Artificial intelligence*; далі – ШІ) є сучасною революційною технологією, яка змінила алгоритм відносин «людина – світ» і набула загального трансформативного характеру: від надання послуг приватним особам у сферах освіти, науки, економіки, охорони здоров'я до керування фондовими ринками, вирішення юридичних конфліктів національними і міжнародними судовими установами. За допомогою досягнень комп'ютерних наук та інформатики ШІ інтенсивно стає невід'ємною частиною діяльності органів публічної адміністрації, реалізації публічними службовцями принципів належного врядування та належної адміністрації, публічного сектору в цілому.

© О. П. Автомонов, 2024

Водночас ШІ врядування (англ. *AI governance*), разом з належним врядуванням (англ. *good governance*) і використання його алгоритмів, стало фактором посилення асиметрії публічної влади, вдосконалення процесу прийняття владно-управлінських рішень у демократичному суспільстві [1, с. 1]. Уряди багатьох країн почали використовувати ШІ для підвищення ефективності адміністративних процесів, автоматизації рутинних завдань і поліпшення надання адміністративних послуг. Європейські системи електронного врядування та похідні технології не лише скорочують час на виконання бюрократичних процедур, але й підвищують прозорість та ефективність діяльності суб'єктів владних повноважень, зменшують корупційні ризики під час прийняття адміністративних рішень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання використання ШІ під час проходження публічної служби не часто перебувало у фокусі наукових розборок вітчизняних учених; щодо впровадження міжнародних стандартів – їх обмаль, а щодо виконання вимог вступу України до ЄС – взагалі відсутні. Однак, праці, присвячені вивченню та розробленню актуальних проблем застосування цифрових технологій у діяльності державних і муніципальних органів, судових, правоохоронних органів та органів юстиції, все частіше викликають зацікавлення теоретиків-науковців і юристів-практиків з різних сфер життєдіяльності людини та галузей національного права. Зокрема, О. Баранов, Н. Максименцева, М. Максименцев, Р. Марутян, О. Мусієнко, А. Макаренко, О. Пістракевич, О. Полоневич, О. Рвачов, О. Ткаленко, Л. Токар, К. Токарева, В. Товкун, Ю. Тюля, О. Турута, О. Федоренко, Т. Федоренко, М. Чалабієва, В. Шевчук та інші визначили об'єктом наукових досліджень окреслену тематику.

Метою статті є окреслення сучасного стану встановлення міжнародних правових стандартів європейськими організаціями у сфері використання ШІ та обґрунтування необхідності нагального правового врегулювання цього аспекту в Україні, в тому числі під час проходження публічної служби, прийняття адміністративних рішень, діяльності органів публічної влади.

Результати дослідження. Після отримання Україною у 2022 році статусу держави-кандидата на членство у ЄС активізувалися реформи з Кластеру 1 «Основи процесу вступу до ЄС. Функціонування демократичних інституцій та реформа державного управління», Кластеру 2 «Внутрішній ринок. Спроможність України виконувати зобов'язання, що пов'язані з членством у ЄС», а також Кластеру 3 «Конкурентоспроможність та інклюзивний розвиток» [2]. Серед напрямів реформ, які закріплені у Плані заходів з виконання рекомендацій Європейської комісії, представлених у Звіті про прогрес України в рамках Пакета розширення ЄС 2023 року від 09.02.2024, є заходи щодо вдосконалення інституту публічної служби та впровадження цифрових трансформацій у публічне адміністрування та управління.

Так, Європейською Комісією вказано, що для ефективного поступу в процесі євроінтеграції України необхідно впровадити інформаційні системи управління людськими ресурсами (HRMIS) в усіх міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади та їх територіальних органах [2]. На думку європейських партнерів, це можна досягти шляхом, зокрема: забезпечення впровадження інформаційної системи управління людськими ресурсами в усіх міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади та їх територіальних органах; приведенням законодавства України у відповідність до положень Директиви Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/1148 від 06.07.2016 про заходи для високого спільного рівня безпеки мережевих та інформаційних систем на території Союзу (NIS), забезпечення необхідного фінансування і посилення кадрового потенціалу (залучення людських ресурсів) для впровадження європейських стандартів щодо забезпечення діяльності центральних органів виконавчої влади у сфері електронних комунікацій тощо [2].

Варто зауважити, що на міжнародному рівні неодноразово підкреслювалася готовність України до запровадження ШІ в публічне адміністрування та управління та навіть констатовано її лідерські спроможності. Так, Україна є провідним постачальником ШІ в Східній Європі [3, с. 314]. На українському ринку функціонує понад 2 000 компаній, що розробляють рішення із ШІ, а тому інтеграція вітчизняних цифрових рішень у різних секторах, узгоджених зі стандартами ЄС з точки зору цифрової стійкості, прискорить сталий розвиток, сприятиме поширенню найкращих практик у діяльності публічної адміністрації, стимулюватиме економічне зростання та ефективне використання бюджетних коштів, сприятиме інклюзивності та забезпеченню рівного доступу до цифрових можливостей. Україна вже досягла значних результатів у цифровій трансформації, що є потужним інструментом для побудови прозорої держави [3, с. 315].

Згідно з даними Індексу готовності уряду до ШІ у публічному секторі в 2023 році (англ. *Governmental AI Readiness Index 2023*) Україна посідає 60 місце серед 193 країн світу [4]. Не в останню чергу такий результат вдалося досягти і завдяки створенню у 2019 році і діяльності Експертно-консультативного комітету з питань розвитку сфери ШІ при Міністерстві цифрової трансформації України, який налічує понад 50 експертів у сфері інновацій, науки та освіти, що опрацьовують можливість формування та прийняття Верховною Радою України «правової рамки» концепції Уряду з використання ШІ. Нині алгоритми ШІ вже використовуються для роботи з відкритими даними реєстру судових рішень (модулі автоматичного аналізу WINCOURT, Verdictum PRO), моніторингу стану довкілля (сервіс DeepGreen Ukraine), виявлення ризиків у публічних закупівлях (платформа DOZORRO), під час адміністрування сплати податків та обов'язкових платежів, оцінки декларацій у діяльності Національного агентства з питань запобігання корупції тощо.

Очевидно, що таке активне використання ШІ у публічному секторі потребує наукового обґрунтування, систематизації напрацьованих уже вітчизняних практик, а основне, – правового регулювання на рівні законодавчого акта.

Беззаперечно, що ШІ може і повинен стати незамінним інструментом у діяльності публічних службовців. На думку Н. Алюшиної, «Штучний інтелект є світовим інноваційним пріоритетом. Його застосування дає перевагу в багатьох сферах. Серед ключових напрямів – корпоративне та державне управління, цифрова економіка, наука і технології, промисловість і підприємницька діяльність, освіта й інновації... Адже публічна служба є ключовою ланкою, що забезпечує соціальне, політичне й економічне життя країни... Штучний інтелект є інструментом професіоналізації публічної служби» [5].

Навіть більше, сьогодні ШІ є не лише допоміжним інструментарієм у роботі конкретно визначеного працівника, а існує позитивний досвід використання згенерованої ШІ «цифрової особи» – речниці Міністерства закордонних справ України для коментування консульської інформації для ЗМІ у сфері консульських послуг. Отже, відбулося заміщення працівника дипломатичної служби комп'ютерною системою. Цей проєкт буде використовуватися на офіційних ресурсах міністерства, вебсайті та сторінках в соцмережах, пресслужбою [6].

Проте потрібно звернути увагу, що у контексті наративу про величезний потенціал ШІ для трансформації публічного сектору, також необхідно оцінити і збалансувати потенційні переваги новітньої технології з ризиками, що можуть виникнути під час діяльності публічних службовців, у механізмах реалізації та інструментах захисту прав і свобод людини та громадянина, дотримання демократичних цінностей у цілому.

У зв'язку з цим, міжнародні регіональні організації, зокрема ЄС, ОБСЄ, ОЕСР та Рада Європи, прагнуть розробити єдині правові засади використання ШІ, що враховувало б положення європейського правового простору: зокрема, *acquis* ЄС, європейські цінності, європейські правові принципи та традиції, норми «м'якого права» тощо. Уважаємо, що оцінка таких ризиків повинна відбуватися у концепті забезпечення реалізації основоположних прав та свобод людини, що закріплені в Європейській конвенції з прав людини 1950 року Ради Європи та розтлумачені Європейським судом з прав людини, а також у положеннях установчих договорів і Хартії основоположних прав ЄС 2000 року, судовий захист яких здійснюється Судом справедливості ЄС. Так, у 2019 році Організацією економічного співробітництва та розвитку було прийнято Рекомендацію щодо штучного інтелекту (англ. *The Recommendation on Artificial Intelligence*) [7], у якій звернено увагу на потенційні ризики ШІ для демократії та прав людини, конфіденційності та захисту даних, а також цифрової безпеки.

Згодом, у 2021 році було розроблено Європейською Комісією проєкт і схвалено компромісний текст Акту ЄС «Про штучний інтелект» (англ. *Artificial Intelligence Act*) [8]. Зокрема, у статті 5 встановлюються жорсткі заборони щодо застосування ШІ у випадках використання: 1) підсвідомих методів поза свідомістю людини для спотворення поведінки особи таким чином, що це завдає чи може завдати цій людині або іншій фізичної чи психологічної шкоди; 2) будь-якої вразливості певної групи людей через їх вік, фізичний чи розумовий стан; 3) державними органами для оцінки або класифікації благонадійності фізичних осіб на основі їх соціальної поведінки; 4) систем віддаленої біометричної ідентифікації в реальному часі в загальнодоступних місцях з метою забезпечення правопорядку, окрім як для цілеспрямованого пошуку конкретних потенційних жертв злочинів, у тому числі зниклих дітей; запобігання конкретній, істотній та безпосередній загрози життю або фізичній безпеці осіб або терористичної атаки; виявлення, локалізації, ідентифікації або судового переслідування злочинця або підозрюваного у скоєнні кримінального злочину, караного у відповідній державі-члені ЄС позбавленням волі або обмеженням волі на максимальний термін не менше трьох років, і за умови попереднього дозволу, виданого судовим органом або незалежним адміністративним органом держави-члена ЄС [8].

Також Радою Європи у 2024 році підготовлено Рамкову конвенцію про штучний інтелект, права людини, демократію і верховенство права (англ. *The Framework Convention on Artificial Intelligence, Human Rights, Democracy and the Rule of Law*) [9], що визначає загальні засади регулювання використання ШІ та мінімізації ризиків, пов'язаних із його застосуванням у контексті дотримання прав людини, поваги до демократичних стандартів і верховенства права. Зокрема, одразу у Преамбулі цього документу указані такі ризики: 1) певна діяльність в рамках життєвого циклу систем ШІ може підірвати людську гідність та індивідуальну автономію, права людини, демократію та верховенство права; 2) ризики дискримінації в цифрових контекстах, особливо із залученням систем ШІ, і їх потенційний вплив на створення або посилення нерівності, включно з нерівністю, з якою стикаються жінки та особи в уразливому становищі, щодо здійснення їхніх прав людини та повної рівноправної та ефективної участі в економічних, соціальних, культурних і політичних справах; 3) ризик зловживання системами ШІ для репресивних цілей, що є порушенням міжнародного права прав людини, у т. ч. шляхом свавільного або незаконного спостереження та практики цензури, які підривають конфіденційність та індивідуальну автономію [9, с. 1].

Таким чином, важливим аспектом використання ШІ є дотримання низки принципів, на яких має базуватися правове регулювання ШІ, а саме: забезпечення людської гідності і індивідуальної автономії, прозорості

і нагляду, підзвітності і відповідальності, рівності і недискримінації, приватності і захисту персональних даних, надійності та безпечних інновацій (ст. 6–13 Конвенції) [9, с. 4–5]. Уважаємо, що оскільки Україна є активною учасницею Ради Європи, однією з провідних країн щодо розробки ШІ у Європі, то прогнозовано, що вона приєднається до цієї Конвенції та запровадить її стандарти до національної правової системи.

У цьому контексті цікавими є спільні наукові розвідки С. Матуелене, В. Шевчука і Ю. Балтрунене щодо європейських стандартів використання ШІ в діяльності органів правопорядку та юстиції [10], а саме стосовно ризиків використання ШІ в правосудді, правоохоронній діяльності та при розслідуванні злочинів, в т.ч. військових, що стало надзвичайно актуальним для України після здійснення росією широкомасштабного вторгнення в Україну у лютому 2022 року. У висновках, науковці звертають особливу увагу на те, що значною проблемою у разі використання технологій ШІ під час розслідування злочинів і діяльності правоохоронних органів є висока ймовірність порушення прав людини (щодо захисту конфіденційності особистих даних і втручання у приватне життя) [10, с. 38].

Варто констатувати, що в Україні вже розпочався процес підготовки правового поля використання ШІ у публічному секторі, враховуючи найкращі європейські розробки та практики. Так, Кабінетом Міністрів України прийнято розпорядження від 02.12.2020 № 1556-р «Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні» [11], у якому визначено засадничі принципи розвитку та використання технологій ШІ, в тому числі:

– розроблення та використання систем ШІ лише за умови дотримання верховенства права, основоположних прав і свобод людини і громадянина, демократичних цінностей, а також забезпечення відповідних гарантій під час використання таких технологій;

– відповідність діяльності та алгоритму рішень систем ШІ вимогам законодавства про захист персональних даних, а також додержання конституційного права кожного на невторгання в особисте і сімейне життя у зв'язку з обробкою персональних даних;

– забезпечення прозорості та відповідального розкриття інформації про системи штучного інтелекту;

– надійне та безпечне функціонування систем ШІ протягом усього їх життєвого циклу та здійснення на постійній основі їх оцінки та управління потенційними ризиками;

– покладення на організації та осіб, які розробляють, впроваджують або використовують системи штучного інтелекту, відповідальності за їх належне функціонування відповідно до зазначених принципів.

Отож варто запропонувати **узагальнювальні висновки**. Так, ризики використання ШІ у публічній службі можна умовно поділити на декілька груп:

1) конфіденційність та безпека персональних даних приватних осіб під час прийняття адміністративних рішень адміністративними органами;

2) непрозорість і алгоритмічна «справедливість» під час прийняття адміністративних рішень;

3) втрата робочих місць і соціальні наслідки для публічних службовців;

4) залежність від технологічних компаній і монополізація ринку цифрових трансформацій;

5) етичні та правові виклики збалансування публічного та приватного інтересів у діяльності суб'єктів публічної адміністрації.

Також необхідно окреслити основні можливі стратегії мінімізації указаних ризиків під час використання ШІ із врахуванням європейських стандартів:

1) прийняття профільного нормативно-правового акта у сфері використання ШІ у публічній сфері з урахуванням спільних європейських правових стандартів – дотриманням принципів демократії, гідності людини, захисту прав людини та верховенства права;

2) підвищення захисту персональних даних приватних осіб і конфіденційність інформації з обмеженим доступом, розпорядниками якої є адміністративні органи;

3) прозорість і підзвітність діяльності розробників програмного забезпечення ШІ із систематичним контролем з боку органів державної влади;

4) перекваліфікація публічних службовців, підвищення їхньої «технологічної» грамотності та професійної профорієнтації, ключову роль в цьому процесі має здійснювати Національне агентство з питань державної служби України;

5) введення етичних стандартів і кодексів професійної діяльності публічних службовців тощо.

Таким чином, ШІ став невід'ємною частиною сучасного суспільства, а отже, потребує правового регулювання з боку держави, адже мова йде про можливість виникнення численних ризиків і подолання державою викликів, що стосуються обмеження прав людини. Публічні службовці як невід'ємна частина адміністративного апарату є рушієм змін у відносинах «людина – публічна влада». Отож, варто не зупинятися лише на прийнятті урядової Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні, а продовжувати роботу над створенням закону, норми якого врегулювали б окреслену сферу та відповідали міжнародним європейським стандартам, опрацьованим ЄС, Радою Європи, ОЕСР та ОБСЄ. Указана Концепція – це лише програмний документ, на основі якого, на нашу думку, має бути підготовлено окремий спеціалізований законодавчий акт щодо використання ШІ у публічній сфері, а також унесено зміни до низки нормативно-правових актів у сфері публічного адміністрування, зокрема Законів України «Про державну службу», «Про службу

в органах місцевого самоврядування», «Про центральні органи виконавчої влади», «Про Кабінет Міністрів України», «Про Національну поліцію», «Про захист персональних даних», «Про адміністративну процедуру», «Про адміністративні послуги», «Про доступ до публічної інформації», «Про звернення громадян», «Про інформацію», «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» тощо.

Список використаних джерел:

1. Kuziemski M., Misuraca G. AI governance in the public sector: Three tales from the frontiers of automated decision-making in democratic settings. *Telecommunications Policy*. 2020. Vol. 44, Iss. 6. P. 1–13.
2. Про затвердження Плану заходів з виконання рекомендацій Європейської Комісії, представлених у Звіті про прогрес України в рамках Пакета розширення Європейського Союзу 2023 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 09 лютого 2024 року № 133-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/pro-zatverdzhennia-planu-zakhodiv-z-vykonannia-rekomendatsii-ievropeiskoi-komisii-predstavlenykh-u-t90224> (дата звернення : 02.05.2024).
3. План для Ukraine Facility 2024–2027. Програма фінансової підтримки України від Європейського Союзу. 2023. URL: <https://www.plan-ukraine-facility.pdf> (me.gov.ua) (дата звернення : 02.05.2024).
4. Government AI Readiness Index 2023. Oxford Insights. URL: <https://oxfordinsights.com/ai-readiness/ai-readiness-index/> (дата звернення : 02.05.2024).
5. Публічна служба потребує застосування алгоритмів ШІ для оптимізації управлінських процесів та забезпечення нової якості послуг для громадян : *Новини: Національне агентство України з питань державної служби*. Голова НАДС. 22.03.2024. URL: <https://nads.gov.ua/news/holova-nads-publichna-sluzhba-potrebuie-zastosuvannia-alhorytmiv-shi-dlia-optymizatsii-upravlinskykh-protseviv-ta-zabezpechennia-novoi-iakosti-posluh-dlia-hromadian> (дата звернення : 02.05.2024).
6. Бондарєва Х. МЗС представило нову «речницю» з консульських питань, створену штучним інтелектом. *Інтернет-ресурс: Європейська правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/05/1/7185016/> (дата звернення : 02.05.2024).
7. Recommendation of the Council on Artificial Intelligence: OECD, OECD/LEGAL/0449. Adopted 22.05.2019. URL: <https://oecd.ai/en/assets/files/OECD-LEGAL-0449-en.pdf> (дата звернення : 02.05.2024).
8. Artificial Intelligence Act. EU. Final draft. 2024. URL: <https://artificialintelligenceact.eu/the-act/> (дата звернення : 02.05.2024).
9. Матуєлене С., Шевчук В., Балтрунене Ю. Штучний інтелект в діяльності органів правопорядку та юстиції: вітчизняний та європейський досвід : дослідницька робота. URL: <https://cris.mruni.eu/server/api/core/bitstreams/1ccc7534-21b6-40e2-830d-9f65fa0e80c3/content> (дата звернення : 02.05.2024).
10. Council of Europe Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, Democracy and the Rule of Law. Final draft. Council of Europe. URL: <https://clairk.digitalpolicyalert.org/documents/council-of-europe-convention-on-ai-final-draft-framework-convention-march-2024/> (дата звернення : 02.05.2024).
11. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (дата звернення : 02.05.2024).

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2024-2.3>

Д. О. Андрєєв, кандидат юридичних наук,
помічник судді

РОЛЬ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ: АНАЛІЗ ПРАКТИКИ НАДАННЯ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ

У статті розглядається актуальна тема формування і розуміння адміністративного права в сучасному українському правовому середовищі. Автор звертає увагу на поширені погляди на місце адміністративного права в системі права України та акцентує увагу на необхідності переосмислення понять у контексті сучасних політичних, соціальних та світоглядних реалій. Стаття стверджує, що в умовах змін у політичному та соціальному житті суспільства, право також повинне пристосовуватися до нових викликів і явищ. Автор наголошує на важливості розвитку ефективної системи надання правової допомоги, що передбачає активну співпрацю між суб'єктами, що надають юридичну допомогу, як у межах, так і поза межами їхньої території. Стаття наголошує про недостатність уваги до якості та оперативності надання правових послуг, що є актуальними аспектами у забезпеченні доступності правосуддя для населення. Дослідження робить акцент на аналізі існуючих підходів до розуміння адміністративного права та його ролі в правовій системі України. У статті на підставі аналізу сукупності нормативно-правових актів, що регулюють сферу надання правової допомоги зроблено висновок, що основними способами взаємодії між суб'єктами надання правових послуг є: спільне надання правових послуг; обмін інформацією та практичним досвідом; сприяння в отриманні різного виду правових послуг; розробка та реалізація спільних проєктів та/або програм з удосконалення та підвищення ефективності функціонування системи надання правової допомоги. Правозастосовна діяльність та питання взаємодії з суб'єктами управління в правовій державі завжди мають насущний характер та актуальність. Розглянута тема зачіпає деякі аспекти сучасного стану та специфічних особливостей правової допомоги суб'єктів, які мають адміністративно-юрисдикційні повноваження, щодо застосування адміністративних покарань. У статті наголошено на необхідності правозастосування закріплених повноважень у відповідність до нормативних правових актів.

Ключові слова: надання правової допомоги, система суб'єктів, взаємодія, органи державної влади, застосування, право.

D. O. Andreiev. The role of administrative law in ensuring access to justice: analysis of legal aid practice

The article deals with the topical issue of formation and understanding of administrative law in the modern Ukrainian legal environment. The author draws attention to the widespread views on the place of administrative law in the Ukrainian legal system and emphasizes the need to rethink the concepts in the context of modern political, social and ideological realities. The article argues that in the context of changes in the political and social life of society, law must also adapt to new challenges and phenomena. The author emphasizes the importance of developing an effective system of legal aid provision, which involves active cooperation between legal aid providers both within and outside their territory. The article emphasizes the lack of attention to the quality and efficiency of legal services, which are relevant aspects in ensuring access to justice for the population. The study focuses on the analysis of existing approaches to understanding administrative law and its role in the legal system of Ukraine. Based on the analysis of a set of legal acts regulating the field of legal aid provision, the article concludes that the main ways of interaction between legal aid providers are: joint provision of legal services; exchange of information and practical experience; assistance in obtaining various types of legal services; development and implementation of joint projects and/or programs to improve and enhance the efficiency of the legal aid system. Law enforcement activities and issues of interaction with governing entities in the rule of law are always urgent and relevant. The topic under consideration touches upon some aspects of the current state and specific features of legal aid provided by entities with administrative and jurisdictional powers to apply administrative penalties. The article emphasizes the need for law enforcement of the assigned powers in accordance with the regulatory legal acts.

Key words: legal aid, system of subjects, interaction, public authorities, application, law.

Постановка проблеми. Проблема, яку стаття спрямована вирішити, полягає у неоднозначному розумінні та визначенні місця адміністративного права в системі українського права, особливо в контексті сучасних політичних, соціальних та світоглядних змін. Виникає питання переосмислення понять, зокрема поняття та змісту адміністративного права, в умовах сучасного суспільства. Недостатня увага до якості та оперативності надання правових послуг, зокрема доступ до правосуддя, також створює проблематику, яка потребує уваги та подальшого дослідження. Таким чином, стаття спрямована на вирішення цих проблем шляхом аналізу існуючих підходів до адміністративного права та визначення його ролі в українській правовій системі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останні дослідження та публікації в галузі адміністративного права та правової допомоги в Україні та за кордоном свідчать про зростаючий інтерес до питань, пов'язаних з доступністю та якістю правових послуг для громадян. Дослідження розглядають структуру та функціонування адміністративного права в контексті загальної правової системи України; з'ясовується,

© Д. О. Андрєєв, 2024

як адміністративне право взаємодіє з іншими галузями права та впливає на забезпечення доступу до правосуддя; виявляють проблеми, що виникають у процесі надання правової допомоги, такі як недостатня доступність, недоліки у якості послуг та інші перешкоди для громадян; аналізують, як адміністративне право може бути використане для забезпечення ефективного та справедливого доступу до правосуддя для всіх шарів населення; порівнюють досвід різних країн у сфері адміністративного права та надання правової допомоги, щоб визначити оптимальні моделі та методи, які можна було б впровадити в Україні.

Окремі аспекти ролі адміністративного права у забезпеченні доступу до правосуддя були вивчені у роботах таких авторів, як Л. В. Павлик, З. З. Петрович, С. М. Бреус, Ю. О. Данилевська, Н. Ю. Сакарі, В. М. Ісаков, О. П. Литвин та інші.

Загальний висновок з останніх досліджень та публікацій полягає в тому, що існують серйозні виклики та проблеми у сфері адміністративного права та надання правової допомоги, але з використанням правильних підходів та заходів можливе подолання цих перешкод для покращення системи правосуддя та забезпечення прав людини.

Мета статті полягає в аналізі існуючих підходів до розуміння адміністративного права та визначення його місця у правовій системі України. Це включає вивчення класифікаційних підстав, принципів та змісту адміністративного права з урахуванням передового світового досвіду. Стаття також ставить за мету вирішення проблеми переосмислення понять у контексті сучасних політичних, соціальних та світоглядних змін, а також виявлення проблем, пов'язаних із недостатньою якістю та оперативністю надання правових послуг, зокрема доступу до правосуддя.

Результати дослідження. Питання доступу до правосуддя є одним із ключових у сучасному правовому дискурсі. У центрі цієї проблеми – роль адміністративного права як інструменту, спрямованого на забезпечення рівних можливостей для всіх громадян отримати доступ до судової системи та правозахисних механізмів.

Адміністративне право відіграє важливу роль у гарантуванні доступності правосуддя для всіх шарів суспільства. Його функції включають не лише регулювання взаємодії між громадянами та державними органами, але й створення умов для забезпечення рівних можливостей доступу до правосуддя для всіх громадян.

З огляду на розмаїття сучасних викликів та проблем, що стосуються доступу до правосуддя, необхідно детально проаналізувати практику надання правової допомоги. Цей аналіз включатиме в себе оцінку ефективності і доступності існуючих правових механізмів, ідентифікацію прогалин у законодавстві та практиці його застосування, а також пошук нових шляхів поліпшення доступу до правосуддя.

В даний час формується правовий інститут адміністративного права, поняття якого активно обговорюється як вченими, так і практиками, що вирішують найскладніші завдання державного управління та правозастосування. Висловлюються різні точки зору про місце адміністративного права в системі українського права.

Останнім часом дедалі частіше виникають питання, пов'язані з переосмисленням понять. Одним з таких понять, до яких прикута увага, є поняття та зміст адміністративного права. Причин тому багато: починаючи від того, що в останні два десятиліття змінився політичний та соціальний спосіб життя, що призвело, у свою чергу, до світоглядних змін громадян. Сама дійсність вимагає нових підходів до розуміння суспільних явищ і право не виняток.

Пізнання відомих понять у новій дійсності змушує по-іншому ставитися і до їхнього змісту, при тому, що саме життя привносить нові явища та факти, на які неможливо не зважати.

Право має уособлювати образи дійсності, забезпечуючи цим унікальний спосіб утвердження суспільно корисного способу поведінки. Водночас праву судилося не лише розкривати та врегулювати незнайомі кутки життя суспільства та окремих його учасників у сьогоднішньому дні, а й дбати про стабільність взаємин у майбутньому.

Побудова та забезпечення функціонування ефективної системи надання правової допомоги неможливо без активної взаємодії конкретних суб'єктів, які надають юридичну допомогу (наприклад, між органами місцевого самоврядування, які надають правові послуги на безоплатній основі) як у межах, так і поза ними. Враховуючи стратегічну важливість створення розгалуженої мережі суб'єктів надання правової допомоги для того, щоб зробити останню максимально доступною для населення, зауважимо, що в такому контексті необхідно враховувати не тільки критерій доступності, який переважно пов'язаний із територіальним розташуванням таких установ їх оснащенням та матеріально-технічним забезпеченням. У в такому разі, актуальним залишається питання щодо її якості та оперативності надання правових послуг, що певною мірою залежить від процесу взаємодії суб'єктів надання правової допомоги.

Актуальність теми дослідження підтверджується ступенем нерозкритості теоретично різних адміністративно-правових аспектів взаємодії суб'єктів надання правової допомоги населенню, у тому числі адміністративно-правового забезпечення, що у свою чергу ускладнює практичну реалізацію такої взаємодії та негативно позначається на якості правових послуг, що надаються.

Адміністративне право як одна з галузей правової системи не позбавлене всіх вищезазначених ознак. Крім усього, адміністративне право – це галузь права та законодавства, яка регулює широке коло правовідносин у публічно-правовій сфері, де учасником правовідносин виступають суб'єкти владних повноважень, які, на відміну інших учасників, наділені додатковими повноваженнями.

Питання адміністративного права й залишаються предметом багатьох наукових досліджень про. Вирішенню зазначених питань, а також пошуку оптимальних моделей правовідносин за участю суб'єктів владних повноважень приділяли увагу видатні вчені-юристи України та зарубіжжя. Незважаючи на зусилля, значне коло питань зазначеної галузі залишається дискусійним. Одна з проблем – існування адміністративного права у забезпеченні доступу до правосуддя [7, с. 173].

Незважаючи на широту пошуків, залишається актуальним питання існування адміністративного права як самостійної галузі, як підгалузі або інституту адміністративного права. Наразі відсутній єдиний підхід до розуміння адміністративного права у забезпеченні доступу до правосуддя [6, с. 72].

Все вищевикладене та визначило мету дослідження. Це аналіз існуючих підходів до розуміння адміністративного права та його місця у правовій системі України.

Адміністративне право України у забезпеченні доступу до правосуддя понад двадцять років вивчає питання оновлення системи принципів адміністративного права, її класифікаційних підстав, взаємозв'язку змісту та вимог принципів адміністративного права з урахуванням передового світового досвіду, але єдиного концептуального бачення, що одержало політичну та законодавчу підтримку правлячих еліт, досі не сформовано.

Адміністративне процесуальне право розуміється як історично сформоване і об'єктивне об'єднання, система взаємозумовлених процесуальних правил, що становлять самостійну, а не комплексну і не спеціальну галузь права" [5, с. 291].

Якщо ж спробувати проаналізувати юридичну природу процесуальних галузей права, у тому числі адміністративно процесуального, можна зробити такі висновки. До них відносяться питання співвідношення права та законодавства, поняття галузі права, критеріїв розподілу права на галузі – насамперед предмета та методу. Вже порівняно давно виникли соціальні та методологічні передумови для теоретичного прориву у цій галузі. До соціальних можна віднести сам процес інтенсивного формування комплексних галузей – господарського, лісового, банківського та ін. [2, с. 48].

Система права у забезпеченні доступу до правосуддя є обумовленою економічною і соціальною будовою суспільства структурою права, що виражає його внутрішню узгодженість і єдність норм права, і водночас їх розподіл на галузі та інститути [4, с. 24].

Відповідно до теорії права галузь права розглядається як елемент системи права і визначається як «сукупність норм права, які регулюють певну якісно однорідну сферу суспільних відносин специфічними методами правового регулювання» [1, с. 32].

Загалом виникнення та розвиток науки адміністративного права є одним з елементів правової науки та юридичної дійсності [3, с. 37].

Відповідно до змін історичних типів держави, її політичної системи та економічних відносин відбувається еволюція галузі адміністративного права, яка супроводжується формуванням відповідної галузі наукових знань.

Для розвитку науки адміністративного права України важливу роль має відіграти розвиток наднаціонального масиву нормативних та консультативно-рекомендаційних актів, розроблених провідними європейськими регіональними організаціями, насамперед щодо уніфікації взаємовідносин органів публічної влади з приватними особами, формування загальних принципів та правил прийняття рішень органами публічної адміністрації та визначення загальних підстав забезпечення їх реалізації (виконання) та оскарження.

Висновки. Розуміння адміністративного права та його місця у правовій системі України потребує подальшого аналізу та уточнення з урахуванням сучасних політичних, соціальних та світоглядних змін. Недоліки в системі надання правової допомоги та доступу до правосуддя потребують негайного уваги, зокрема у плані забезпечення якості та оперативності надання правових послуг. Співробітництво між суб'єктами надання правової допомоги, включаючи органи місцевого самоврядування та інші структури, є ключовим для ефективної системи правової підтримки населення. На підставі вищезазначеного нами раніше, можемо навести наступні рекомендації: 1. Провести додаткові дослідження для уточнення концепції адміністративного права та його місця у сучасній правовій системі. 2. Вдосконалити механізми контролю якості надання правових послуг та забезпечення оперативності доступу до правосуддя. 3. Зміцнити співпрацю між суб'єктами надання правової допомоги шляхом створення розгалуженої мережі та підвищення їхньої професійної підготовки. 4. Запровадити систему моніторингу та оцінки якості надання правових послуг з метою постійного вдосконалення процесу та забезпечення високого рівня задоволеності користувачів. 5. Розробити програми підвищення кваліфікації для працівників, які надають юридичну допомогу на безоплатній основі, зокрема з акцентом на професійні навички, етику та підходи до роботи з клієнтами. 6. Сприяти впровадженню інформаційних технологій та цифровізації в сфері надання правової допомоги для покращення доступності та ефективності цього процесу. 7. Залучити до діалогу міжнародних експертів та організацій з метою використання передового світового досвіду у сфері адміністративного права та правової допомоги.

Список використаних джерел:

1. Усикова Д. О. Адміністративно-правовий статус учасників процедури надання безоплатної правової допомоги в Україні : робота на здобуття кваліфікаційного ступеня магістра : спец. 081 – право / наук. кер. І. В. Дашутін. Суми : Сумський державний університет, 2021. 111 с.
2. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві: Науково-методичний посібник для суддів. 3-тє вид., допов. – К.: ВАІТЕ, 2020. – 276 с.
3. Блінова Г.О. Адміністративно-правові засади інформаційного забезпечення органів публічної адміністрації в Україні: актуальні питання теорії та практики : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2019. 545 с.
4. Дотримання принципів демократії, прав людини та верховенства права в умовах надзвичайного стану – міркування: Венеційська комісія за демократію через право, CDL-PI(2020)005rev, 26.05.2020, с. 24. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDLPI\(2020\)005rev-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDLPI(2020)005rev-ukr).
5. Савчин М. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму. 2-е вид. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 291–292.
6. Адміністративне право України (загальна частина) : навч. посіб. / [Остапенко О. І. Ковалів М. В., Єсімов С. С. та ін.] ; [Вид. 2-е, доп.] Львів : СПОЛОМ, 2021. 616 с. Бібліогр.: с. 612–614 (29 назв).
7. Юровська В.В. Методи адміністративного права: питання теорії та практики: монографія / В.В. Юровська. – Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2018. – 344 с.

УДК 342.951

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2024-2.4>

Н. Ф. Лата, кандидат юридичних наук, доцент, адвокат,
доцент кафедри міжнародного, цивільного
та комерційного права
Державного торговельно-економічного університету

А. М. Мальцева, адвокат, викладач кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права
Державного торговельно-економічного університету

ОСОБЛИВОСТІ ВІДШКОДУВАННЯ ВИТРАТ НА ПРАВНИЧУ ДОПОМОГУ У ПОДАТКОВИХ СПОРАХ

Статтю присвячено проблематиці відшкодування витрат на правничу допомогу при оскарженні рішень податкового органу в адміністративному судочинстві України. У статті висвітлюється перелік документів, який має бути наданий адміністративному суду на підтвердження понесених витрат на правничу допомогу, та особливості їх оформлення з урахуванням вимог, які до них висуваються законодавством України.

У науковій статті аналізуються сучасний стан правового регулювання сукупності документів, які підтверджують повноваження адвоката, коло його завдань, підтвердження розміру та обґрунтованості гонорару адвоката в процесі здійснення ним представництва в межах адміністративного судочинства. Проаналізована судово-практична ситуація, яка визначає особливості підтвердження платниками податків витрат на адвоката в адміністративному судочинстві.

У статті розглядаються питання щодо строків, протягом яких сторона має право заявити про свої вимоги на відшкодування понесених нею судових витрат у вигляді витрат на професійну правничу допомогу, включаючи винесення додаткового рішення. Особлива увага звернута в статті на особливості заявлення вимог про відшкодування судових витрат у суді касаційної інстанції у випадках, коли касаційна скарга розглядається за правилами розгляду справи судом першої інстанції в порядку спрощеного позовного провадження без проведення судових дебатів.

У статті підкреслюється важливість відшкодування платнику податків його витрат на правничу допомогу за рахунок бюджетних асигнувань у спорах із податкових правовідносин, що ставить сторони – платника податків та податковий орган – у рівні умови та відповідає таким основним засадам (принципам) адміністративного судочинства як рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом, відшкодування судових витрат фізичних та юридичних осіб, на користь яких ухвалене судове рішення, що передбачені статтею 2 Кодексу адміністративного судочинства України (надалі – КАС України) [1].

Ключові слова: платник податків, податковий орган, податкове повідомлення-рішення, адміністративне судочинство, адміністративний суд, судові витрати, адвокат, договір про надання правничої допомоги, ордер.

N. F. Lata, A. M. Maltseva. Features of compensation for legal assistance expenses in tax disputes

The article is devoted to the issue of reimbursement of costs for legal assistance when appealing the decisions of the tax authority in the administrative court of Ukraine. The article highlights the list of documents that must be submitted to the administrative court to confirm the incurred costs for legal aid, and the specifics of their registration, taking into account the requirements set forth by the legislation of Ukraine.

The scientific article analyzes the current state of the legal regulation of the set of documents that confirm the attorney's authority, the scope of his tasks, confirmation of the amount, and reasonableness of the attorney's fee in the process of his representation within the framework of administrative proceedings. The judicial practice is analyzed, which determines the peculiarities of confirmation by taxpayers of attorney's fees in administrative proceedings.

The article deals with issues related to the terms during which the party has the right to declare its claims for reimbursement of legal expenses incurred by it in the form of expenses for professional legal assistance, including the issuance of an additional decision. Particular attention is paid in the article to the peculiarities of filing claims for the reimbursement of legal costs in the court of cassation in cases where the cassation appeal is considered according to the rules of consideration of the case by the court of first instance in the order of simplified legal proceedings without holding court debates.

The article emphasizes the importance of reimbursing the taxpayer for legal aid costs through budget allocations in tax disputes, which puts the parties – the taxpayer and the tax authority – on equal terms and corresponds to such basic principles (principles) of administrative proceedings as the equality of all participants in the judicial process before the law and the court, reimbursement of legal costs of individuals and legal entities in whose favor a court decision has been passed, which are provided for in Article 2 of the Code of Administrative Procedure of Ukraine (hereinafter referred to as the Code of Administrative Procedure of Ukraine) [1].

Key words: taxpayer, tax body, tax notification-decision, administrative proceedings, administrative court, court costs, lawyer, agreement on the provision of legal assistance.

© Н. Ф. Лата, А. М. Мальцева, 2024

Постановка проблеми. Однією з необхідних умов для ефективного вирішення публічно-правових спорів з метою захисту прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб у взаємовідносинах із суб'єктами владних повноважень є дотримання законодавчо закріплених засад (принципів) адміністративного судочинства, в тому числі такого принципу як відшкодування судових витрат фізичних та юридичних осіб, на користь яких ухвалене судове рішення.

Статтею 132 КАС України визначено, що судові витрати у адміністративному процесі складаються із судового збору та витрат, пов'язаних з розглядом справи. До витрат, пов'язаних з розглядом справи, належать в тому числі витрати на професійну правничу допомогу, яка надається адвокатами, а тому дослідження даного питання виходить за рамки регулювання лише Кодексом адміністративного судочинства України, а й враховує особливості, передбачені законодавством, яке регулює адвокатську діяльність.

У зв'язку з чим, наукового аналізу потребують питання, які стосуються з'ясування переліку, особливостей оформлення та вчасності подання до суду документів на підтвердження понесених витрат на правничу допомогу, а також визначення особливостей доведення таких критеріїв як співмірність розміру витрат на правничу допомогу складності справи, часу, витраченого адвокатом, обсягом наданих послуг, значенням справи для сторін.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження окремих проблем, пов'язаних з правовим аналізом судових витрат в адміністративному судочинстві займалися такі вітчизняні вчені, як Л. Г. Глушченко, Кобилецький М. М., С. А. Колісник, К. С. Пащенко, Н. Б. Писаренко, Р. І. Шевейко та інші. Проте й на сьогодні не вирішені всі спірні питання та не досягнуто однастайності щодо теоретичних і практичних аспектів відшкодування судових витрат на правничу допомогу, що вимагає їх поглибленого дослідження в адміністративно-правовій науці.

Мета статті полягає у проведенні аналізу нормативно-правових актів та наукових концепцій щодо особливостей відшкодування судових витрат на правничу допомогу фізичним та юридичним особам, на користь яких ухвалене судове рішення при оскарженні рішень податкового органу в адміністративному судочинстві, визначення проблемних аспектів та перспектив удосконалення правового регулювання у цій сфері.

Результати дослідження. Положеннями ст. 59 Конституції України [2], передбачено, що кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура.

Стаття 16 КАС України визначає, що учасники справи мають право користуватися правничою допомогою, а представництво в суді, як вид правничої допомоги, здійснюється виключно адвокатом (професійна правнича допомога), крім випадків, встановлених законом. Відповідно до ч. 1 ст. 55 КАС України сторона, третя особа в адміністративній справі, особа, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи, може брати участь у судовому процесі особисто (самопредставництво) та (або) через представника. Відповідно до ч. 1 ст. 57 КАС України представником у суді може бути адвокат або законний представник.

Відповідно до приписів ч. 1 ст. 134 КАС України, витрати, пов'язані з правничою допомогою адвоката, несуть сторони, крім випадків надання правничої допомоги за рахунок держави.

Для допущення до участі в адміністративному процесі адвокат має підтвердити як те, що він є адвокатом, так і те, що має відповідні повноваження на представництво. Відповідно до ч. 1 ст. 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [3] під час здійснення адвокатської діяльності адвокат має право вчиняти будь-які дії, не заборонені законом, правилами адвокатської етики та договором про надання правової допомоги, необхідні для належного виконання договору про надання правової допомоги.

Документами, що посвідчують повноваження адвоката на надання правової допомоги відповідно до ч. 1 ст. 26 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» можуть бути: 1) договір про надання правової допомоги; 2) довіреність; 3) ордер; 4) доручення органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги. Ч. 4 ст. 59 КАС України визначено, що повноваження адвоката як представника підтверджуються довіреністю або ордером, виданими відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Статтею 59 КАС України (частина 8) встановлено, що в разі подання представником до суду заяви, скарги, клопотання він додає довіреність або інший документ, що посвідчує його повноваження, якщо в справі немає підтвердження такого повноваження на момент подання відповідної заяви, скарги, клопотання. Тому перед адвокатом постає питання щодо ретельного та правильного оформлення документів, які підтверджують як його повноваження, так і підтвердження отриманого ним гонорару за надання правничої допомоги. Таким чином, для того щоб сторона в адміністративному судочинстві отримала відшкодування за рахунок бюджету у податкових спорах адвокат повинен надати ряд документів, серед яких договір про надання правничої допомоги, ордер або довіреність, свідоцтво на право зайняття адвокатською діяльністю, акт виконання робіт з детальним описом робіт (наданих послуг), виконаних адвокатом, підтвердження оплати відповідних витрат, оформлені у встановленому законом порядку, що узгоджується з правовою позицією Верховного Суду, викладеною у постановках від 21.03.2018 у справі № 815/4300/17 [4] та від 11.04.2018 у справі № 814/698/16 [5].

Як вже зазначалося, розмір витрат на правничу допомогу адвоката має бути обґрунтованим та може включати в себе гонорар адвоката за представництво в суді та іншу правничу допомогу, пов'язану зі справою,

включаючи підготовку до її розгляду, збір доказів тощо, а також вартість послуг помічника адвоката визнаються згідно з умовами договору про надання правничої допомоги та на підставі доказів щодо обсягу наданих послуг і виконаних робіт та їх вартості, що сплачена або підлягає сплаті відповідною стороною або третьою особою. Проте суд має суперечливу судову практику щодо видів правничої допомоги по справі, яка підлягає відшкодуванню.

Так, у справі № 9901/264/19 Верховний Суд вирішив, що виїзд адвоката до суду для подання позову до канцелярії та подання позову безпосередньо до канцелярії не можуть бути віднесені до жодного з видів правничої допомоги, які передбачені Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», а тому такі витрати на здійснення вказаних видів робіт не можуть бути відшкодовані у якості витрат на професійну правничу допомогу [6]. В іншій справі № 640/11775/20 представник позивача додавав детальний опис послуг, до яких зокрема, крім аналізу матеріалів справи, було, зокрема, передбачено складання та подання відзиву на касаційну скаргу [7].

Таким чином на підставі аналізу зазначених правових норм вбачається, що від учасника справи вимагається надання доказів щодо обсягу наданих послуг і виконаних робіт та їх вартості, натомість законодавством не вимагається надання доказів в обґрунтування часу, витраченого фахівцем в галузі права. Що стосується часу, витраченого фахівцем в галузі права, то зі змісту вказаних норм процесуального права можна зробити висновок, що достатнім є підтвердження лише кількості такого часу, але не обґрунтування, яка саме кількість часу витрачена на відповідні дії. Аналогічний висновок викладений в постанові Верховного Суду від 13.12.2018 у справі № 816/2096/17 [8].

Проте судова практика з цього питання може відрізнитися від вищенаведених правових висновків Верховного Суду, так у справі № 480/3762/21 Сумський окружний адміністративний суд дійшов висновків, що вимоги щодо відшкодування 3 годин роботи адвоката (1,5 години на складення позову і 1,5 години на складення відзиву на позовну заяву) підлягають задоволенню частково, в розмірі 40 хвилин роботи, оскільки, на думку суду, підготовка до вказаної справи не вимагала великого обсягу юридичної та технічної роботи, а тому не потребувала затрат значного часу та коштів, які заявлені позивачем як витрати на правову допомогу. Водночас, судом враховано, що з даного предмету спору та мотивів, що приведені у адміністративному позові позивача, є аналогічні рішення, що спрощувало роботу адвоката при підготовці цього адміністративного позову, до того ж суд відзначив, що не приймає до уваги час, витрачений адвокатом на надання консультації щодо спору, вивчення та юридичний аналіз чинного законодавства та судової практики у сфері земельного законодавства України, оскільки не зрозуміло, яка саме допомога була надана з таких питань [9]. Таким чином, вбачаємо, що у чинному законодавстві відсутні критерії оцінювання судом ступеню зменшення розміру витрат на правову допомогу. На наш погляд, ці законодавчі прогалини повинні бути заповнені.

Іншого погляду дотримуються суди, якщо сторонами договору встановлений фіксований розмір гонорару адвоката, так у постанові Верховного Суду від 28.12.2020 по справі № 640/1840/19 суд дійшов висновку, що при застосуванні фіксованого розміру гонорару останній не залежить від обсягу послуг та часу витраченого представником позивача, а отже, є визначеним» [10].

Частиною 5 ст. 139 КАС України передбачено, що розмір витрат на оплату послуг адвоката має бути співмірним із: 1) складністю справи та виконаних адвокатом робіт (наданих послуг); 2) часом, витраченим адвокатом на виконання відповідних робіт (надання послуг); 3) обсягом наданих адвокатом послуг та виконаних робіт; 4) ціною позову та (або) значенням справи для сторони, в тому числі впливом вирішення справи на репутацію сторони або публічним інтересом до справи.

При цьому, стороні, яка заявляє вимоги щодо відшкодування витрат на правничу допомогу, варто врахувати, що склад та розміри витрат, пов'язаних з оплатою правової допомоги, входить до предмета доказування у справі, а іншій стороні надано право оспорювати ці витрати та їх обґрунтованість.

Крім обґрунтованості розміру витрат на правничу допомогу, важливим є врахування стадії судового процесу, на якій необхідно подавати докази розмірів витрат, понесених стороною на адвоката. Такі докази подаються до закінчення судових дебатів у справі, разом із цим, приписами частини 3 статті 143 КАС України встановлено, що якщо сторона з поважних причин не може до закінчення судових дебатів у справі подати докази, що підтверджують розмір понесених нею судових витрат, суд за заявою такої сторони, поданою до закінчення судових дебатів у справі, може вирішити питання про судові витрати після ухвалення рішення по суті позовних вимог. Такі докази подаються до закінчення судових дебатів у справі або протягом п'яти днів після ухвалення рішення суду за умови, що до закінчення судових дебатів у справі сторона зробила про це відповідну заяву.

За відсутності відповідної заяви або неподання відповідних доказів протягом встановленого строку така заява залишається без розгляду.

Відповідно до частини 4 статті 143 КАС України для вирішення питання про судові витрати суд призначає судове засідання, яке проводиться не пізніше п'ятнадцяти днів з дня ухвалення рішення по суті позовних вимог у порядку, визначеному статтею 252 КАС України.

Положеннями ч. 3 ст. 252 КАС України визначено, що суд, що ухвалив рішення, ухвалює додаткове судове рішення в тому самому складі протягом десяти днів з дня надходження відповідної заяви. Додаткове судове рішення ухвалюється в тому самому порядку, що й судове рішення. У разі необхідності суд може розглянути питання ухвалення додаткового судового рішення в судовому засіданні з повідомленням учасників справи.

Враховуючи положення ч. 3 ст. 252 КАС України у випадках ухвалення судом рішень в порядку спрощеного позовного провадження без виклику сторін, то й заява про розподіл судових витрат може бути розглянута у письмовому провадженні без виклику сторін.

Процесуальний інститут додаткового рішення дозволяє виправляти помилки суду, спричинені недотриманням цієї вимоги. Таким чином, питання розподілу судових витрат та способу виконання судового рішення, у разі вирішення питання про право, є обов'язком суду, що вирішується за результатами розгляду справи в залежності від того, яке рішення приймається судом. Додатковими судовими рішеннями є додаткове рішення, додаткова постанова чи додаткова ухвала, якими вирішуються окремі правові вимоги, котрі не вирішені основним рішенням, та за умови, якщо з приводу позовних вимог досліджувались докази (для рішень, постанов) або вирішені не всі клопотання (для ухвал). Крім того, додаткові рішення можуть прийматися, якщо судом при ухваленні основного судового рішення не визначено способу його виконання або не вирішено питання про судові витрати [11]. В зв'язку з тим, що метою винесення додаткових рішень є виправлення тих питань, які не були вирішені основним рішенням, ч.2. ст. 252 КАС України передбачено, що заяву про ухвалення додаткового судового рішення може бути подано до закінчення строку на виконання судового рішення, який іде в суперечності зі строком, передбаченим ч. 7 ст. 139 КАС України.

Щодо доказів, які підтверджують оплату правничих послуг, то Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» не наводить форму та вимоги до документа, що підтверджує оплату гонорару (винагороди) адвокату.

Закон України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» [12], Положення «Про форму та зміст розрахункових документів/електронних розрахункових документів», затвердженого Наказом Міністерства фінансів України від 21.01.2016 року № 13 [13] та Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні, затвердженого Постановою Правління Національного банку України від 29.12.2017 року № 148 [14] не визначають порядок здійснення розрахунків адвокатом зі своїм клієнтом за готівку, оскільки не поширюються на осіб, що здійснюють незалежну професійну діяльність, до якої належать і адвокати відповідно до ст. 14 Податкового кодексу України [15].

Тобто, аналіз спеціального законодавства, щодо діяльності адвоката, дає право зробити висновок, про те, що законодавством України не встановлено відповідних вимог до розрахункового документа, який повинен надати адвокат при сплаті клієнтом послуг, а також не встановлено форму такого документа.

Враховуючи наведене та той факт, що відкриття власного рахунку не є обов'язком адвоката, Верховний Суд у своїй Постанові від 16.04.2020 р. по справі № 727/4597/19 [16] доходить висновку, що адвокат може видати клієнту на його вимогу складений в довільній формі документ (квитанція, довідка, тощо), який буде підтверджувати факт отримання коштів від клієнта.

Отже, як випливає з вищевикладеної позиції Верховного Суду, видана адвокатом квитанція, довідка або інший документ, складений у довільній формі на підтвердження отримання від клієнта готівкових коштів за надання правової допомоги разом із договором про надання правової допомоги (актами виконаних робіт тощо) є належним доказом для підтвердження витрат учасника справи на професійну правничу допомогу. Крім того, КАС України також не визначає, який саме документ повинен бути поданий на підтвердження понесених витрат на правничу допомогу.

Окремо необхідно звернути увагу на сторін податкового спору, яким відшкодовуються витрати на правничу допомогу, так ч. 2 ст. 134 КАС України передбачено, що за результатами розгляду справи, витрати на правничу допомогу адвоката підлягають розподілу між сторонами разом з іншими судовими витратами, за винятком витрат суб'єкта владних повноважень на правничу допомогу адвоката.

У ст. 139 КАС України також передбачений порядок розподілу судових витрат при частковому задоволенні позову. У цьому разі судові витрати покладаються на обидві сторони пропорційно до розміру задоволених позовних вимог. Однак суд не включає до складу судових витрат, які підлягають розподілу між сторонами, витрати суб'єкта владних повноважень на правничу допомогу адвоката та сплату судового збору (ч. 3 ст. 139 КАС України).

Така позиція законодавця зумовлена обов'язком суб'єкта владних повноважень нести усі ризики, пов'язані з прийняттям ним рішень, вчиненням дій або допущенням бездіяльності, у тому числі необхідністю відстоювати правомірність своєї поведінки в адміністративному суді. Адже адміністративне судочинство, в переважній більшості, спрямоване на захист прав, свобод та інтересів фізичних та юридичних осіб у спірних відносинах з органом державної влади, органом місцевого самоврядування, їх посадовою чи службовою особою, іншим суб'єктом при здійсненні ними публічно-владних управлінських функцій на підставі законодавства. Таке пояснення обґрунтовує переважно ті випадки, коли суб'єкт владних повноважень є у справі відповідачем. Проте, податковий орган в адміністративних спорах може виступати і позивачем, наприклад, у випадку стягнення податкового боргу. В подібному випадку законодавець, встановивши певні привілеї для однієї зі сторін у справі, порушив одну з основних засад адміністративного судочинства – рівність усіх учасників судового процесу перед законом.

Підсумовуючи наведене, хочеться ще раз наголосити, що відшкодування в повному розмірі витрат на правничу допомогу сприяє вільному доступу до правосуддя, оскільки саме судові витрати можуть бути однією з найвагоміших перепон для звернення до адміністративного суду. Адже саме висока вартість допомоги адвоката не дають можливості бідним прошаркам населення звернутися за захистом своїх прав до суду.

Тому інститут відшкодування витрат на адвоката забезпечує в тому числі право на доступ до правосуддя, гарантоване Європейською конвенцією з прав людини, та є ознакою демократичного суспільства.

В той же час необхідно підкреслити, що інститут розстрочення, відстрочення та звільнення від сплати судових витрат закріплений в ст. 133 КАС України не розповсюджується на відшкодування судових витрат на правничу допомогу, оскільки особи, які не можуть забезпечити себе платними послугами адвокатів мають право на використання безоплатної правової допомоги.

Висновки. Отже, вбачаємо достатнє врегулювання в адміністративному процесуальному законодавстві України питань, що стосуються відшкодування витрат на правничу допомогу в зв'язку зі зверненням до адміністративного суду фізичних і юридичних осіб для оскарження рішень податкових органів.

Відшкодування судових витрат на правову допомогу в адміністративному процесі є дієвим інструментом для забезпечення права особи на правову допомогу та сприяє доступності правосуддя в Україні, а також відповідає правам, закріпленим Європейською конвенцією з прав людини.

Крім того, з аналізу наведених правових норм убачається, що документально підтверджені судові витрати підлягають компенсації стороні, яка не є суб'єктом владних повноважень та на користь якої ухвалене рішення, за рахунок бюджетних асигнувань суб'єкта владних повноважень.

Проблемою, яка спричиняє неефективність механізму відшкодування судових витрат на правничу допомогу, є відсутність конкретизації положень в КАС України, які б закріплювали у законодавстві критерії, за якими суд міг зменшити розмір витрат на адвоката.

Разом з тим, аналізуючи адміністративно-процесуальне законодавство вбачаємо, що є необхідність у гармонізації ч. 2. ст. 252 КАС України та ч. 7 ст. 139 КАС України в частині встановлення однакових строків для подання заяви про ухвалення додаткового судового рішення, яке стосується розподілу судових витрат.

Список використаних джерел:

1. Кодекс адміністративного судочинства: Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення 28.05.2024).
2. Конституція України від 29.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 28.05.2024).
3. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (дата звернення 28.05.2024).
4. Постанова Верховного Суду від 21.03.2018 у справі № 815/4300/17. URL: https://protocol.ua/ua/postanova_kas_vp_vid_21_03_2018_roku_u_spravi_815_4300_17/ (дата звернення 28.05.2024).
5. Постанова Верховного Суду від 11.04.2018 по справі № 814/698/16. URL: https://protocol.ua/ua/postanova_kas_vp_vid_11_04_2018_roku_u_spravi_814_698_16/ (дата звернення 28.05.2024).
6. Ухвала Верховного суду від 04.11.2019 по справі № 9901/264/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85450247> (дата звернення 28.05.2024).
7. Ухвала Верховного Суду від 26.07.2023 по справі № 640/11775/20. URL: <https://opendatobot.ua/court/112470407-2dc4d1536b3f2bf4c40340a2d14efa68> (дата звернення 28.05.2024).
8. Постанова Верховного Суду від 13.12.2018 по справі № 816/2096/17. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/78565678> (дата звернення 28.05.2024).
9. Додаткове рішення Сумського окружного адміністративного суду від 20.07.2021 по справі № 480/3762/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98427964> (дата звернення 28.05.2024).
10. Постанова Верховного Суду від 28.12.2020 по справі № 640/1840/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93859342> (дата звернення 28.05.2024).
11. Постанова Верховного Суду від 20.12.2019 у справі № 240/6150/18. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/86504840?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03 (дата звернення 28.05.2024).
12. Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг: Закон України від 06.07.1995 № 265/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/265/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 28.05.2024).
13. Положення Про форму та зміст розрахункових документів/електронних розрахункових документів: Наказ Міністерства фінансів України від 21.01.2016 № 13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0220-16#Text> (дата звернення 28.05.2024).
14. Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні: Постанова Правління Національного банку України від 29.12.2017 № 148. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0148500-17#Text> (дата звернення 28.05.2024).
15. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення 28.05.2024).
16. Постанова Верховного Суду від 06.04.2020 р. по справі № 727/4597/19. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/88832652> (дата звернення 28.05.2024).

УДК 342.124

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2024-2.5>

Ж. В. Мандриченко, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЦІННОСТІ ТА ФУНКЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА: ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ

У статті зазначено, що аксіологічні дослідження стають все більш поширеними у працях фахівців з філософії права та теорії держави і права. Однак, фахівці з адміністративного права поки що не часто звертаються до таких розробок. Водночас, динаміка суспільних перетворень в Україні є надзвичайно активною, що робить ці дослідження актуальними та необхідними. З точки зору розвитку адміністративного права, важливими є дослідження зв'язків між галузевими функціями та цінностями адміністративного права України. Це дозволить не тільки краще зрозуміти роль адміністративного права в сучасному суспільстві, але й сприятиме формуванню більш ефективної правової системи, яка відповідає сучасним потребам та викликам.

У цілому, зв'язок між функціями права та цінностями права є тісним і взаємозалежним. Функції права відображають його призначення і роль у суспільстві, тоді як цінності права визначають його моральні та етичні основи (підвалини).

Ознайомлення з сучасними напрацюваннями фахівців з теорії держави і права свідчать про чотири основні аспекти, які слід взяти до уваги при аналізі питання взаємозв'язку між цінностями адміністративного права як галузі та функціями цієї галузі. По-перше, функції права часто виступають як механізми реалізації відповідних цінностей, таких як стабільність і справедливість. По-друге, цінності права слугують орієнтирами для удосконалення функцій права та визначення їхнього змісту, спрямовуючи правотворчий процес. По-третє, взаємодія функцій і цінностей права сприяє еволюції правових норм та суспільних уявлень про цінності. По-четверте, цінності права визначають пріоритети у правотворчості та правозастосуванні, що відображається у практичній реалізації функцій права. Таким чином, дослідження взаємозв'язку між цінностями та функціями адміністративного права є актуальним і необхідним для підвищення ефективності правового регулювання в умовах сучасних суспільних перетворень. Резюмовано, що перспективи подальших досліджень у цьому напрямі полягають у тому, щоб екстраполювати ці напрацювання на галузь адміністративного права України.

Ключові слова: адміністративно-правова аксіологія, функції галузі адміністративного права, функції права, функції галузей права, цінності галузі права, цінності права, цінності адміністративного права.

Zh. V. Mandrychenko. Values and functions of administrative law: theoretical approaches to determining the relationship

The article notes that axiological studies are becoming increasingly common in the works of specialists in the philosophy of law and the theory of state and law. However, specialists in administrative law do not often refer to such developments. At the same time, the dynamics of social transformations in Ukraine are extremely active, which makes these studies relevant and necessary. From the point of view of the development of administrative law, it is important to study the connections between branch functions and values of administrative law in Ukraine. This will allow not only a better understanding of the role of administrative law in modern society, but also contribute to the formation of a more effective legal system that meets modern needs and challenges.

In general, the relationship between the functions of law and the values of law is close and interdependent. The functions of law reflect its purpose and role in society, while the values of law determine its moral and ethical foundations.

Familiarity with the modern works of specialists in the theory of the state and law testifies to four main aspects that should be taken into account when analysing the issue of the relationship between the values of administrative law as a field and the functions of this field. First, the functions of law often serve as mechanisms for the realisation of relevant values, such as stability and justice. Second, the values of law serve as guidelines for improving the functions of law and determining their content, thereby guiding the law-making process. Third, the interaction between the functions and values of law contributes to the evolution of legal norms and public perceptions of values. Fourth, the values of law determine priorities in lawmaking and law enforcement, which is reflected in the practical implementation of the functions of law. Thus, the study of the relationship between values and functions of administrative law is relevant and necessary to increase the effectiveness of legal regulation in the conditions of modern social transformations. It is concluded that the prospects of further research in this direction lie in the extrapolation of these developments to the field of administrative law of Ukraine.

Key words: administrative-legal axiology, functions of the field of administrative law, functions of law, functions of branches of law, values of the field of law, values of law, values of administrative law.

Постановка проблеми. Аксіологічні дослідження стають все більш поширеними у працях фахівців з філософії права та теорії держави і права. Однак, фахівці з адміністративного права поки що не часто

звертаються до таких розробок. Водночас, динаміка суспільних перетворень в Україні є надзвичайно активною, що робить ці дослідження актуальними та необхідними. З точки зору розвитку адміністративного права, важливими є дослідження зв'язків між галузевими функціями та цінностями адміністративного права України. Це дозволить не тільки краще зрозуміти роль адміністративного права в сучасному суспільстві, але й сприятиме формуванню більш ефективної правової системи, яка відповідає сучасним потребам та викликам.

Аналіз останніх досліджень та публікацій в Україні показує, що питання зв'язку функцій і цінностей адміністративного права поки що не знайшли достатнього висвітлення у науковій літературі. Отже, існує нагальна потреба в проведенні відповідних досліджень в Україні, які б враховували специфіку національної правової системи. Відсутність досліджень у цій сфері відкриває широкі можливості для наукового пошуку та нових відкриттів, що можуть суттєво вплинути на розвиток адміністративного права в Україні. При написанні статті застосовано праці щодо функцій та цінностей права загального характеру (дивись, наприклад, [1–2]).

Мета статті – постановка питання щодо того, що дослідження та систематизація функцій адміністративного права в Україні має здійснюватися, у тому числі, через призму його цінностей. Стаття має на меті виявити, як цінності адміністративного права впливають на його функції та як вони можуть бути інтегровані в адміністративно-правове регулювання (на матеріалах розробок фахівців з теорії держави і права).

Результати дослідження. В українській юридичній літературі поки що немає єдиного підходу щодо того, як визначати функції права.

Так, відомий дослідник професор В. Ф. Погорілко сформулював, що «функції права – це напрями або види впливу права на суспільні відносини, у яких виражається роль і призначення права у суспільстві й державі, його соціальна цінність і найважливіші риси» [3, с. 313; 4, с. 86]. Майже аналогічне визначення було сформульовано О. М. Миронець, а саме дослідниця узагальнила, що «функціями права є соціальне призначення права, а також головні напрями його впливу на суспільні відносини» [5, с. 17]. Ці визначення підкреслюють важливість функцій права у контексті його цінності та ролі у суспільстві, акцентуючи на тому, що саме через свої функції право реалізує свої основні ціннісні орієнтири та принципи.

Переходячи від загального до конкретного – від теорії права до специфіки публічного права – слід погодитись з Ю. В. Пирожковою у тому, як вона сформулювала поняття «галузева функція у публічному праві». Дослідниця запропонувала уважати, що це «специфічна інтегративна властивість публічного права, що зумовлена особливостями врегулювання та захисту загального публічного інтересу, відповідно до якого реалізується нормативно-орієнтуючий вплив на публічні інтереси» [6, с. 9]. Це визначення підкреслює важливість галузевих функцій у забезпеченні ефективного врегулювання та захисту суспільних інтересів, що є основною метою публічного права. Таким чином, розуміння галузевих функцій дозволяє глибше усвідомити роль адміністративного права у системі публічного права.

Ця ж дослідниця по відношенню до поняття «функція адміністративного права» запропонувала уважати, що це «об'єктивно існуюче явище, за допомогою напрямків впливу якого на суспільні відносини можливі досягнення цілей, вирішення завдань, реалізація соціального призначення адміністративного права на певному етапі розвитку суспільства» [7, с. 68]. Це визначення підкреслює динамічний характер адміністративного права, акцентуючи увагу на його здатності адаптуватися до потреб суспільства в конкретний історичний період. Воно також вказує на те, що функції адміністративного права не є статичними, а змінюються в залежності від завдань, які постають перед суспільством і державою, таким чином забезпечуючи ефективне врегулювання суспільних відносин та реалізацію соціального призначення цієї галузі права.

У цьому визначенні не йдеться про цінності. Однак, у процесі таких змін, про які розмірковує авторка, на нашу думку, варто враховувати не лише завдання, але й цінності адміністративного права, по відношенню до переліку яких також спостерігається динаміка.

О. М. Миколенко узагальнила, що «функції адміністративного права як галузі – це відповідність правовому стану, який склався у суспільстві в результаті адміністративно-правового регулювання, цілям та засобам адміністративно-правового регулювання» [8, с. 40]. Це визначення акцентує увагу на результативності адміністративного права, підкреслюючи важливість досягнення цілей адміністративно-правового регулювання через його засоби. Воно відображає взаємозв'язок між реальним станом правових відносин у суспільстві та нормативними цілями, які ставляться перед адміністративним правом. Таким чином, це визначення вказує на те, що функції адміністративного права є не тільки напрямками впливу, але й індикаторами досягнення правового стану, що відповідає соціальним потребам і вимогам адміністративно-правового регулювання.

Проте в цьому визначенні відсутнє згадування про цінності адміністративного права, які відіграють важливу роль у формуванні його функцій. Інтеграція ціннісного аспекту до визначення функцій адміністративного права може забезпечити більш комплексне розуміння його соціального призначення. Наприклад, функції адміністративного права можуть бути розглянуті через призму забезпечення справедливості, ефективності, прозорості та відповідальності адміністративних дій. Відтак, визначення функцій адміністративного права може бути доповнене акцентом на те, що ці функції повинні не тільки сприяти досягненню цілей адміністративно-правового регулювання, але й відображати основні цінності, такі як права людини, верховенство права та демократичне врядування.

О. М. Миколенко в іншій своїй праці деталізувала запропонований нею підхід до розуміння функцій адміністративного права України. Вона узагальнила, що вбачає доцільним розуміння галузевих функцій за трьома напрямками впливу адміністративного права.

В якості першого напрямку впливу адміністративного права авторка пропонує розглядати той, «соціальним призначенням якого є підпорядкування суспільства необмеженій владі держави засобами насильства» [9, с. 43]. Це твердження викликає певні зауваження, які обумовлені як раз співставленням цінностей сучасного адміністративного права з функціями, які авторка запропонувала виокремлювати відносно нещодавно – наведена цитата датується 2017 роком.

А саме, варто підкреслити, що підпорядкування суспільства необмеженій владі держави суперечить основним демократичним принципам і цінностям, які мають бути в основі сучасного адміністративного права. Адміністративне право покликане забезпечити баланс між публічним управлінням та правами особистості, створюючи правові рамки для діяльності державних органів, які сприяють дотриманню верховенства права і прав людини. Тому важливо інтегрувати цінності адміністративного права, такі як справедливість, прозорість, підзвітність і захист прав громадян, у функції адміністративного права. Це дозволить підкреслити, що адміністративне право не повинно служити засобом насильства, а має бути інструментом гармонійного регулювання суспільних відносин, забезпечуючи захист та реалізацію прав і свобод кожного члена суспільства.

В якості другого напрямку впливу адміністративного права авторка пропонує розглядати той, «соціальним призначенням якого є обмеження суспільних інтересів частково обмеженою законом владою держави за допомогою засобів поліцейсько-бюрократичного апарату» [9, с. 43]. Це твердження акцентує увагу на використанні адміністративного права як інструмента контролю і обмеження суспільних інтересів державою, що вказує на значну роль «поліцейсько-бюрократичного апарату» (мабуть, доцільніше було б писати про апарат держави, механізм держави) в цьому процесі.

Варто зауважити, що бачення функцій адміністративного права потребує переосмислення з урахуванням сучасних правових і демократичних цінностей. Адміністративне право має служити не тільки засобом обмеження, але й інструментом захисту прав особистості, забезпечення законності і прозорості державного управління. Важливо інтегрувати такі цінності адміністративного права, як справедливість, правова визначеність і права особистості. Це дозволить адміністративному праву ефективно виконувати свої функції, сприяючи гармонізації відносин між державою та суспільством і підтримуючи баланс між державними інтересами та правами особистості.

В якості третього напрямку впливу адміністративного права авторка пропонує розглядати той, «соціальним призначенням якого є надання управлінських послуг, а також здійснення управління в інтересах суспільства обмеженою законом та суспільством владою держави» [9, с. 43]. Це твердження підкреслює важливість адміністративного права як інструмента для забезпечення ефективного та відповідального публічного управління, спрямованого на задоволення потреб суспільства.

У цьому контексті цінності адміністративного права можуть бути інтегровані через акцент на принципах підзвітності, прозорості та ефективності (а в аспекті «горизонтального» поділу публічної влади – ще й принципу субсидіарності). Адміністративне право традиційно забезпечує, щоб публічне управління було не лише обмежене законом, але й орієнтоване на служіння суспільству. Це включає забезпечення доступу громадян до якісних управлінських послуг, захист їхніх прав і свобод, а також створення умов для активної участі суспільства в процесі прийняття управлінських рішень. Таким чином, адміністративне право сприятиме розвитку правової держави та підвищенню довіри громадян до державних інституцій.

Враховуючи наявність обмежень до тексту публікації, варто перейти до теоретичних узагальнень з цього питання.

У цілому, зв'язок між функціями права та цінностями права є тісним і взаємозалежним. Функції права відображають його призначення і роль у суспільстві, тоді як цінності права визначають його моральні та етичні основи (підвалини).

Ознайомлення з сучасними напрацюваннями фахівців з теорії держави і права свідчать про чотири основні аспекти, які слід взяти до уваги при аналізі питання взаємозв'язку між цінностями адміністративного права як галузі та функціями цієї галузі.

По-перше, функції права часто виступають як реалізація відповідних цінностей. Основні функції права, такі як регулятивна і охоронна, слугують механізмами реалізації цінностей права. Наприклад, регулятивна функція права спрямована на підтримку порядку в суспільстві, що пов'язано з такою цінністю, як стабільність. Охоронна функція є важливою, коли йдеться про забезпечення захисту прав і свобод людини, що пов'язано з такою цінністю, як справедливість.

По-друге, цінності права доречно розглядати як орієнтир для подальшого удосконалення переліку його функцій у цілому та змісту його конкретних функцій зокрема. Цінності права, такі як свобода, рівність, справедливість, безпека та гідність, надають напрямок і зміст функціям права. Вони встановлюють моральні орієнтири, за допомогою яких відбувається правотворчий процес, якими керуються органи публічної влади. Наприклад, функція правосуддя має бути спрямована на забезпечення справедливості як однієї з цінностей права.

По-третє, коли йдеться про цінності права та функції права, варто враховувати взаємодію та еволюцію. У процесі взаємодії функцій і цінностей права відбувається еволюція як норм права, так і суспільних уявлень про цінності. Зміни у соціальних та культурних умовах можуть впливати на те, як реалізуються функції права і які цінності виходять на перший план. Наприклад, зростання уваги до прав людини у ХХ столітті відобразилося в еволюції функцій права у частині захисту індивідуальних прав і свобод, людської гідності.

По-четверте, це практична імплементація. Цінності права визначають пріоритети у правотворчості та правозастосуванні. Законодавець і правозастосовчі органи використовують функції права як інструменти для досягнення «ціннісних» цілей. Наприклад, через законодавчі акти, що відображають принципи справедливості і рівності, держава реалізує функцію соціального регулювання, спрямовану на забезпечення цих цінностей.

Таким чином, функції права і цінності права є взаємопов'язаними компонентами правової системи. Цінності права надають моральний та етичний зміст функціям права, а функції права слугують інструментами для реалізації цих цінностей у суспільному житті.

Висновки. Аналіз сучасних напрацювань фахівців з теорії держави і права показує, що цінності права тісно пов'язані з його функціями. По-перше, функції права часто виступають як механізми реалізації відповідних цінностей, таких як стабільність і справедливість. По-друге, цінності права слугують орієнтирами для удосконалення функцій права та визначення їхнього змісту, спрямовуючи правотворчий процес. По-третє, взаємодія функцій і цінностей права сприяє еволюції правових норм та суспільних уявлень про цінності. По-четверте, цінності права визначають пріоритети у правотворчості та правозастосуванні, що відображається у практичній реалізації функцій права. Таким чином, дослідження взаємозв'язку між цінностями та функціями адміністративного права є актуальним і необхідним для підвищення ефективності правового регулювання в умовах сучасних суспільних перетворень.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі полягають у тому, щоб екстраполювати ці напрацювання на галузь адміністративного права України.

Список використаних джерел:

1. Barvinenko V., Mishyna N., Qaracayev C. Ukrainian local government and Council of Europe's standards: human rights protection and decentralisation at the times of militarisation. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2023. № 9(4). С. 31–36.
2. Mishyna N. European court of human rights' judgements implementation by local and regional authorities: relevant publications on the topic. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2023. Т. 33. С. 52–57.
3. Погорілко В.Ф. Функції права. *Юридична енциклопедія* : в 6 т. / редкол. : Ю.С. Шемшученко та ін. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана, 1998–2004. Т. 6. 2004. 765 с.
4. Погорілко В.Ф. Вибрані праці. До 75-річчя від дня народження / відп. ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученко. Київ : Вид-во «Юридична думка», 2013. 423 с.
5. Миронець О.М. Функції права: поняття та класифікація. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 2. С. 15–17.
6. Пирожкова Ю.В. Теорія функцій адміністративного права: автореф. дис. ... к.ю.н. Запоріжжя, 2017. 20 с.
7. Пирожкова Ю.В. Функція адміністративного права : філософський та правовий аспекти. *Право і суспільство*. 2014. № 6-1. Ч. 2. С. 197–201.
8. Миколенко О.М. Функції адміністративного права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2012. № 4. С. 39–42.
9. Миронець О. М. Функції адміністративного права: історико-правовий аспект. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2017. № 3. С. 42–47.

УДК 342.6

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2024-2.6>

М. С. Уткіна, доктор юридичних наук, доцент,
старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін
та судочинства
Сумського державного університету;
науковий дослідник
Школи права Ворицького університету

ФІНАНСУВАННЯ ІНФРАСТРУКТУРНИХ ПРОЄКТІВ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ: КОРУПЦІЙНІ ВИКЛИКИ ТА МЕХАНІЗМИ ПРОЗОРОСТІ¹

Реалії сьогодення пов'язані із непротими викликами управління інфраструктурними проєктами в умовах воєнного стану, де великий ризик корупційних діянь, правопорушень, посилює необхідність застосування прозорих механізмів фінансування. Стаття розглядає основні корупційні виклики й ризики, які виникають при фінансуванні інфраструктурних проєктів в Україні, враховуючи, що у країні із лютого 2022 р. введений воєнний стан. Зокрема, аналізуються випадки зловживань та махінацій, що можуть виникати через відсутність адекватних контрольних процедур та обмежену здатність державних структур забезпечувати належний нагляд. У статті також розглянуті можливі підходи та механізми, спрямовані на підвищення рівня прозорості фінансування інфраструктурних ініціатив. У тому числі, розглядається застосування цифрових технологій, таких як блокчейн технологія і штучний інтелект, для моніторингу руху фінансів та контролю за виконанням робіт. Було також наголошено на тому, що міжнародні стандарти у сфері управління фінансами можуть бути адаптовані для потреб України в умовах воєнного стану. Було приділено увагу аналізуванню нормативно-правової бази та існуючих антикорупційних ініціатив, що впроваджуються на державному рівні. Автором було також розглянуто роль міжнародної спільноти та донорських організацій у формуванні стандартів прозорості і адаптації їх до місцевих умов, а також визначення потенційних напрямів зменшення корупційних ризиків через систематизацію державного нагляду та підвищення обізнаності суспільства. Важливою є співпраця усіх зацікавлених сторін: уряду, приватного сектору, громадськості та міжнародних партнерів, з метою створення ефективної системи управління інфраструктурними проєктами, яка б сприяла довгостроковому розвитку країни в умовах воєнного стану.

Ключові слова: антикорупційні ініціативи, воєнний стан, корупційні виклики, управління проєктами, фінансування інфраструктурних проєктів.

M. S. Utkina. Financing infrastructure projects during martial law: corruption challenges and transparency mechanisms

Today's realities are connected with the difficult challenges of managing infrastructure projects in the conditions of martial law, where the high risk of corruption and crimes increases the need to use transparent financing mechanisms. The article examines the main corruption challenges and risks that arise when financing infrastructure projects in Ukraine, considering that the country has been under martial law since February 2022. In particular, cases of abuse and fraud that may arise due to the lack of adequate control procedures and the limited ability of state structures to ensure proper supervision are analyzed. The article also considers possible approaches and mechanisms aimed at increasing the level of transparency of financing infrastructure initiatives. Including, the application of digital technologies, such as blockchain technology and artificial intelligence, for monitoring the movement of finances and control over the execution of works is being considered. It was also emphasized that international standards in the field of financial management can be adapted to the needs of Ukraine under martial law. Attention was paid to the analysis of the legal framework and existing anti-corruption initiatives implemented at the state level. The author also considered the role of the international community and donor organizations in forming transparency standards and adapting them to local conditions, as well as identifying potential directions for reducing corruption risks through the systematization of state supervision and raising public awareness. The cooperation of all interested parties: the government, the private sector, the public and international partners, is important to create an effective infrastructure project management system that would contribute to the long-term development of the country under martial law.

Key words: anti-corruption initiatives, martial law, corruption challenges, project management, financing of infrastructure projects.

Постановка проблеми. У контексті воєнного стану в Україні, фінансування інфраструктурних проєктів набуває особливої актуальності і водночас викликів, головним з яких є ризик корупційних діянь. Воєнний стан, за своєю природою, створює екстраординарні умови, в яких традиційні механізми громадського

¹ Робота виконана в рамках проєкту «Корупція в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови : оптимальна модель протидії» (номер державної реєстрації 0124U000556)

контролю та прозорості часто ослаблені або повністю відсутні. Це відкриває широке поле для зловживань та корупційних дій при розподілі значних фінансових ресурсів, спрямованих на відновлення та розвиток інфраструктури.

Необхідно також додатково наголосити на тому, що в умовах кризи, коли уряд вживає термінових заходів для швидкого реагування на потреби країни, часто ухвалення рішень про інвестиції відбувається під значним тиском часу, що може призводити до недостатньої перевірки проєктів і підвищення ризику фінансових махінацій. Разом з тим, відновлення і розбудова інфраструктури є ключовими для економічного відновлення держави та покращення якості життя громадян. З урахуванням цього, належне управління фінансовими ресурсами та ефективне впровадження проєктів має стати пріоритетним завданням.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналізуючи наукові доробки вчених, слід наголосити, що питання фінансування інфраструктурних об'єктів, зокрема можливості настання корупційних ризиків останніми роками ставало предметом дослідження багатьох науковців. Слід виокремити роботи Я. Грегірчака та С. Шютте, які зосереджені на питаннях протидії корупції, зокрема шляхом поширення результатів досліджень та даних, що допомагають діячам у сфері міжнародного розвитку досягати сталих результатів. О. Вайцеховська, Н. Якимчук, Ю. Щокін, Н. Воротіна та Н. Корчак проаналізували розвиток національної антикорупційної політики України в державному секторі як суб'єкта міжнародного антикорупційного права, а також виокремили низку національних та зовнішніх чинників. В. Гура у своїй статті особливий наголос зробив на недопущенні ухвалення законопроєктів, які б дозволили здійснювати закупівлі в обхід законодавства України; на зловживанні дозволом купляти напряду в обхід аукціонів; на закритті реєстрів та призупинення декларування; на громадському контролі. Л. Курносенко проаналізувала сучасний стан та особливості міжнародної фінансової підтримки України в умовах війни. Проте, тема і наразі залишається актуальною та є предметом розгляду.

Мета статті полягає в комплексному дослідженні корупційних викликів, які існують при фінансуванні інфраструктурних проєктів в умовах воєнного стану, та розроблення дієвих механізмів контролю, які могли б забезпечити прозорість і справедливість використання коштів і впровадження проєктів.

Результати дослідження. На початку 2023 р. було створено Державне агентство відновлення та розвитку інфраструктури України шляхом об'єднання двох інституцій – Державного агентства автомобільних доріг (Укравтодор) та Державного агентства інфраструктурних проєктів (Укрінфрапроєкт). Новостворена інституція відповідає за відновлення об'єктів критичної інфраструктури та житла, зруйнованих або пошкоджених по всій Україні [1]. Метою такого об'єднання слід визнати ефективну координацію та прискорення процесів відновлення критичної інфраструктури та житлового фонду, які постраждали внаслідок воєнних дій та інших надзвичайних ситуацій, по всій країні. Також слід наголосити і на тому, що реалізація інфраструктурних проєктів у різних галузях є одним із пріоритетних напрямів діяльності Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України. Зокрема, міст, що з'єднує Конотопський район з іншими районами на Сумщині, став 50-ю штучною спорудою, яка була відновлена на всіх деокупованих територіях [2].

Проте, незважаючи на позитивні очікування від функціонування зазначених вище інституцій, актуальним залишилось питання фінансування інфраструктурних проєктів, які мають важливе значення для відновлення та розвитку. Це зумовлено тим, що проєкти такого характеру часто стають об'єктом корупційних ризиків, що, у свою чергу, ставить під сумнів ефективність та прозорість використання фінансових ресурсів.

Оцінка ефективності та забезпечення прозорості використання фінансових ресурсів у національній економіці є необхідними для забезпечення стабілізації та розвитку економічного потенціалу країни. Важливо мати чітку систему контролю та аудиту за використанням цих ресурсів, щоб уникнути їх неправильного або неефективного використання. Без такого контролю можливе виникнення корупції, зловживань та інших проблем, що можуть шкодити економіці та суспільству в цілому [3].

Фінансування інфраструктурних проєктів під час воєнного стану в Україні, на жаль, стикається чи може стикатись у майбутньому з численними викликами, зокрема корупційними ризиками та необхідністю забезпечення прозорості. Аналізуючи можливі корупційні виклики, нами були виокремлені наступні :

– високий рівень корупції серед депутатів [4]. Зокрема, відповідно до оновленого Переліку посад з високим та підвищеним рівнем корупційних ризиків (у якому значно розширено коло посадовців), до таких посад віднесено: посади керівників секретаріатів Верховної Ради України та їх заступників, якщо такі посади належать до патронатної служби; посади голів постійних комісій, утворених в обласних, районних, Київській та Севастопольській міських радах, до компетенції яких належить розгляд питань у сфері бюджету, будівництва, земельних відносин та комунальної власності; посади міських (міст районного значення) голів, селищних і сільських голів; посади заступників голів місцевих державних адміністрацій, за винятком посад, які передбачають зайняття відповідального або особливо відповідального становища [5].

Високий рівень корупції серед депутатів може стати передумовою та призвести до викривлення законодавчої діяльності з метою незаконного збагачення. Зокрема, це може бути непрозорі відносини між бізнесом та урядом, створюючи особливі умови для окремих депутатів для їхнього особистого збагачення. Також слід наголосити, що до цього корупційного ризику ми також відносимо і використання в умовах воєнного стану посадовими особами своєї влади для особистої вигоди, включаючи неправильний розподіл

фінансів та ресурсів. Цікавою є теза, наведена у дослідженні Ч. Джа та С. Сарангі, що в цілому, збільшення присутності жінок у парламентах прямо пропорційне зниженню рівня корупції й корупційних діянь. Вони пов'язують це із тим, що жінки, як правило, менше беруть участь в одержанні неправомірних вигід, а також частіше засуджують це [6];

– низька прозорість фінансових транзакцій й непрозорі процедури закупівель. На нашу думку, ці дві категорії можна поєднати в одну, оскільки характерною їх рисою є саме відсутність прозорості чи її низький рівень. Недостатня прозорість фінансових операцій під час реалізації інфраструктурних проєктів може призводити до збільшення корупційних ризиків [7]. У контексті воєнного стану, механізми прозорості стають як перешкодою, так і індикатором прогресу в боротьбі з корупцією. Вони є ключовими для демонстрації внутрішньої боротьби України з корупцією та її прагнення до вступу в ЄС [8].

Належне управління державними фінансовими ресурсами має важливе значення для усунення надмірної заборгованості та створення фінансової безпеки. Прозорість державних закупівель має вирішальне значення для ефективного використання державних коштів, тому необхідні вдосконалення для усунення виявлених недоліків у правових рішеннях і процедурах закупівель. Нефінансові показники ефективності електронних закупівель, такі як прозорість, координація, ефективність та дієвість, є ключовими показниками їх впливу на зниження виробничих витрат [9];

– відсутність звітності. Недостатня звітність про використання коштів і ресурсів ускладнює виявлення та попередження корупційних схем. Ефективна фінансова звітність має вирішальне значення для публічної підзвітності. Це передбачає своєчасну та точну передачу фінансових даних зацікавленим сторонам для оцінки ефективності та управління державними коштами [10].

Підзвітність опосередковує зв'язок між якістю фінансової звітності та ефективністю організації. Державні організації можуть підвищити результативність, покращивши як якість фінансової звітності, так і механізми підзвітності. У свою чергу, відсутність належної звітності про витрати та реалізацію інфраструктурних проєктів слід розглядати як один із головних корупційних ризиків, що відкриває можливості для корупційних дій. Це включає неправомірне використання коштів та фальсифікацію документів [11];

– низький рівень інституційної підтримки. Відсутність належної підтримки від державних органів може ускладнити боротьбу з корупцією в інфраструктурних проєктах [12]. Інституційна підтримка, у свою чергу, також впливає на ефективність міжнародної фінансової допомоги. В умовах війни та непередбачуваності ситуації це ускладнює розробку державних стратегій та програм, необхідних для забезпечення ефективного та прозорого використання фінансових ресурсів [13]. Процес децентралізації в Україні виявив значні проблеми у фінансовій підтримці місцевих інвестиційних проєктів, особливо в умовах обмежених ресурсів та підвищених корупційних ризиків. Відсутність чіткого та ефективного фінансового планування та управління ризиками ще більше ускладнює ці проєкти [14].

Відсутність належної координації з урядовими структурами та неефективне використання інвестиційних ресурсів є додатковими викликами для міжнародних фінансових інституцій, таких як Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР) та Європейський банк реконструкції та розвитку.

– відсутність конкуренції. Дослідження підкреслюють, що конкуренція може допомогти зменшити корупційні ризики, знижуючи стимули для корупційних угод. Однак у контекстах, де корупція вже стала нормою, збільшення конкуренції може парадоксально призвести до зростання рівня корупції.

В умовах, коли діяти й обирати потрібно терміново, часто «перемагають» підрядники без проведення конкурсів, що збільшує ризик корупційних діянь. Це створює умови для корупційних дій, таких як надання контрактів родичам, друзям або політичним союзникам, без врахування їхньої кваліфікації або вартості [15].

З урахуванням зазначених вище корупційних ризиків, викликів, пропонуємо наступні можливі напрями вирішення проблеми.

По-перше, це електронні системи закупівель, які будуть функціонувати на належному рівні й без втручання та «людського фактора». Впровадження електронних систем для проведення тендерів і закупівель допомагає забезпечити прозорість і відкритість процесів. Підвищення прозорості та обґрунтованості використання бюджетних коштів шляхом державних закупівель є вкрай важливим для зменшення ризиків нецільового та неефективного витрачання коштів. Це надасть змогу передбачити розширене розкриття інформації [16].

По-друге, це запровадження смарт-контрактів для державних закупівель. Розумні контракти на основі блокчейн технології можуть пом'якшити шахрайство в державних закупівлях, забезпечивши прозорість, незмінність і автоматизацію. Ці технології можуть вирішувати такі проблеми як неналежне розкриття інформації та приховані угоди [17].

По-третє, збільшення ролі громадського нагляду. Зокрема, залучення громадських організацій, незалежних експертів та міжнародних організацій до контролю за використанням коштів й контролю за реалізацією інфраструктурних проєктів, що сприятиме підвищенню прозорості та підзвітності. Важливо забезпечити участь громадськості в обговоренні та моніторингу проєктів, що допоможе запобігти корупційним діям.

По-четверте, централізація органів, що займаються боротьбою з корупцією, та перегляд чинного антикорупційного законодавства відповідно до міжнародних стандартів є важливими для підвищення

ефективності антикорупційних зусиль [18]. Важливо розробити чіткі та зрозумілі правила, які будуть однаково застосовуватися до всіх учасників процесу. Це включає введення жорстких санкцій за порушення правил та зловживання посадовими особами.

По-п'яте, це проведення регулярного аудиту та моніторингу фінансових операцій з боку внутрішніх і зовнішніх аудиторів, що дозволять вчасно виявляти та запобігати корупційним діям.

По-шосте, це звітування та оприлюднення інформації. Має бути чітко встановлені норми щодо обов'язкового звітування про виконані роботи та витрачені кошти, а також оприлюднення цієї інформації в публічному доступі.

По-сьоме, це підвищення рівня відповідальності. На нашу думку, в умовах воєнного стану, слід дійсно посилити відповідальність за корупційні дії, що можуть виникати при фінансуванні інфраструктурних проєктів. Зокрема, шляхом введення жорсткіших санкцій за порушення законодавства та зловживання посадовим становищем.

Висновки та перспективи. З урахуванням проаналізованого, констатуємо, що для ефективного фінансування інфраструктурних проєктів під час воєнного стану необхідно створити комплексну систему протидії корупції, яка поєднує комплекс технологічних, організаційних та правових механізмів, що допоможе забезпечити ефективне та прозоре використання коштів, необхідних для відновлення та розвитку інфраструктури. Фінансування інфраструктурних проєктів під час воєнного стану в Україні стикається з численними викликами, зокрема корупційними ризиками та необхідністю забезпечення прозорості. Однією з основних причин корупції є високий рівень корупційних ризиків серед депутатів та інших посадових осіб, що створює умови для непрозорих відносин між бізнесом та урядом. Недостатня прозорість фінансових транзакцій і процедур закупівель також сприяє зловживанням та непрозору використанню коштів. Відсутність належної звітності ускладнює виявлення та попередження корупційних схем, що робить фінансову звітність критично важливою для публічної підзвітності. Низький рівень інституційної підтримки від державних органів ще більше ускладнює боротьбу з корупцією та впливає на ефективність міжнародної фінансової допомоги. Відсутність конкуренції при виборі підрядників під час термінових ситуацій створює сприятливі умови для корупційних дій, що підриває принципи прозорості та справедливості. Лише за умови посилення інституційної підтримки та впровадження прозорих механізмів управління фінансами можна зменшити корупційні ризики та забезпечити стабілізацію та розвиток економічного потенціалу країни.

Список використаних джерел:

1. Gregirchak, I.; Schütte, S. Розвиток антикорупційної практики у відбудові України: Роль державного агентства відновлення та розвитку інфраструктури. Bergen: U4 Anti-Corruption Resource Centre, Chr. Michelsen Institute (U4 Brief 2024:2). 2024. URL: <https://www.u4.no/publications/Evolving-anti-corruption-practice-in-rebuilding-Ukraine-Ukraininan.pdf>
2. Кубраков О. Ключові інфраструктурні проєкти в Україні під час війни. *Економічна правда*. 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/09/7/691202/>
3. Галустян Р. О. Оцінка ефективності та забезпечення прозорості використання зовнішніх фінансових ресурсів у національній економіці. *Економіка та суспільство*. 2024. Випуск 60. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-60-100>
4. Holovach, V. & Holovach, T. Działalność ustawodawcza i korupcja na Ukrainie. Działalność ustawodawcza i korupcja na Ukrainie. *Krytyka Prawa. Niezależne Studia Nad Prawem*. 2021. No. 13 (3). pp. 159–175. <https://doi.org/10.7206/kp.2080-1084.478>
5. Про затвердження Переліку посад з високим та підвищеним рівнем корупційних ризиків : Наказ Національного агентства з питань запобігання корупції № 249/23 від 06 листопада 2023 р. <https://ips.ligazakon.net/document/Re41022?an=1>
6. Jha, C., & Sarangi, S. Women and corruption: What positions must they hold to make a difference? *Journal of Economic Behavior & Organization*. 2014. <https://doi.org/10.2139/SSRN.2434912>.
7. Fan, Y., Heydari, M., Saeidi, M., Lai, K., Yang, J., Cai, X., & Chen, Y. Corruption and Infrastructure Development based on Stochastic Analysis. *Archives for Technical Sciences*. 2023. <https://doi.org/10.59456/afts.2023.1528.011y>.
8. Klein, E. & Nelles, M. Der innere Kampf: Korruption und Korruptionsbekämpfung als Hürde und Gradmesser für den EU-Beitritt der Ukraine. *Ukraine – Analysen, Korruptionsbekämpfung*. 2023. Nr. 280. URL : <https://laender-analysen.de/ukraine-analysen/280/ukraineanalysen280.pdf>
9. Kumar, N., & Ganguly, K. Non-financial e-procurement performance measures. *International Journal of Productivity and Performance Management*. 2020. <https://doi.org/10.1108/ijppm-07-2019-0353>.
10. Eivani, F., Nazari, K., & Emami, M. Public accountability and government financial reporting. *African Journal of Business Management*. 2012. No. 6. PP. 8475–8482. <https://doi.org/10.5897/AJBM12.072>.
11. Гура В. Рівень корупції в Україні : аналіз та особливості регулювання в умовах війни. *Наукові перспективи*. 2023. № 37. С. 326–334. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-7\(37\)-326-334](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-7(37)-326-334)

12. Yustiarini, D., & Soemardi, B. A review of corruption in public procurement in Indonesia. *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*. 2020. <https://doi.org/10.1088/1757-899X/849/1/012013>.

13. Курносенко Л. Проблеми та особливості міжнародної фінансової підтримки України в умовах війни. *Публічне управління та регіональний розвиток*. 2022. № 15. С. 255–274. <https://doi.org/10.34132/pard2022.15.13>

14. Островський І., Юхнов Б. Міжнародний досвід фінансового забезпечення місцевих інвестиційних проєктів. *Комунальне господарство міст*. № 5. с. 79–84. <https://khg.kname.edu.ua/index.php/khg/article/view/5664>

15. Vaitsekhovska, O., Iakymchuk, N., Shchokin, Yu., Vorotina, N. & Korchak, N. Combating corruption in the public sector: international legal standards and their implementation in the legislation of Ukraine, *Studies of Applied Economics*, 2021. Vol. 39, No. 6. Special Issue: Innovative Development and Economic Growth in the CIS Countries. <https://doi.org/10.25115/eea.v39i6.5302>

16. Курыленко, О., & Zhadan, O. The Improving of Transparency and Validity in Using of Budget Funds. *World of Finance*. 2021. <https://doi.org/10.35774/sf2021.03.023>.

17. Weingärtner T, Batista D, Köchli S, Voutat G. Prototyping a Smart Contract Based Public Procurement to Fight Corruption. *Computers*, 10 (7) : 85. 2021. <https://doi.org/10.3390/computers10070085>

18. Сергєєва Т. Запровадження міжнародних антикорупційних стандартів у національне законодавство України. *Юридичний вісник*. 2020. № 4. С. 132–138. <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i4.1982>

ПРОБЛЕМИ ПРАВООХОРОННОЇ ТА ПРАВОЗАХИСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 343.3/343.4

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2024-2.7>

І. М. Горбачова, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»

В. П. Бойченко, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

У статті аналізуються межі кримінально-правового регулювання захисту діяльності правоохоронних органів в умовах сьогодення, їх практичних аспектів. Було встановлено, що для кримінальних правопорушень, що посягають на нормальну діяльність правоохоронних органів, характерним є те, що такі діяння вчиняються в сфері публічного управління фізичною особою, яка порушує нормативні приписи та законні вимоги працівника правоохоронного органу. Це свою чергу тягне за собою порушення в тій чи іншій формі нормальної діяльності органів влади. Визначено, що при вчиненні діянь, передбачених ст. ст. 342 (ч. 2–3), 343, 345, 347, 348, 349 КК України, шкода заподіюється встановленому законом порядку здійснення управлінської діяльності правоохоронними органами. Аналіз норм КК України показує, що від управлінської діяльності правоохоронних органів слід відрізняти управлінську діяльність представників влади, державних та громадських діячів, членів громадських формувань. При кваліфікації вищезазначених діянь слід виходити, що вимоги, які пред'являються працівником правоохоронного органу до особи, є законними, та особа усвідомлює, що перешкодження вчиняється законні діяльності працівника правоохоронного органу, який виконує функції, покладені на нього законом. Визначено, що кримінальне законодавство містить комплекс кримінально-правових приписів, що дозволяють ефективно протидіяти незаконному перешкодженню діяльності правоохоронних органів, хоча низка з них не позбавлена недоліків. Серед іншого пропонується задля розв'язання колізійності норм виключити з ч. 3 ст. 296 КК України кваліфікуючу ознаку «пов'язані з опором...», і кваліфікувати відповідні дії за умовами реальної сукупності. Зауважується, що в процесі захисту законної діяльності правоохоронних органів, доцільно враховувати можливі випадки зловживань з боку правоохоронних органів, та розглядати такі випадки протидії працівнику правоохоронного органу як дії в умовах обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, авторитет органів влади, управлінська діяльність, правоохоронний орган, кримінально-правова кваліфікація, опір, перешкодження, посягання на життя.

I. M. Gorbachova, V. P. Boichenko. Criminal law protection of law enforcement agencies activities

The article analyzes the limits of criminal law regulation of protection of law enforcement agencies activities in today's conditions and their practical aspects. It has been established that criminal offenses that violate the normal activities of law enforcement agencies are characterized by the fact that such acts are committed in the field of public administration by an individuals who violates the regulations and lawful requirements of a law enforcement officer. This leads to violation of the normal activities of the authorities. It is determined that in the course of committing the acts under Articles 342 (parts 2–3), 343, 345, 347, 348, 349 of the Criminal Code of Ukraine, the damage is caused to the procedure established by law for the exercise of administrative activities by law enforcement agencies. The analysis of the norms of the Criminal Code of Ukraine shows that the administrative activities of law enforcement agencies should be differentiated from the administrative activities of government officials, state and public figures, and members of public organizations. When qualifying such acts, it should be assumed that the requirements imposed by a law enforcement officer on a person are legal, and the person is aware that the obstruction is committed to the legal activities of a law enforcement officer who performs the functions assigned to him by law. It is determined that criminal law contains a set of criminal law provisions which allow to prevent illegal obstruction of the activities of law enforcement agencies, although a number of them are not without deficiencies. Among other things, in order to resolve the conflict of norms, it is proposed to exclude the qualifying feature “related to resistance...” from Part 3 of Article 296 of the Criminal Code of Ukraine and to qualify the relevant offenses under the conditions of real cumulative nature. It is noted that in the process of protecting the legitimate activities of law enforcement agencies, it is advisable to take into account possible cases of abuse by law enforcement agencies and to assess such cases of resistance to a law enforcement officer as actions under circumstances which exclude criminal illegality of an act.

Key words: criminal responsibility, authority of the public bodies, administration, law enforcement agency, criminal law qualification, resistance, obstruction, assault on life.

© І. М. Горбачова, В. П. Бойченко, 2024

Постановка проблеми. Держава, наділяючи представників влади значними за обсягом правами в порівнянні з її громадянами, пред'являє до них і підвищені вимоги, в тому числі, і притягнення у передбачених законом випадках до кримінальної відповідальності (корупційні правопорушення, службова бездіяльність, перевищення владних повноважень ін.). Одночасно, при виконанні такими особами своїх службових обов'язків, вони забезпечуються посиленою охороною, в тому числі і застосуванням до осіб, що перешкоджають такій діяльності, заходів кримінальної відповідальності. Встановлюючи суворі заходи відповідальності за посягання на порядок управління (наприклад, відповідальність за ст. 348 КК настає як за закінчене діяння вже з стадії замаху на вбивство і однаково з вбивством карається позбавленням волі до 15 років або довічним позбавленням волі, ч. 3 ст. 345 КК за умисне заподіяння працівникові правоохоронного органу тяжкого тілесного ушкодження передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк до дванадцяти років, ін.), законодавець тим самим прагне забезпечити владним відносинам, що складаються між певними службовими особами і громадянами або організаціями, режим найбільшого сприяння в цілях їх нормальної реалізації.

В сучасних умовах напруженої соціальної та політичної ситуації в країні, обумовленої не тільки збройною агресією, вразливості найбільш значимих суспільних відносин, міграційних процесів, неконтрольованого обігу зброї по країні, активність організованої злочинності на території України в різних сферах соціального життя, мобілізаційних процесів, підвищується роль та значення правоохоронних органів в дотриманні порядку та стабільності у внутрішньодержавних відносинах, забезпеченні захисту прав та свобод людини, публічної безпеки і порядку, протидії злочинності. Як наслідок, ризики в процесі здійснення правоохоронної діяльності зростають (під час масових заворушень, проведення операцій з розкриття діяльності злочинних організацій, під час проведення патрулювання, реалізації мобілізаційних заходів), а отже, кримінально-правовий захист діяльності таких органів державної влади набувають особливого значення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання, що стосуються певних аспектів кримінально-правової охорони авторитету органів державної влади та місцевого самоврядування, досліджувалися в роботах таких вчених, як: П. П. Андрушко, В. І. Возьного, О. О. Дудорова, З. А. Загинеї, О. М. Костенко, В. І. Осадчого, О. О. Сердюка, В. В. Сташиса, М. І. Хавронюка та ін. Безпосередньо питання захисту працівників правоохоронних органів, окремі аспекти їх діяльності досліджувалися В. І. Осадчим, І. М. Заляловою, В. В. Налуцишиним, питання перешкодження діяльності правоохоронних органів – М. М. Сенько, В. П. Беленок, Є. В. Пилипенко. Втім широкомасштабне вторгнення в Україну, введення воєнного стану, підвищення емоційної напруженості в суспільстві на тлі постійних обстрілів з боку агресора, проведення необхідних мобілізаційних заходів, активізації діяльності злочинних угруповань, призвело до зростання агресивних настроїв та насильства в суспільстві, що обумовлює мобілізацію зусиль правоохоронних органів в захисті прав та свобод людей, правопорядку та безпеки; до цього слід додати і той факт, що зазнало суттєвих змін і відповідне профільне законодавство, що регулює діяльність окремих структурних підрозділів правоохоронних органів.

Метою дослідження є здійснення аналізу кримінально-правового регулювання підстав та меж захисту діяльності правоохоронних органів в умовах сьогодення, їх практичних аспектів.

Результати дослідження. Суспільна небезпека посягань, спрямованих проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування полягає в тому, що вони протидіють нормальної управлінської діяльності цих органів, можуть в деяких випадках призвести до послаблення їх авторитету, порушують визначені законодавством засади публічного адміністрування, завдають або можуть завдати шкоди правам та свободам суб'єктів управлінської діяльності. Відносини між людьми з приводу здійснення функцій управління не створюють матеріальних благ і духовних цінностей, але вони є обов'язковою і важливою умовою розвитку економічних, політичних, сімейних та інших суспільних відносин. Характерною ознакою управлінських відносин є адміністрування, розпорядження на стороні одного суб'єкта і виконання, підпорядкованість – на боці іншого [1, с. 23]. Управлінська діяльність полягає в організації відповідно до вимог чинного законодавства діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, яка полягає у цілеспрямованому впливі на суспільство або окремих її елементів, з метою організації та координації їх діяльності в процесі життєдіяльності, і безпосередньо пов'язана з прийняттям і реалізацією управлінських рішень [2, с. 37], застосуванням передбачених законом заходів впливу та правообмежень у випадку порушення вимог законодавства та управлінських рішень, прийнятих відповідно до вимог законів.

Під авторитетом органів державної влади, місцевого самоврядування та об'єднань громадян І. М. Залялова пропонує розуміти суспільні відносини, що регулюють такий спосіб загальносуспільного влаштування, при якому визнаються символи держави і права носіїв влади регламентувати норми поведінки інших людей та забезпечувати їх виконання [3, с. 11]. Авторитет органів влади дійсно таки страждає при вчиненні, наприклад, таких діянь, як опір представнику влади чи працівнику правоохоронного органу, втім у кримінально-правовій літературі домінує позиція, відповідно до якої визнається, що хоча авторитет органів державної влади і страждає при вчиненні кримінальних правопорушень XV розділу КК України, однак він не є основним об'єктом, а при вчиненні деяких з них авторитету взагалі шкода не заподіюється. Тому, вчені або взагалі виключають авторитет органів влади з об'єкта посягання, або визнають об'єктом, але тільки деяких

кримінальних правопорушень. Так В. І. Осадчий слушно зазначає, що в якості родового об'єкта злочинів, об'єднаних в розділі XV КК України слід визнати не авторитет, а сам порядок управління [1, с. 31]. Корупційні правопорушення, службова недбалість, перевищення владних повноважень підривають авторитет цих органів значно більше, ніж опір, втручання чи погрози щодо працівників правоохоронних органів, втім в перших закон визначає в якості основного об'єкта порядок здійснення службової діяльності. Більшість країн континентальної Європи не виокремлюють в якості об'єкта подібних до передбачених в XV КК України кримінальних правопорушень «авторитет» таких органів, а визначають його як порядок управління. Тож вважаємо за доцільне підтримати позицію вчених, визнавати в якості родового об'єкта цих правопорушень саме порядок управління, що здійснюється такими органами.

Для кримінальних правопорушень, що посягають на нормальну діяльність суб'єктів управлінської діяльності, характерним є те, що такі діяння вчиняються в сфері публічного управління приватною особою, яка порушує ті чи інші правила організації суспільного життя, видані суб'єктом управління і адресовані підвладному суб'єкту; що свою чергу тягне за собою порушення в тій чи іншій формі нормальної діяльності органів публічної влади. До правопорушень, що посягають на порядок реалізації управлінської діяльності правоохоронних органів слід відносити діяння, відповідальність за які передбачена ст. ст. 342, 343, 345, 347, 348, 349 КК України. В процесі посягання на управлінську діяльність при вчиненні вищевказаних діянь винний умисно завдає шкоди і іншим охоронюваним відносинам: праву недоторканості життя та здоров'я особи, волі, честі та гідності, власності.

В складах кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 342, 343, 345, 347, 348, 349 КК України, серед інших потерпілих визначено «працівника правоохоронного органу». Закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» до правоохоронних відносить органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, НАБУ, органи охорони державного кордону, БЕБ України, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції [4] (порядок та принципи їх діяльності регулюється відповідним профільним законодавством). І хоча цей перелік є відкритим, згідно Рішення КСУ від 18.04.2012р. № 10-рп/2012 працівник органу державної виконавчої служби не охоплюється поняттям працівника правоохоронного органу. Відповідно, основним об'єктом посягання в діяннях, відповідальність за які передбачена ст.ст. 342 (ч. 2–3), 343, 345, 347, 348, 349 КК України, є регламентована чинним законодавством діяльність вищезазначених правоохоронних органів, порядок прийняття та виконання управлінських рішень в межах своєї компетенції, нагляду за їх дотриманням, та притягнення винних до відповідальності.

В ч. 1 ст. 342 та ст. 349 КК України поруч з працівником правоохоронного органу виділяється окрема група потерпілого – «представник влади». Нормативне визначення «представника влади» відсутнє, натомість Пленум ВСУ роз'яснив, що до представників влади належать, зокрема, працівники державних органів та їх апарату, які наділені правом у межах своєї компетенції ставити вимоги, а також приймати рішення, обов'язкові для виконання юридичними і фізичними особами незалежно від їх відомчої належності чи підлеглості [5]. За такими критеріями працівники правоохоронного органу також відносяться до представників влади, але остання категорія є ширшою за правоохоронні органи, і до таких «представників» також можна віднести депутатів місцевого та обласного рівня, управлінської ланки державних адміністрацій місцевого та обласного рівнів. Посягання на діяльність народних депутатів, очільників вищих органів державної влади (судової, законодавчої та виконавчої – в тому числі очільники вищих структурних одиниць правоохоронних органів) охороняються самостійним нормами КК України (ст. ст. 344, 346, 351-351-2), і вони визначаються категорією «державні» чи «громадські діячі».

Серед інших державних органів, правоохоронні мають певні юрисдикційні та організаційні відмінності від інших представників влади. Серед іншого, до кола повноважень правоохоронних органів входить захист та охорона прав та свобод людини, суспільства і держави, публічної безпеки, сприяння відновленню порушеного права, виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, їх попередження та виявлення причин їх вчинення, забезпечення виконання покарань, призначених винним особам. При цьому правоохоронні органи наділені компетенцією обмежувати в законний спосіб права та свободи громадян, підприємств та організацій, притягувати порушників до відповідальності, і у визначених випадках накладати стягнення. Наприклад, органам поліції в процесі службової діяльності доводиться застосовувати запобіжні та примусові заходи, спецзасоби, обмежувати права громадян.

Попередження та припинення вчинення правопорушень, тимчасове обмеження прав та свобод порушників вправі також члени громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону (ст. ст. 342, 348 КК). Однак ці органи не відносяться до правоохоронних, і їх діяльність регулюється Законом України від 22.06.2000 р. № 1835-III «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону».

Частиною 2 ст. 342 КК України встановлено відповідальність за опір працівникові правоохоронного органу, під якою розуміють активну фізичну протидію здійсненню відповідними працівниками своїх обов'язків. Опір може полягати в активних діях: спроба вирватися при затриманні, перешкоджання законному

застосуванню сили, висловлення погроз. Опір полягає в активних діях, у застосуванні до працівника правоохоронного органу фізичної сили; дії винного перешкоджають виконанню потерпілим своїх функцій, реалізації повноважень; дії винного вчинено під час виконання потерпілим своїх службових обов'язків. На протипагу, злісною непокорою (ст. 185 КУпАП) є відмова від виконання наполегливих, неодноразово повторених законних вимог чи розпоряджень працівника правоохоронного органу при виконанні ним службових обов'язків. В той же час відштовхування працівника правоохоронного органу з подальшим створенням перешкод в доступі до приміщення, де має проводитися обшук, практикою оцінюється в межах ст. 342 КК [6]. Під насильством у складі цього кримінального правопорушення розуміється будь-яке фізичне насильство – тілесні ушкодження, незаконне позбавлення волі, зв'язування або інші насильницькі дії. Заподіяння працівнику правоохоронного органу при вчиненні опору легкого, середньої тяжкості або тяжкого тілесного ушкодження чи смерті потребує додаткової кваліфікації за ч. 2, 3 або 4 ст. 345, ст. ст. 348 чи п. 8 ч. 2 ст. 115 КК (в останньому випадку це може стосуватися посягання на колишнього працівника правоохоронного органу як помста за його попередню службову діяльність). Якщо при вчиненні опору потерпілий позбавляється волі (за відсутності ознак захоплення в якості заручника), окрім ч. 2 ст. 342 КК дії підлягають кваліфікації в сукупності за ст. 146 КК України.

На практиці виникають певні труднощі через те, що згідно з ч. 3 ст. 296 КК, особливо кваліфікованим хуліганством визнаються дії, якщо вони були пов'язані з опором представнику влади або представнику громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку. Оскільки під поняття опору підпадають такі дії винного, як відштовхування, спроба втекти при затриманні, погроза побиття у відповідь на вимогу припинити хуліганські дії, нанесення побоїв, тілесних ушкоджень тощо, як наслідок схожі ззовні діяння можуть бути кваліфіковані і за ст. 296 КК, і за ст. 342 і ст. 345 КК України, що призводить до помилок у правозастосуванні. А це, у свою чергу, свідчить про те, що за одні й ті самі діяння вирок суду може бути м'якший, ніж той, на який дійсно заслуговує порушник, і навпаки. Слід звернути увагу, що ч. 3 ст. 296 КК містить перелік осіб, щодо яких здійснення опору, є особливо кваліфікуючою ознакою, і в ньому не виокремлюється «працівник правоохоронного органу», а отже положення ч. 3 ст. 296 КК суперечить положенням ч. 1 та ч. 2 ст. 342 КК України (оскільки в останніх нормах законодавець їх розмежує, і опір працівнику правоохоронного органу порівняно до таких самих дій щодо представника влади значно підвищує небезпечність такого діяння). Задля розв'язання такої конкуренції та колізійності доцільно було б виключити з ч. 3 ст. 296 КК України кваліфікуючу ознаку «пов'язані з опором...», і об'єктивно кваліфікувати такі дії за умов реальної сукупності.

Стаття 343 КК України встановлює відповідальність за втручання в діяльність працівника правоохоронного органу (вплив у будь-якій формі з метою перешкодити виконанню ним службових обов'язків або домогтися прийняття незаконного рішення). Вплив – це одночасно процес і результат психологічного тиску на суб'єкта, і зовні він може проявлятися в безлічі форм, у тому числі й фізичного характеру. Верховний Суд України зазначив, що під втручанням слід розуміти конкретні дії, спрямовані на перешкоджання виконання працівниками правоохоронних органів службових обов'язків або на досягнення прийняття неправомірного рішення [7]. Вплив може проявлятися в умовлянні, шантажуванні потерпілого, погрозі відмовити в наданні законних благ, а також у будь-якій іншій формі. Кримінальне правопорушення вважається закінченим з моменту втручання в діяльність працівника правоохоронного органу незалежно від того, чи призвело це до прийняття ним незаконного рішення, чи перешкодило виконанню обов'язків. Втім, тут слід погодитися з думкою І. М. Залялової, що момент закінчення діяння, передбаченого ч. 1 ст. 343 КК України настає не «з моменту застосування впливу у будь-якій формі...», а з моменту усвідомлення потерпілим незаконного характеру втручання в його діяльність [3, с. 12]. Останнім часом спостерігається таке втручання на рівні самих правоохоронних органів, при якому структурні підрозділи одних правоохоронних органів за відсутності на те законних та обґрунтованих підстав проводять оперативно-розшукові дії в інших, вилучають документи в окремих кримінальних провадженнях, чим створюють перешкоди у проведенні слідчих дій. За чинним законодавством такі діяння мають охоплюватися ч. 2 ст. 343 КК України, однак зазвичай такі ситуації залишаються без неналежного реагування та оцінки.

Якщо такий вплив перешкодив запобіганню кримінальному правопорушенню чи затриманню особи, яка його вчинила, має місце вже матеріальний склад кримінального проступку, об'єктивну сторону якого утворює не тільки діяння. Враховуючи той факт, що в певних випадках недосягнення результату запобігання чи затримання особи може бути обумовлено низкою рівнозначних факторів, або ж некомпетентністю органу, що здійснює таку діяльність, визначення таких кваліфікуючих ознак за наслідками спричиненої шкоди цього проступку є досить спірним.

Стаття 345 КК України встановлює відповідальність за погрозу вбивством або насильством, або знищенням чи пошкодженням майна працівника правоохоронного органу чи її близьких (ч. 1), а також умисне заподіяння легких або середньої тяжкості (ч. 2) та тяжких тілесних ушкоджень (ч. 3) у зв'язку з виконанням цим працівником службових обов'язків. Враховуючи структурно-змістовні особливості ст. 345 КК України, можна стверджувати, що в частинах 1, 2 та 3 закріплені самостійні склади злочинів за критерієм їх небезпечності.

Під погрозою (за ч. 1 ст. 345 КК) слід розуміти висловлення реального наміру заподіяти особі або її близьким фізичної, майнової або моральної шкоди. Погроза, як об'єктивна ознака складу злочину,

передбаченого ч. 1 ст. 345 КК України, являє собою погрозу вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна щодо працівника правоохоронного органу, а також щодо його близьких чи родичів у зв'язку з виконанням цим працівником службових обов'язків, вчинювана словесно, письмово, за допомогою жестів і демонстрації зброї або предметів, що їх замінюють, а також із використанням технічних засобів та обов'язково повинна бути дійсною й реальною для її сприйняття потерпілим. Суспільно небезпечне діяння, передбачене ч. 1 ст. 345 КК України, відображає лише активну форму його вчинення, спрямованість дій на створення небезпечного стану потерпілої особи в майбутньому. А частинами 2 та 3 ст. 345 КК України охоплюються як активні дії винного, так і пасивні. Наприклад, Верховний суд зауважує, що невжиття обвинуваченим заходів для того, щоб об'їхати поліцейського, який почав наближатися до його автомобіля, що призвело до наїзду на нього, свідчить про наявність прямого умислу на заподіяння поліцейському тілесних ушкоджень (ст. 345 КК) [8] (тобто, посягання може відбуватися і шляхом пасивної поведінки).

Однак в усіх випадках кваліфікації посягань проти працівника правоохоронного органу необхідно, серед іншого, встановити усвідомлення винним того, що опір (погроза, тілесні ушкодження, смерть) вчиняється саме працівникові правоохоронного органу (наявність розпізнавальних знаків, як то шеврони, написи, головний убір, тощо, які би давали змогу ідентифікувати його оточуючим як працівника правоохоронного органу) та виконує функції, покладені на нього законом [9]. При цьому вимоги працівника правоохоронного органу мають бути обґрунтовані законом. У випадку пред'явлення працівником правоохоронного органу незаконної вимоги, чи вчинення незаконних дій, виходячи з чинних положень КК України, питання відповідальності особи, яка не підкоряється таким вимогам, чи протидіє незаконній діяльності працівника правоохоронного органу, слід розглядати з позиції відмови виконання незаконного наказу, або з позиції необхідної оборони.

Статтю 347 КК України караними визнаються умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу чи близьких родичів у зв'язку з виконанням службових обов'язків. Об'єктивна сторона цього посягання характеризується суспільно небезпечними діями, які полягають у знищенні або пошкодженні майна, і, на відміну від ст. 194 КК, кримінальна відповідальність настає незалежно від суми спричиненої шкоди.

Найнебезпечнішою формою посягання, що спрямоване на створення перешкод в здійсненні правоохоронної діяльності, є посягання на життя працівника правоохоронного органу (ст. 348 КК). На відміну від вбивства людини (ст. 115 КК), посягання на життя працівника правоохоронного органу розглядається як закінчений злочин в двох його проявах: у першій формі – з моменту настання смерті працівника правоохоронного органу, у другій – з моменту безпосереднього здійснення замаху, незалежно від настання фактичних наслідків. Злочин, передбачений ст. 348 КК України, може бути вчинений шляхом активних дій, оскільки в назві статті законодавець використав термін «посягання» на відміну від терміну «вбивство». Характерною й специфічною відмінністю від інших схожих злочинів це посягання на життя потерпілого обумовлено особливим соціально-правовим характером його публічної діяльності. Виходячи з судової практики, посяганням за ст. 348 КК охоплюються не тільки цілеспрямовані дії, направлені на вбивство конкретного правоохоронця, а й вчинення векторно спрямованих дій проти таких осіб. В практиці зазначається: «про наявність умислу на посягання на життя працівника правоохоронного свідчить здійснення у світлу пору доби особою, яка має навик поведінки зі зброєю, семи пострілів зі зброї по службовому автомобілю працівників поліції [10]. Розмежовуючи посягання на життя працівника правоохоронного органу (ст. 348 КК) та погрозу вбивством щодо працівника правоохоронного органу (ст. 345 КК), варто враховувати, що для погрози не характерне вчинення дій, які безпосередньо спрямовані на вчинення умисного вбивства потерпілого [11] (наприклад, здійснення пострілів розглядається вже як реалізація наміру на вбивство, незалежно від наявності у потерпілого тілесних ушкоджень за результатами заподіяного щодо нього діяння).

Стаття 349 КК передбачає відповідальність за захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника. Об'єктивна сторона захоплення заручників полягає у протиправному перешкоджанні людині вільно обирати своє місце перебування та позбавленні свободи переміщення у просторі шляхом фізичного обмеження. Діючи з прямим умислом, винний має на меті спонукати державну чи іншу установу, підприємство, організацію або службову особу вчинити або утриматися від вчинення будь-якої дії як умови звільнення заручника (наприклад, вимога звільнення особи (осіб), яка відбуває покарання, надання транспортних засобів, іноземної валюти, зброї тощо). При цьому, на відміну від загального складу, основною метою вчинення таких злочинних діянь є перешкоджання діяльності правоохоронних органів.

Висновки. Проведений аналіз нормативних приписів та практики їх застосування з питання забезпечення кримінально-правового захисту здійснення управлінської діяльності правоохоронними органами дозволяє зробити декілька висновків: 1) визначення авторитету органів державної влади в якості основного безпосереднього та родового об'єкту для цієї групи посягань не відповідає сутності тих суспільних відносин, на які аналізовані діяння посягають; оскільки при вчиненні діянь, передбачених ст. ст. 342 (ч. 2–3), 343, 345, 347, 348, 349 КК України, шкода заподіюється встановленому законом порядку здійснення управлінської діяльності правоохоронними органами; 2) від управлінської діяльності правоохоронних органів слід відрізняти діяльність представників влади, державних та громадських діячів, та членів громадських формувань;

3) при кваліфікації вищезазначених діянь слід виходити, що вимоги, які пред'являються працівником правоохоронного органу до особи, є законними, та винна особа усвідомлює, що опір (погрозу, ушкодження, смерть) спричиняє саме працівнику правоохоронного органу (маючи реальну змогу ідентифікувати його як працівника правоохоронного органу), який виконує функції, покладені на нього законом; 4) кримінальне законодавство містить цілий комплекс кримінально-правових приписів, що дозволяють досить ефективно протидіяти незаконному перешкодженню діяльності правоохоронних органів, хоча низка з них не позбавлена недоліків (наприклад, ч. 3 ст. 296 КК та ч. ч. 1 та 2 ст. 342 КК); 5) в аспекті захисту законної діяльності правоохоронних органів, доцільно враховувати на практиці й можливі випадки зловживань з боку правоохоронних органів в процесі здійснення управлінської діяльності, та розглядати такі випадки спричинення шкоди працівникам правоохоронних органів як дії, вчинені в умовах обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння.

Список використаних джерел:

1. Осадчий В.І. Кримінально-правовий захист правоохоронної діяльності: монографія. К.: Атіка. 2012. 336 с.
2. Ястремська О.М. Публічне адміністрування: навчальний посібник. Х.: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2015. 132 с.
3. Залялова І.М. Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність працівника правоохоронного органу: автореф. дис. к.ю.н. ЛДУВС. Д. 2007. 18 с.
4. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23.12.1993 р. № 3781-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text>
5. Про судову практику у справах про хабарництво: Постанова Пленуму ВСУ від 26.04.2002р. № 5 . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-02#Text>
6. Вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 17.09.2018 р. у справі № 161/18251/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76477422>
7. Постанова Верховного Суду України від 13.09.2018 р. у справі № 200/15130/15-к. URL: : http://reyestr.court.gov.ua/Review/76566489?fbclid=IwAR3FDNW-WBrq4ZEUxpxhDAap4_3i6HRoLHCfrvY4tlxg5eKA1s9gqcdanEM
8. Постанова ВС від 03.02.2022 р. у справі № 750/4654/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103132870>.
9. Постанови ВС від 05.10.2022 р. у справі № 759/19373/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106744536>.
10. Постанова ККС ВС від 21.11.2023 р. у справі № 382/60/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115127006>
11. Постанова ВС від 11.08.2022 р. у справі № 446/838/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105774898>.

УДК 343.359.3

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2024-2.8>

Ш. Б. Давлатов, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правоохоронної діяльності
Університету митної справи та фінансів

П. А. Купріяненко, здобувач вищої освіти
Навчально-наукового інституту права
та міжнародно-правових відносин
Університету митної справи та фінансів

КРИМІНАЛІЗАЦІЯ КОНТРАБАНДИ ТОВАРІВ: ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ

У статті розглянуто проблеми криміналізації контрабанди товарів. Аналізується Закон України «Про внесення змін до кримінального та кримінального процесуального кодексів України щодо криміналізації контрабанди товарів» від 09.12.2023 р. № 3513-IX.

Зазначено, що законодавець ухвалюючи Закон про криміналізацію контрабанди товарів, децю не врахував вже наявні кримінально-правові норми та системні зв'язки між ними.

Підкреслено, що поява у Кримінальному кодексі України ст. 201-3 «Контрабанда товарів» тягне за собою проблеми з кримінально-правовою оцінкою відповідних посягань, адже виникає конкуренція кримінально-правових норм. Звертається увага на недостатню конкретизацію предметів контрабанди та наявність потреби в уточненні окремих кваліфікуючих ознак такого кримінального правопорушення.

Аргументовано, що виходячи із правил юридичної техніки та правозастосування, з урахуванням того, що диспозиція ч. 1 ст. 201-3 Кримінального кодексу України є бланкетною, визначення предметів контрабанди має відповідати положенням правових актів, якими регулюються порядок і умови переміщення товарів через митний кордон України, їх митний контроль та митне оформлення. Водночас у законі про кримінальну відповідальність відсутнє визначення поняття "товар" чи "підакцизний товар", тобто норми 201-3 та 201-4 Кримінального кодексу України можна назвати бланкетними до спеціальних статей. Це надає широке поле для трактування цих понять правоохоронцями. Оскільки поняття товару має широке тлумачення, є ймовірність для зловживання та свавілля з боку правоохоронців.

Підкреслюється криміналізація переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приходом від митного контролю товарів (крім підакцизних товарів та електричної енергії), вчинена у значному розмірі, та встановлення за кваліфіковані види цього кримінального правопорушення кримінального покарання у виді позбавлення волі буде малоєфективним, недоцільним, а також таким, що суперечить Директиві Європейського парламенту і Ради ЄС № 2017/1371 від 5 липня 2017 року. Доцільність покарання показує, якою мірою обране покарання сприяє досягненню бажаного результату.

Наголошується, що неминучість відповідальності має більше значення для запобігання кримінальним правопорушенням, ніж суворість каральних заходів. Водночас вказується, що в цілому криміналізація контрабанди є беззаперечно позитивною новелою в кримінальному законодавстві України.

Ключові слова: контрабанда, товар, митний кордон, криміналізація, кримінальна відповідальність, покарання.

Sh. B. Davlatov, P. A. Kupriyanenko. Criminalization of smuggling goods: application issues

The article discusses issues related to the criminalization of smuggling goods. It analyzes the Law of Ukraine "On Amendments to the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine Regarding the Criminalization of Smuggling Goods" dated December 9, 2023, No. 3513-IX.

It is noted that when adopting the Law on the criminalization of smuggling goods, the legislator did not fully take into account the existing criminal law norms and their systemic connections.

It is emphasized that the introduction of Article 201-3 "Smuggling of Goods" into the Criminal Code of Ukraine leads to problems with the criminal law assessment of relevant offenses, as there is competition between criminal law norms. Attention is drawn to the insufficient specification of the objects of smuggling and the need to clarify certain qualifying features of such a criminal offense.

It is argued that based on the rules of legal technique and application of law, considering that the provision of Part 1 of Article 201-3 of the Criminal Code of Ukraine is blanket, the definition of smuggled goods should correspond to the provisions of legal acts regulating the procedure and conditions for the movement of goods across the customs border of Ukraine, their customs control, and customs clearance. At the same time, the Criminal Code lacks a definition of "goods" or "excise goods," so the norms of Articles 201-3 and 201-4 of the Criminal Code of Ukraine can be called blanket regarding special articles, providing a broad field for interpretation by law enforcement officers. Since the concept of goods has a broad interpretation, there is a possibility of abuse and arbitrariness on the part of law enforcement officers.

It is emphasized that criminalizing the movement across the customs border of Ukraine outside of customs control or with the concealment of goods from customs control (except for excisable goods and electricity), committed on a large scale, and

establishing imprisonment as a punishment for qualified types of this criminal offense would be inefficient, inappropriate, and also contrary to Directive 2017/1371 of the European Parliament and of the Council of the EU of July 5, 2017. The appropriateness of punishment shows to what extent the chosen punishment contributes to achieving the desired result.

It is emphasized that the inevitability of responsibility is more important for preventing criminal offenses than the severity of punitive measures. At the same time, it is pointed out that overall, the criminalization of smuggling is undoubtedly a positive innovation in the criminal legislation of Ukraine.

Key words: *smuggling, goods, customs border, criminalization, criminal responsibility, punishment.*

Постановка проблеми. З одного боку криміналізація суспільно небезпечних діянь, без сумніву, відіграє позитивну роль серед засобів впливу на злочинність, проте з іншого боку може призвести до порушення принципів криміналізації. На сьогодні в кримінальному законодавстві України криміналізація переважає декриміналізацію. Необґрунтоване розширення меж дії закону про кримінальну відповідальність порушує, зокрема, принцип економії кримінальної репресії. Нині проблема встановлення кримінальної відповідальності за контрабанду товарів залишає безліч запитань, які є актуальними у правовій науці. Тому ця проблематика перебуває в стані постійної актуальності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням питань криміналізації займалися багато науковців, зокрема: В. О. Навроцький, О. О. Дудоров, М. І. Мельник, М. І. Хавронюк та інші. Окремі аспекти кримінальної відповідальності за контрабанду товарів були предметом дослідження таких науковців, як В. К. Гришук, І. І. Митрофанов, Д. О. Олійник, А. А. Музика, С. О. Сорока, М. І. Костін та інші.

Метою статті є аналіз та вивчення ст. 201-3 Кримінального кодексу України, яка набирає чинності з 1 липня 2024 року, доцільності виділення окремої норми про контрабанду товарів, а також правильність визначення предмета цього кримінального правопорушення, що надалі має допомогти сформулювати науково обґрунтовані пропозиції щодо напрямів розвитку законодавства про кримінальну відповідальність за контрабанду товарів.

Результати дослідження. Логічно буде розпочинати дослідження з питань криміналізації суспільно небезпечних діянь. Криміналізація є однією з основних частин кримінально-правової політики та проявляється у визнанні суспільно небезпечних діянь кримінальними правопорушеннями.

Окремих аспектам щодо визначення умов криміналізації на різних етапах приділяли увагу такі науковці, як В. І. Курляндський, О. О. Дудоров П. С. Дагель, О. І. Коробєєв, М. І. Хавронюк П. Л. Фріс та ін.

На думку О. О. Дудорова криміналізація – це законодавче визнання того чи іншого діяння кримінальним правопорушенням, закріплення його ознак в законі, тобто встановлення за нього кримінальної відповідальності [1, с. 137].

Як зазначає П. Л. Фріс, криміналізація це процес виявлення суспільно небезпечних видів людської поведінки, визнання на державному рівні необхідності, можливості й доцільності кримінально-правової боротьби з ними та у випадку позитивної відповіді на ці питання, закріплення їх у законі як злочинів [2, с. 57].

Способами криміналізації діяння, на думку А. А. Вознюка, є: доповнення Особливої частини Кримінального кодексу новими нормами чи окремими положеннями; зміна норм Особливої частини Кримінального кодексу; внесення відповідних змін до норм Загальної частини Кримінального кодексу; офіційне тлумачення Конституційним Судом України кримінально-правової норми, яке змінює (збільшує) обсяг забороненої цією нормою поведінки без зміни її змісту (без зміни «букви» закону) [3, с. 15].

Однією з проблем криміналізації суспільно небезпечних діянь є те, що різного роду фактори можуть спричинити неправильну, або так звану помилкову криміналізацію. На думку М. Мельника, необґрунтована (безпідставна) криміналізація полягає у визнанні кримінальним правопорушенням діяння, якому не притаманні достатні для криміналізації характер та ступінь шкідливості (небезпечності) [4, с. 95].

У кримінально-правовій науці прийнято виділяти підстави і принципи криміналізації. Суспільна небезпечність – найголовніша та необхідна умова криміналізації діяння. Окрім цього соціальна, політична і правова потреби криміналізації суспільно небезпечного діяння має збігатися. В якості головних принципів криміналізації суспільно небезпечного діяння можна виділити конституційну адекватність, міжнародно-правову необхідність й допустимість криміналізації. Тому, на нашу думку і криміналізації контрабанди товарів має відповідати зазначеним критеріям. Ми схильні думати, що криміналізація контрабанди товарів та її виділення в окрему норму на жаль не позбавлена окремих недоліків. Слід зазначити, що запропонована редакція ст. 201-3 КК України щодо визначення складу кримінального правопорушення дещо суперечить податковому та митному законодавству України.

У цьому контексті доречно пригадати про первинну редакцію ст. 201 Кримінального кодексу України. До 2011 року стаття 201 Кримінального кодексу України визначала контрабанду як переміщення товарів через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю, вчинене у великих розмірах, а також незаконне переміщення історичних та культурних цінностей, отруйних, сильнодіючих, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів, зброї та боєприпасів (крім гладкоствольної мисливської зброї та бойових припасів до неї), спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації, а так само контрабанда стратегічно важливих сировинних товарів, щодо яких законодавством встановлено відповідні правила вивезення за межі України.

Тобто всі предмети контрабанди можна було поділити на дві групи: 1) предмети яким притаманні спеціальні ознаки (історичні та культурні цінності; отруйні, сильнодіючі, вибухові речовини та радіоактивні матеріали; зброя та боєприпаси (крім гладко ствольної мисливської та боєприпасів до неї; стратегічно важливі сировинні товари, щодо яких законодавством встановлено відповідні правила вивезення за межі України); 2) товари, які перебувають у вільному обігу в Україні та незаконне переміщення яких через митний кордон утворює склад злочину, передбаченого ч. 1 ст. 201 Кримінального кодексу України лише у великих розмірах, тобто за наявності спеціальних ознак.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» від 15 листопада 2011 року N 4025-VI, який набрав чинності через один місяць з дня його опублікування, були внесені зміни у кодекс України про адміністративні правопорушення та Кримінальний кодекс України. Відповідно до цього закону поняття контрабанда визначалось як переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю культурних цінностей, отруйних, сильнодіючих, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів, зброї та боєприпасів (крім гладкоствольної мисливської зброї та бойових припасів до неї), а також спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації.

Таким чином, була скасована кримінальна відповідальність за переміщення товарів, історичних цінностей і стратегічно важливих сировинних товарів через митний кордон України. Дані діяння вважались порушенням митних правил та відповідальність за них встановлювалася Митним кодексом України.

Верховна Рада України на засіданні 09 грудня 2023 року ухвалила Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо криміналізації контрабанди товарів та підакцизних товарів, а також недостовірного декларування товарів» (реєстр. № 5420).

Закон вносить зміни до статей 201 («Контрабанда культурних цінностей та зброї») та 201¹ («Контрабанда лісоматеріалів та цінних порід дерев») Кримінального кодексу України та доповнює Кодекс новими статтями 201³ («Контрабанда товарів»), 201⁴ («Контрабанда підакцизних товарів»), якими встановлюється кримінальна відповідальність за контрабанду товарів та підакцизних товарів.

Законодавець мотивував своє рішення тим, що адміністративна відповідальність за контрабанду товарів не забезпечує належну превентивну функцію і не усуває бажання осіб у подальшому займатися протиправною діяльністю та, зрештою, негативно впливає на наповнення бюджету [5, с. 3].

Отже, бачимо, що Законом України від 15 листопада 2011 року N 4025-VI була скасована кримінальна відповідальність за переміщення товарів через митний кордон України.

Серед аргументів, які наводилися прихильниками таких змін, зокрема, були:

гуманізації кримінальних покарань за економічні злочини;

завищений рівень криміналізації правопорушень у сфері господарської діяльності в Україні;

зловживання правоохоронними органами під час притягнення підприємців до кримінальної відповідальності та їхній негативний вплив на діяльність суб'єктів господарювання;

Відповідно до ч. 1 ст. 201-3 КК України, яка набирає чинності з 1 липня 2024 року, контрабанда, тобто переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю товарів (крім підакцизних товарів та електричної енергії), вчинена у значному розмірі. Таким чином, законодавець повернув кримінальну відповідальність за контрабанду товарів. Водночас у законі про кримінальну відповідальність відсутнє визначення поняття «товар» чи «підакцизний товар», тобто норми 201-3 та 201-4 Кримінального кодексу України можна назвати бланкетними до спеціальних статей. Така юридична невизначеність поняття товару може призвести до різного застосування вказаної правової норми на практиці. Попри все, спробуємо визначити предмет аналізованого кримінального правопорушення.

Під товарами як предмету досліджуваної норми слід розуміти будь-яку переміщувану через митний кордон України продукцію, зокрема продукцію, на яку поширюються права інтелектуальної власності, послуги, роботи, що є об'єктом купівлі-продажу або обміну, а також інші немайнові права, призначені для відчуження.

Згідно з п. 57 ч. 1 ст. 4 Митного кодексу України, товари – будь-які рухомі речі, у тому числі ті, на які законом поширено режим нерухомої речі (крім транспортних засобів комерційного призначення), валютні цінності, культурні цінності, а також електроенергія, що переміщується лініями електропередачі. У зв'язку з цим постає декілька питань.

По-перше, чому законодавець виключив електричну енергію із поняття товару. Відповідно до п. 26 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про ринок електричної енергії» від 13.04.2017 року електрична енергія – енергія, що виробляється на об'єктах електроенергетики і є *товаром*, призначеним для купівлі-продажу;

По-друге, чи може бути предметом контрабанди транспортні засоби некомерційного призначення.

На нашу думку, для кваліфікації транспортного засобу як предмету контрабанди треба встановити їх правовий статус. Дискусійним є також питання встановлення порогів предметів контрабанди, мінімальний з яких становить 7 570 000 гривень.

Як вбачається зі змісту диспозиції статей 201-3, Кримінального кодексу України, це кримінальне правопорушення з матеріальним складом, у зв'язку з чим кримінальна відповідальність настає за умови доведення органами досудового розслідування значного або великого розміру контрабанди.

Слід також зазначити, що в ст. 201-3 Кримінального кодексу України закладена конкуренція норм. Співвідношення складів кримінальних правопорушень, що містяться в ст.ст. 201, 201-1, 201-3 та 201-4 Кримінального кодексу, можна визначити як суміжні або що перебувають у конкуренції. Вказана теза потребує окремого дослідження.

Таким чином, головним критерієм розмежування аналізованого складу кримінального правопорушення від суміжних кримінальних правопорушень є його предмет. При відмежуванні досліджуваного нами кримінального правопорушення від адміністративного правопорушення слід виходити із мінімального розміру предмету контрабанди зазначеного у примітці до статті 201-3 КК України.

Висновки. Не заперечуючи доцільності диференціації кримінальної відповідальності за контрабанду товарів, з огляду на єдності критеріїв поширеності та ступеня суспільної небезпеки зазначеного протиправного діяння у своїй сукупності, зазначимо, що мінімальні межі таких показників, як «*значний розмір*» та «*великий розмір*» мали би бути належним чином аргументовані. Потребує уточнення кваліфікуюча ознака контрабанди товарів вчинена особою, раніше судимою за контрабанду.

Сумнівною виглядає встановлення за діяння, передбачені ч. 2,3 ст. 201-3 КК, таке додаткове обов'язкове покарання, як позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, а також основне покарання у вигляді позбавлення волі.

Список використаних джерел:

1. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право : навч. посіб. / за заг. Ред. М.І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.
2. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української Держави : теоретичні, історичні та правові проблеми : моногр. Київ, 2005. 332 с.).
3. Вознюк А.А. Кримінальне право України. Загальна частина : конспект лекцій / А. А. Вознюк; вступне слово д.ю.н., проф. О. О. Дудорова. К.: Нац. акад. внутр. справ, «Освіта України», 2016. С. 52.
4. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо криміналізації контрабанди товарів та підакцизних товарів, а також недостовірного декларування товарів». URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/26408> (дата звернення 18.01.2024 р.).
5. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 704 с.
6. Балобанова Д.О. Теорія криміналізації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2007. 200 с. 71).

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО. ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВознавство

УДК 348.71

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2024-2.9>

М. Ю. Віхляєв, доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

МЕЖИ ДОПУСТИМОГО ВТРУЧАННЯ ДЕРЖАВИ В ДІЯЛЬНІСТЬ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ: ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Статтю присвячено межам допустимого втручання держави в діяльність релігійних організацій. Дослідження побудовано на основі аналізу практики Європейського суду з прав людини щодо статті 9 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Досліджено зміст найбільш значущих рішень щодо цього права, виокремлено основні правові висновки щодо суті порушення цього права. За результатами дослідження було визначено випадки, коли втручання держави в діяльність релігійних організацій є таким, що суперечить ст. 9 Конвенції. До таких випадків належить, зокрема, покарання особи за те, що вона просто діяла в якості релігійного лідера групи. Встановлено, що держава не може усувати причини релігійної напруженості шляхом усунення плюралізму. Замість цього, держава повинна забезпечувати толерантне ставлення між конкуруючими релігійними групами. Держава, як правило, не може втручатися у спір між двома конкуруючими частинами релігійної організації щодо легальності органів управління. Обов'язком держави є збереження нейтралітету щодо релігійних питань. Держава не може вдаватися до випадків фактичного визначення конфесійної належності членів певної релігійної групи проти їхньої волі. Надаючи офіційний статус одній релігійній організації, держава не може одночасно позбавляти такого ж статусу іншу організацію. Процес реєстрації релігійних організацій не може бути зтягнутим, а відмова в такій реєстрації не може відбуватися без вагомих об'єктивних підстав. Держава не може вдаватися до невизнання вірувань певної групи осіб на тій підставі, що вони є «не релігійними», та дискримінувати таку групу по відношенню до інших релігійних організацій. Держава несе відповідальність за систематичне переслідування релігійних організацій, що має ознаки адміністративної практики з боку держави. Систематизація правових висновків Суду надасть змогу врахувати її як при законотворчій, так і при правозастосовчій діяльності.

Ключові слова: втручання в права людини, дискримінація, Європейський суд з прав людини, необхідність у демократичному суспільстві, релігійна організація, свавільне втручання, свобода совісті.

M. Yu. Vikhliayev. The limits of permissible state intervention in the activities of religious organizations: the practice of the European Court of Human Rights

The article is devoted to the limits of permissible state intervention in the activities of religious organizations. The study is based on the analysis of the practice of the European Court of Human Rights regarding Article 9 of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. The content of the most significant decisions regarding this right has been studied, the main legal conclusions regarding the essence of the violation of this right have been highlighted. According to the results of the study, cases were determined when the state's intervention in the activities of religious organizations contradicts Art. 9 of the Convention. Such cases include, in particular, the punishment of a person for simply acting as a religious leader of a group. It was established that the state cannot eliminate the causes of religious tension by eliminating pluralism. Instead, the state should ensure a tolerant attitude between competing religious groups. The state, as a rule, cannot intervene in a dispute between two competing parts of a religious organization regarding the legality of governing bodies. It is the duty of the state to maintain neutrality in religious matters. The state cannot resort to cases of actual determination of the religious affiliation of members of a certain religious group against their will. Granting official status to one religious organization, the state cannot simultaneously deprive another organization of the same status. The process of registration of religious organizations cannot be excessive prolonged, and the refusal of such registration cannot occur without good objective reasons. The state cannot resort to non-recognition of the beliefs of a certain group of persons on the grounds that they are "non-religious" and discriminate against such a group in relation to other religious organizations. The state is responsible for systematic persecution of religious organizations, which has signs of administrative practice of the state. The systematization of the Court's legal conclusions will make it possible to take them into account both in law-making and law-enforcement activities.

Key words: arbitrary interference, discrimination, European Court of Human Rights, freedom of conscience, interference with human rights, necessity in a democratic society, religious organization.

© М. Ю. Віхляєв, 2024

Постановка проблеми. У відповідності до ст. 9 Конституції України, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України [1]. Законом України від 17 липня 1997 року № 475/97-ВР Україна ратифікувала Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), стаття 9 якої передбачає, що «Кожен має право на свободу думки, совісті та релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання, а також свободу сповідувати свою релігію або переконання під час богослужіння, навчання, виконання та дотримання релігійної практики і ритуальних обрядів як одноособово, так і спільно з іншими, як прилюдно, так і приватно. Свобода сповідувати свою релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони публічного порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб [2]. За змістом ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», і Конвенція, і практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) є джерелом права в Україні [3]. Отже, забезпечення права на свободу совісті є одним із міжнародних зобов'язань України. Для того щоб перевірити вітчизняне законодавство на відповідність цим зобов'язанням, необхідно ретельно проаналізувати практику ЄСПЛ щодо застосування ст. 9 Конвенції. Предметом розгляду в ЄСПЛ неодноразово були випадки втручання держав у здійснення цього права, і ЄСПЛ в кожному випадку надавав оцінку дотриманню чи недотриманню державами меж допустимого втручання. Тому аналіз практики ЄСПЛ з питання дотримання ст. 9 Конвенції є перспективним і актуальним напрямком правового дослідження.

Отже, **метою статті** є визначити випадки, коли втручання держави в діяльність релігійних організацій є таким, що суперечить ст. 9 Конвенції.

Результати дослідження. На початку слід надати загальну характеристику розуміння ЄСПЛ суті свободи совісті. Ключовим для розуміння підходу ЄСПЛ до суті свободи совісті та міри допустимого обмеження такої свободи можна назвати твердження, що міститься у пункті 126 рішення у справі «Баятян проти Вірменії». В цьому рішенні ЄСПЛ вказав, що *плюралізм, толерантність і широта поглядів* є відмінними рисами демократичного суспільства; хоча індивідуальні інтереси іноді повинні бути підпорядковані інтересам групи, демократія не означає, що погляди більшості завжди повинні переважати: навпаки, слід досягти *балансу*, який забезпечує справедливе і належне ставлення до людей з меншин і дозволяє уникнути будь-якого зловживання домінуючим становищем [4].

Отже, політика будь-якої демократичної держави, задля дотримання ст. 9 Конвенції, має ґрунтуватися на забезпеченні дієвої рівноваги між представниками різних релігій, утверджуючи взаємну повагу між носіями цих релігій, не створюючи при цьому привілеїв для панівної в суспільстві релігії та забезпечуючи рівні можливості для віруючих усіх релігій і конфесій. Далі розглянемо випадки, коли така рівновага була порушена, внаслідок чого ЄСПЛ встановлював факти порушень ст. 9 Конвенції.

У першому рішенні, яке аналізується, йшлося про невизнання державою певної особи як офіційного представника релігійної організації із одночасним визнанням такого статусу у іншій особі. Так, у справі «Серіф проти Греції» перед ЄСПЛ постало питання відповідності ст. 9 Конвенції засудження заявника за такою статтею Кримінального кодексу Греції, як «привласнення функції служителя відомої релігії». За обставинами справи, частина віруючих не погодилася із призначенням урядом керівника релігійної організації та обрала свого керівника (заявника). Заявника було засуджено за те, що він виступав з публічними зверненнями від імені релігійної громади з нагоди релігійних свят, а також носив одяг, який відповідно до усталеної традиції притаманний лише очільнику цієї релігійної організації. Вважаючи засудження заявника законним, уряд стверджував, що це було необхідним для уникнення непорозумінь на релігійному ґрунті. В свою чергу, ЄСПЛ дійшов висновку про те, що, по-перше, покарання особи за те, що вона просто діяла в якості релігійного лідера групи, яка добровільно слідувала за ним, навряд чи може вважатися сумісним з вимогами релігійного плюралізму в демократичному суспільстві, а по-друге, роль влади у таких обставинах полягає не в усуненні причини напруженості шляхом *усунення плюралізму*, а в забезпеченні того, щоб групи, які конкурують між собою, терпимо ставилися одне до одного [5].

Далі йтиметься про втручання держави у спір між двома конкуруючими частинами релігійної організації шляхом фактичного визначення релігійної належності членів однієї з груп проти їхньої волі. Тут слід звернути увагу на рішення ЄСПЛ у справі «Миролобов та інші проти Латвії». На розгляд ЄСПЛ надійшла скарга членів релігійної громади, яка опинилася в ситуації розколу на дві частини. Кожна із частин цієї громади провела свої загальні збори: одні загальні збори підтвердили легальність заявників як свого керівництва, а інші загальні збори вирішили переобрати керівництво громади та змінити положення її статуту. При цьому кожні збори мали кворум, адже для наявності кворуму вимагалася присутність 1/3 членів громади. Уряд став на бік других загальних зборів, що мало для заявників негативні наслідки у вигляді примусового вигнання їх з релігійної споруди; на думку ЄСПЛ, відбулося фактичне відкликання державою свого визнання одних органів релігійної організації з одночасним санкціонуванням державою повної заміни цих органів іншими, а отже, з урахуванням принципу законних очікувань і принципу структурної автономії релігійних громад, ЄСПЛ констатував факт втручання у здійснення права, гарантованого ст. 9 Конвенції. Таке втручання, на думку ЄСПЛ, може бути виправдано лише найбільш серйозними і переконливими причинами;

втім, недостатня мотивованість прийнятого урядом рішення викликала у ЄСПЛ сумнів у наявності таких причин. Тому ЄСПЛ вдався до аналізу причин прийняття спірного рішення і виявив, що причиною було те, що на думку уряду, прочани, лояльні до заявника, запросивши на службу священника іншої конфесії, тим самим змінили свою конфесійну належність, а тому уряд вважав, що перші загальні збори не мали кворуму. В підтвердження цієї точки зору уряд послався на висновки двох експертів. ЄСПЛ не погодився із таким обґрунтуванням і вказав, що уряд фактично визначив конфесійну належність заявників проти їхньої власної волі, всупереч їхній точці зору і більше того – на основі думок, висловлених лише двома експертами, жоден з яких не належав до релігійної організації заявників, а отже – уряд не виконав свого зобов'язання зберігати нейтралітет. Суд наголосив, що визначення конфесійної належності релігійної організації належить виключно вищим духовним органам цієї організації, а не державі. В усякому разі, Суд визнав, що втручання уряду в конфлікт між двома групами прочан всередині однієї релігійної організації було здійснено шляхом прийняття недостатньо мотивованого рішення без прийняття до уваги усіх супутніх обставин справи, і більше того, – в порушення обов'язку держави зберігати нейтралітет в релігійних питаннях [6].

В наступній досліджуваній справі йшлося про надання державою офіційного статусу одній релігійній організації із одночасним позбавленням такого ж статусу іншої. В п. 62 рішення ЄСПЛ у справі «Гасан і Чауш проти Болгарії» зазначається, що право віруючих на свободу віросповідання охоплює очікування того, що громаді буде дозволено функціонувати мирно, без свавільного втручання держави; автономне існування релігійних громад є необхідною умовою для плюралізму в демократичному суспільстві, а отже, підпадає під захист ст. 9 Конвенції. Ця стаття безпосередньо стосується не лише організації громади як такої, але й ефективного здійснення права на свободу віросповідання всіма її активними членами. Якби організаційне життя громади не було б захищено ст. 9 Конвенції, то всі інші аспекти свободи віросповідання особистості стали б уразливими. В п. 65 цього рішення також зроблено важливий висновок про те, що тією мірою, якою вони стосуються організації релігійної громади, ст. 9 Конвенції повинна тлумачитись крізь призму захисту, який надається статтею 11 Конвенції (свобода зібрань та об'єднання) [7]. У вказаній справі йшлося про конфлікт між двома релігійними організаціями однієї і тієї ж релігії. Її обставини свідчили про те, що уряд, залежно від зміни політичної еліти, надавав то одній, то іншій організації офіційний статус, позбавляючи при цьому іншу організацію такого статусу. ЄСПЛ констатував, що дії держави на користь одного лідера роз'єднаної релігійної громади (або такі, що здійснюються з метою примусити громаду об'єднатися під єдиним керівництвом всупереч її власному бажанню) становлять втручання в свободу совісті, а в демократичних суспільствах держава не має вживати заходів для забезпечення об'єднання релігійних громад під єдиним керівництвом [7]. В цій конкретній справі висновок ЄСПЛ про наявність порушення ст. 9 Конвенції випливає з того, що реєструючи одну організацію, уряд де-факто перешкоджав діяльності іншої, оскільки не визнавав можливості плюралізму релігійних організацій в рамках однієї релігії. І хоча формально не мало місця саме ліквідації однієї з організацій, але статус «незарєєстрованої» перешкоджав цій організації доступу до приміщень, банківських рахунків, інших ресурсів, тож однозначно мало місце втручання в право, гарантоване ст. 9 Конвенції.

Важливим питанням в рамках теми дослідження є правомірність чи неправомірність надання державою оцінки законності релігійних переконань. Так, дещо схожа (порівняно зі справою, про яку йшлося вище) ситуація із втручанням держави в конфлікт між двома конфесіями вбачається з обставин «справи Бессарабської митрополії та інших проти Молдови». У вказаній справі перед ЄСПЛ постало питання про відповідність ст. 9 Конвенції дій уряду цієї держави, які полягали у відмові в реєстрації релігійної організації при тому, що була зарєєстрована інша релігійна організація тієї ж конфесії, але іншого канонічного підпорядкування. Відмовляючи в реєстрації, уряд послався на загрозу національній безпеці і територіальній цілісності держави, але ЄСПЛ дійшов висновку, що це була лише гіпотеза, яка за відсутності підтвердження не може виправдати відмову у визнанні релігійної організації. Суд в пункті 123 рішення відмітив, що обов'язок держави зберігати нейтралітет і неупередженість – несумісний з будь-яким повноваженням держави надавати оцінку законності релігійним переконанням. ЄСПЛ звернув увагу також на дискримінацію, адже коли уряд визнавав інші релігійні об'єднання, він не застосовував критерії, що були використані для відмови у визнанні церкви-заявника, і при розгляді справи уряд не навів жодних виправдань цієї розбіжності в поведженні з ними. Проаналізувавши законодавство держави-відповідача, яке передбачало обов'язковість процедури визнання релігійної організації, ЄСПЛ констатував, що за відсутності такого визнання церква-заявник не може ні організуватися, ні діяти, ні володіти правосуб'єктністю, ні порушувати судові справи для захисту свого майна, а її члени не можуть збиратися для здійснення релігійної діяльності без порушення при цьому законодавства про релігійні конфесії [8].

В наступній досліджуваній справі йшлося про надання державою офіційного, але різного за обсягом правомочностей, правового статусу різним релігійним організаціям, та зволікання з наданням такого статусу. Так, звернемо увагу на рішення ЄСПЛ у справі «Релігійна громада Свідків Єгови та інші проти Австрії», в рамках якої досліджувалося два питання: перше – довготривалий період розгляду звернення заявників про надання їхній релігійній організації правосуб'єктності (від подання заяви до реєстрації юридичної особи минуло 20 років), а також друге – скарга заявників на те, що надання їхній організації статусу

лише релігійної громади (а не релігійного об'єднання) було, на їхню думку, дискримінаційним. Відмова надати статус релігійного об'єднання була пов'язана із тим, що не сплив 10-річний «період очікування», закріплений в законі; в той же час, заявники навели приклад, коли держава реєструвала інше релігійне об'єднання ще до моменту спливу 10 років з дня створення релігійної громади. Щодо першого питання ЄСПЛ констатував, що «з 1978 року, коли заявники подали клопотання про визнання першого заявника релігійним об'єднанням, минуло близько 20 років... Суд вважає, що такий довготривалий період викликає занепокоєння щодо його відповідності статті 9 Конвенції». Щодо другого питання ЄСПЛ, проаналізувавши австрійське законодавство, встановив, що за ним релігійні об'єднання користуються привілейованим ставленням у багатьох сферах (зокрема: звільнення від військової та альтернативної служби, зниження податкового навантаження, сприяння відкриттю шкіл, членство у різноманітних радах); з огляду на кількість і характер цих привілеїв, переваги, які надаються релігійним об'єднанням, є суттєвими, і це особливе ставлення, безсумнівно, полегшує цим об'єднанням досягнення їхніх релігійних цілей. Тому ЄСПЛ наголосив на зобов'язання державних органів залишатися нейтральними у такий спосіб, щоб всі релігійні групи, які цього бажають, мали рівну можливість звернутися за отриманням статусу релігійного об'єднання, а встановлені для таких об'єднань критерії не могли застосовуватися в дискримінаційний спосіб. ЄСПЛ не висловив категоричної незгоди із можливістю застосування «періоду очікування», однак наголосив, що такий період може бути виправданим лише для нещодавно створених релігійних організацій, а не широко відомих, якою є релігійна організація-заявник; крім того ЄСПЛ погодився із доводами заявників щодо неоднакового застосування урядом держави-відповідача «періоду очікування» по відношенню до різних релігійних організацій [9].

Ще одна розглянута ЄСПЛ справа, обставини якої є цікавими з точки зору предмета дослідження, стосувалася відмови держави визнати релігійний характер вірувань групи осіб. В цьому контексті варто звернути увагу на рішення ЄСПЛ у справі «Ізеттін Доган та інші проти Туреччини». Її обставини свідчать про те, що доволі численна група послідовників певних релігійних переконань скаржилася на відсутність визнання державою місць їхніх богослужінь як місць поклоніння (що, згідно з законодавством держави-відповідача, надавало пільги у сплаті податків та сплаті за електроенергію); крім того, у державі-відповідачі було створено департамент у справах релігій, до якого фактично входили лише представники однієї релігійної організації, члени якої мали статус державних службовців, в той час як члени релігійних громад заявників не могли увійти до складу цього державного органу. Уряд не вважав, що заявники належать до окремої релігійної організації, а відносив їх лише до «заборонених» течій найпоширенішої в державі релігійної організації. Надаючи оцінку фактичним обставинам справи, ЄСПЛ зазначив, що держава-відповідач фактично заперечувала релігійну природу віри заявників, що є втручанням в їхнє право на свободу віросповідання, а ставлення держави до віри заявників порушує право релігійної громади на автономне існування, що лежить в основі гарантій ст. 9 Конвенції. Суд дійшов висновку, що описана вище ситуація є рівнозначною відмові релігійній громаді заявників у визнанні, що дозволило б її членам (і, зокрема, заявникам) ефективно здійснювати своє право на свободу віросповідання. Заперечення державою-відповідачем факту автономного існування цієї релігійної громади унеможливило її членам використовувати свої місця відправлення культу і використовувати титул своїх релігійних лідерів, не порушуючи при цьому норми законодавства. Тому ЄСПЛ дійшов висновку про те, що держава-відповідач без достатньої причини перевищила свою свободу розсуду, а втручання у право заявників, гарантоване ст. 9 Конвенції, не може вважатися «необхідним у демократичному суспільстві» [10].

Нарешті, неможливо оминати увагою тему відповідальності держави за систематичне переслідування релігійних організацій, що має ознаки адміністративної практики. Важливе значення для розуміння ознак недопустимого втручання держави в діяльність релігійних організацій є нещодавнє рішення ЄСПЛ у справі «Україна проти росії» (щодо Криму). Серед інших скарг, розглядалася також скарга на численні порушення державою-окупантом ст. 9 Конвенції, зокрема: захоплення, закриття або штурм релігійних споруд однієї з конфесій, заборона священикам входити до релігійної споруди, не продовження «посвідок на проживання» для іноземних релігійних лідерів, рейди та обшуки у релігійних освітніх закладах, підпал будівель, що належать релігійним організаціям, пошкодження кладовища представників однієї релігії, підпал автомобіля, який належить священику, конфіскація релігійної літератури під приводом того, що вона нібито є «екстремістською»; як наслідок, значна частина релігійних діячів залишила окупований півострів, а одна з конфесій втратила контроль над значною частиною своїх релігійних споруд. В пункті 1066 цього рішення ЄСПЛ зазначив, що держава повинна мати роль нейтрального і неупередженого організатора різноманітних релігій, віросповідань і переконань, і лише така роль держави сприяє громадському порядку, релігійній гармонії і терпимості в демократичному суспільстві. Дослідивши обставини справи, в пункті 1077 свого рішення ЄСПЛ дійшов висновку, що держава-відповідач несе відповідальність за незаконну адміністративну практику переслідування та залякування релігійних лідерів, які не відповідали одній конфесії, свавільні рейди в місцях поклоніння та конфіскацію релігійної власності [11].

Висновки. Визначено, що в розумінні практики ЄСПЛ, втручання держави в діяльність релігійних організацій є таким, що суперечить ст. 9 Конвенції, у таких випадках:

- 1) покарання особи за те, що вона просто діяла в якості релігійного лідера групи;
- 2) усунення державою причини релігійної напруженості шляхом усунення плюралізму замість вжиття заходів із забезпечення толерантного ставлення між конкуруючими групами;

3) втручання держави у спір між двома конкуруючими частинами релігійної організації щодо легальності органів управління, шляхом прийняття необґрунтованих рішень та / або без збереження нейтралітету держави щодо релігійних питань;

4) фактичне визначення державою релігійної (конфесійної) належності членів певної групи проти їхньої волі;

5) надання державою офіційного статусу одній релігійній організації із одночасним позбавленням такого ж статусу іншої;

6) відмова в реєстрації релігійної організації за надуманими причинами (внаслідок гіпотез чи припущень);

7) надання державою офіційного, але різного за обсягом правомочностей, правового статусу різним релігійним організаціям, з посиланням на певний «строк очікування», якщо це не стосується новостворених релігійних організацій;

8) суттєве зволікання з наданням релігійній організації правосуб'єктності;

9) невизнання державою релігійного характеру вірувань групи осіб, що використовується як підстава дискримінувати цю групу по відношенню до інших релігійних організацій;

10) систематичне переслідування релігійних організацій, що має ознаки адміністративної практики з боку держави.

Список використаних джерел:

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

3. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>.

4. Case of Bayatyan v. Armenia (Application no. 23459/03): judgment of The European Court of Human Rights of 7 July 2011. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105611>.

5. Case of Serif v. Greece (Application no. 38178/97): judgment of The European Court of Human Rights of 14 December 1999. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58518>.

6. Affaire Miroļubovs et autres c. Lettonie (Requête no 798/05): arrêt, La Cour européenne des droits de l'homme, 15 septembre 2009. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-93983>

7. Case of Hasan and Chaush v. Bulgaria (Application no. 30985/96): judgment of The European Court of Human Rights of 26 October 2000. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-58921>.

8. Case of Metropolitan Church of Bessarabia and others v. Moldova (Application no. 45701/99): judgment of The European Court of Human Rights of 13 December 2001. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59985>.

9. Case of Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas and others v. Austria (Application no. 40825/98): judgment of The European Court of Human Rights of 31 July 2008. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-88022>.

10. Case of Izzettin Doğan and others v. Turkey (Application no. 62649/10): judgment of The European Court of Human Rights of 26 April 2016. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-162697>.

11. Case of Ukraine v. russia (re Crimea) (Applications nos. 20958/14 and 38334/18): judgment of The European Court of Human Rights of 25 June 2024. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-234982>.

Д. А. Пунтус, доктор філософії права, помічник судді
Черкаського окружного адміністративного суду

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ: ОСОБЛИВА РОЛЬ МОП

У статті досліджується роль Міжнародної організації праці (МОП) у формуванні та впровадженні міжнародно-правових стандартів соціального забезпечення, що спрямовані на захист прав працівників та забезпечення соціальної справедливості у глобальному контексті. Преамбула Статуту МОП підкреслює її мандат на захист працівників від хвороб, травм, безробіття, а також забезпечення соціального захисту для дітей, молоді та жінок. Здійснюється аналіз міжнародно-правових стандартів, встановлених МОП, які становлять основу для створення універсальних систем соціального захисту. Автор детально розглядає ключові конвенції та рекомендації МОП, які визначають конкретні зобов'язання та керівні принципи для держав-членів.

Особливу увагу приділено Конвенції № 102, яка є флагманським документом у сфері соціального забезпечення та встановлює мінімальні стандарти щодо охоплення та рівня соціального захисту. Рекомендація № 202, прийнята у 2012 році, знаменує початок нової ери у розвитку стандартів соціального забезпечення, спрямованих на всеосяжні системи та універсальне охоплення.

У статті класифікуються стандарти соціального забезпечення МОП на три покоління. Наголошується на важливості інтеграції міжнародно-правових стандартів МОП у національні системи соціального захисту. У статті розглядаються приклади успішної адаптації цих стандартів у різних країнах, а також виклики, з якими стикаються уряди при впровадженні цих норм. Робиться акцент на сучасній ролі МОП у розвитку глобальних стандартів соціального забезпечення.

У висновках статті робиться акцент на необхідності подальшого розвитку та зміцнення міжнародно-правових стандартів соціального забезпечення. Зазначається необхідність активної співпраці між урядами, роботодавцями та працівниками для забезпечення ефективних механізмів соціального захисту, що відповідають сучасним викликам.

Ключові слова: соціальне забезпечення, соціальне право, міжнародно-правові стандарти, МОП, Цілі сталого розвитку, соціальних захист.

D. A. Puntus. International legal standards of social security: the special role of the ILO

The article examines the role of the International Labor Organization (ILO) in the development and implementation of international legal standards of social security aimed at protecting workers' rights and ensuring social justice in the global context. The Preamble to the ILO Constitution emphasizes its mandate to protect workers from disease, injury, unemployment, and to provide social protection for children, youth and women. The author analyzes the international legal standards established by the ILO, which form the basis for the establishment of universal social protection systems. The author examines in detail the key ILO Conventions and Recommendations that define specific obligations and guidelines for member states.

Particular attention is paid to Convention No. 102, which is the flagship instrument in the field of social security and sets minimum standards for the coverage and level of social protection. Recommendation No. 202, adopted in 2012, marks the beginning of a new era in the development of social security standards aimed at comprehensive systems and universal coverage.

The article classifies ILO social security standards into three generations. The importance of integrating ILO international legal standards into national social protection systems is emphasized. The article examines examples of successful adaptation of these standards in different countries, as well as the challenges faced by governments in implementing these norms. The article emphasizes the current role of the ILO in the development of global social security standards.

The article concludes with an emphasis on the need for further development and strengthening of international social security standards. The author emphasizes the need for active cooperation between governments, employers and employees to ensure effective social protection mechanisms that meet modern challenges.

Key words: social security, social law, international legal standards, ILO, Sustainable Development Goals, social protection.

Постановка проблеми. Протягом багатьох років стандарти, прийняті МОП, відігравали значну роль у сприянні реалізації права на соціальне забезпечення, викладеного в міжнародних документах з прав людини. Ці стандарти, разом з політичними керівними принципами, узгодженими на міжнародному рівні, забезпечують всеосяжну основу для конкретизації підходу до соціального забезпечення, заснованого на правах людини, в національному та регіональному законодавстві та практиці.

Результати дослідження. Так, з міжнародно-правової точки зору, визнання права на соціальне забезпечення розвивалося через універсально узгоджені та прийняті документи, які встановлюють соціальне забезпечення як основне соціальне право, на яке має право кожна людина. Це право було закріплено в кількох документах з прав людини, прийнятих Організацією Об'єднаних Націй, зокрема в Загальній декларації

прав людини (далі – ЗДПЛ) та Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права (далі – МПЕСКП).

У статті 22 ЗДПЛ зазначено, що кожна людина, як член суспільства, має право на соціальне забезпечення і має право на здійснення необхідних для підтримання її гідності і вільного розвитку її особистості прав у економічній, соціальній і культурній галузях шляхом національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до структури і ресурсів кожної держави [1].

У статті 25 МПЕСКП визначено, що кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, і право на забезпечення на випадок безробіття, хвороби, інвалідності, вдівства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини. Материнство і дитинство мають право на особливе піклування і допомогу. Усі діти, народжені у шлюбі чи поза ним, користуються однаковим соціальним захистом [2].

А у статті 9 МПЕСКП передбачено, що держави, що беруть участь у цьому Пакті, визнають право кожної людини на соціальне забезпечення, включаючи соціальне страхування [2].

Зобов'язання держав щодо реалізації права на соціальне забезпечення є поступовою реалізацією, оскільки після ратифікації вони зобов'язуються вжити заходів для повної реалізації цього права в межах наявних ресурсів. Комітет з економічних, соціальних і культурних прав (далі – КЕСКП), який стежить за виконанням МПЕСКП, поступово розвинув зміст права на соціальне забезпечення, розглядаючи справи країн і тлумачачи це право в Зауваженні загального порядку № 19 від 2008 року. Пояснимо, що Зауваження загального порядку – це авторитетні заяви КЕСКП про його тлумачення прав, закріплених у МПЕСКП. Прийняті більшістю договірних органів з прав людини, вони можуть бути використані для керівництва державами у здійсненні цих прав та для оцінки дотримання відповідних зобов'язань. Можна також зазначити, що Факультативний протокол до МПЕСКП, що Факультативний протокол до МПЕСКП, який набув чинності в 2013 році, розширює компетенцію КЕСКП щодо прийому скарг у разі порушення прав, закріплених в МПЕСКП, включаючи право на соціальне забезпечення [3].

Давайте спробуємо детально розібрати Зауваження загального порядку № 19, яке визначає, що право на соціальне забезпечення як таке, що охоплює:

- 1) Право на доступ до виплат у грошовій або натуральній формі та їх збереження без дискримінації:
 - відсутність доходу, спричинена хворобою, інвалідністю, материнством, виробничою травмою, безробіттям, старістю або смертю члена сім'ї;
 - недоступність медичної допомоги через високу вартість;
 - недостатня сімейна підтримка, зокрема, для дітей та дорослих утриманців.
- 2) Наявність системи соціального забезпечення, тобто стабільна система соціального забезпечення та відповідні схеми повинні бути доступними та діючими, встановленими законом та під відповідальністю органів державної влади.

3) Всебічне охоплення соціальних ризиків та обставин: система соціального забезпечення повинна законодавчо та на практиці забезпечувати виплати за дев'ятьма основними видами соціального забезпечення, а саме: медичне обслуговування, хвороба, старість, безробіття, трудове каліцтво, підтримка сім'ї та дітей, материнство, інвалідність, втрата годувальника та діти-сироти.

У контексті порушеної теми необхідно зазначити щодо доступності соціальних виплат. Всі особи повинні бути охоплені системою без дискримінації та з урахуванням конкретних потреб. Умови отримання виплат мають бути обґрунтованими, пропорційними та прозорими. Внески на соціальне страхування та інші витрати системи повинні бути доступними для всіх. Бенефіціари повинні мати можливість брати участь в управлінні системою. Виплати повинні надаватися вчасно, а бенефіціари повинні мати фізичний доступ до послуг соціального забезпечення. Особливі потреби певних груп населення повинні бути належним чином враховані, щоб забезпечити їм доступ до послуг.

Як частина більш широкої системи прав людини, право на соціальне забезпечення слід розглядати у поєднанні з іншими правами, визнаними Загальною декларацією прав людини, МПЕСКП та Міжнародним пактом про громадянські і політичні права. Всі права людини вважаються неподільними, взаємозалежними та невід'ємними. Реалізація одного права залежить від реалізації іншого. Соціальний захист не тільки зміцнює інші економічні, соціальні та культурні права, але й відіграє вирішальну роль у їх зміцненні.

У зв'язку з цим КЕСКП також визнав, що держави мають безпосередній обов'язок забезпечити, щоб системи соціального забезпечення надавали мінімально необхідний рівень виплат для всіх, щоб вони могли принаймні отримати «необхідну медичну допомогу, базовий притулок і житло, воду і санітарію, продукти харчування і найпростіші форми освіти» [4].

Таким чином, право на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я є невіддільним від права на соціальне забезпечення. Така ж взаємозалежність існує щодо права на достатній життєвий рівень, права на їжу, воду та санітарію, права на освіту та житло, трудових прав, а також певних громадянських і політичних прав. Ця взаємозалежність вимагає тісної координації між соціальним захистом та іншими економічними, соціальними і політичними політиками і правовими рамками.

Окремої уваги заслуговує питання соціального забезпечення у контексті мандату МОП. Так, сприяння реалізації права на соціальне забезпечення є важливою частиною мандату МОП з моменту її заснування у 1919 році. У Преамбулі Статуту МОП зазначено, що мандат Організації полягає в поліпшенні умов праці шляхом, серед іншого, запобігання безробіттю, захисту працівників від хвороб і травм, пов'язаних з виконанням трудових обов'язків, захисту дітей, молоді та жінок, а також забезпечення в старості та в разі каліцтва.

У 1944 році мандат МОП було розширено Філадельфійською декларацією, яка стала першим міжнародно-правовим документом, що закріпив право на соціальне забезпечення як право, що належить усім. У Декларації, яка згодом стала частиною Статуту МОП, було закріплено зобов'язання сприяти поширенню серед народів світу програм, що забезпечують, серед іншого, розширення заходів соціального забезпечення для надання основного доходу всім, хто потребує захисту, та всебічної медичної допомоги, а також забезпечення добробуту дітей і захисту материнства.

У 2001 році Міжнародна конференція праці (далі – МКП) підтвердила соціальне забезпечення як фундаментальне право людини, а його поширення на всіх, хто його потребує, було визнано фундаментальною частиною мандату МОП. У 2003 році МОП розпочала Глобальну кампанію за соціальне забезпечення та охоплення для всіх.

У 2008 році МКП прийняла Декларацію МОП про соціальну справедливість для справедливої глобалізації, яка знову підтвердила зобов'язання поширити соціальне забезпечення на всіх, хто потребує такого захисту в рамках Порядку денного гідної праці. У 2009 році МКП визнала вирішальну роль політики соціального захисту у реагуванні на кризу, а Глобальний пакт про робочі місця закликав країни створювати адекватний соціальний захист для всіх.

Важливо, що у червні 2011 року МКП ухвалила Резолюцію та Висновки, які виклали стратегію МОП щодо розширення охоплення та подальшого розвитку систем соціального захисту. Відповідно до Рекомендації про мінімальні норми соціального захисту 2012 року (№ 202) [5], національні стратегії повинні бути спрямовані на досягнення універсального захисту населення шляхом забезпечення мінімального рівня гарантованого доходу та доступу до основних послуг охорони здоров'я, а також на поступове забезпечення більш високого рівня захисту.

А у червні 2019 року МКП ухвалила Декларацію з нагоди сторіччя МОП, яка підбила підсумки поточних викликів і підтвердила прихильність членів організації до основних цінностей і принципів. Декларація закликає МОП спрямовувати свої зусилля на розвиток і зміцнення систем соціального захисту, які є адекватними, стійкими та адаптованими до змін у світі праці. Вона також закликає всіх членів зміцнювати здатність усіх людей користуватися можливостями мінливого світу праці шляхом забезпечення загального доступу до всеосяжного та сталого соціального захисту [6].

Таким чином, МОП продовжує виконувати свій мандат щодо забезпечення соціальної справедливості шляхом розвитку та зміцнення систем соціального захисту, які відповідають сучасним викликам і забезпечують справедливе та стаке майбутнє у сфері праці.

Треба нагадати про те, що МОП відіграє ключову роль у створенні стандартів, які допомагають країнам розробляти та підтримувати стійкі системи соціального захисту. В межах свого мандату та як відповідальна установа ООН, МОП ухвалила низку стандартів, що встановлюють конкретні зобов'язання та керівні принципи для держав щодо реалізації права на соціальне забезпечення.

Стандарти МОП у сфері соціального забезпечення мають форму конвенцій або рекомендацій. Конвенції – це міжнародні договори, які, після ратифікації, створюють юридичні зобов'язання для держав. Рекомендації не відкриті для ратифікації, але містять загальні або технічні керівні принципи і часто доповнюють відповідні конвенції. Ці документи розробляються та приймаються тристоронніми учасниками Організації: урядами, організаціями роботодавців та працівників, які представляють всі держави-члени МОП на Міжнародній конференції праці.

МОП прийняла 31 конвенцію у сфері соціального забезпечення, що робить її організацією з найбільшою кількістю обов'язкових документів у цій сфері. Зокрема, Конвенція № 102 є знаковою та визнаною у всьому світі як ключовий орієнтир для розробки надійних і стійких схем і систем соціального захисту, заснованих на правах людини.

Проведши аналіз, хочемо зазначити, що стандарти МОП слугують основними орієнтирами для:

- 1) розробки національних стратегій розширення соціального забезпечення;
- 2) розвитку та підтримки комплексних національних систем соціального забезпечення;
- 3) параметричного коригування схем соціального забезпечення;
- 4) створення та впровадження ефективних механізмів захисту, правозастосування та дотримання;
- 5) належного управління соціальним забезпеченням та вдосконалення адміністративних і фінансових структур;
- 6) виконання міжнародних і регіональних зобов'язань та впровадження національних програм гідної праці;
- 7) досягнення Цілей сталого розвитку, зокрема, Цілей 1, 3, 5, 8, 10 і 16.

Історично стандарти соціального забезпечення МОП можна класифікувати на три різні групи або покоління.

Перше покоління стандартів: документи, прийняті з моменту створення МОП до кінця Другої світової війни, спрямовані на створення систем обов'язкового соціального страхування для конкретних галузей і категорій працівників.

Друге покоління стандартів: документи, що уніфікують та координують різні схеми соціального захисту в рамках єдиної системи, охоплюють всі непередбачувані випадки та поширюють соціальне страхування на всіх працівників. Ця концепція відображена у Конвенції № 102.

Третє покоління стандартів: документи, прийняті після Конвенції № 102, пропонують вищий рівень захисту з точки зору охоплення населення та рівнів виплат, а також переглядають стандарти першого покоління.

А прийняття Рекомендації № 202 у 2012 році знаменує початок нового етапу у встановленні стандартів соціального забезпечення МОП, що передбачає «всезагальне охоплення соціальним забезпеченням і всеосяжні системи». Рекомендація № 202 передбачає розвиток систем, які поступово поширюють своє охоплення на всіх членів суспільства, з метою реалізації права людини на соціальне забезпечення.

Висновки. З моменту свого заснування МОП виступає ключовим гравцем у формуванні політик і норм, що сприяють захисту прав працівників та забезпеченню соціальної справедливості.

МОП прийняла низку конвенцій та рекомендацій, які створили основу для розробки всеохоплюючих і стійких систем соціального захисту. Зокрема, Конвенція № 102 та Рекомендація № 202 стали важливими документами, що визначають мінімальні стандарти та принципи універсального охоплення.

Еволюція стандартів МОП відображає зміну підходів до соціального забезпечення, починаючи від базових систем обов'язкового страхування до сучасних всеосяжних систем, спрямованих на охоплення всіх членів суспільства. Інтеграція міжнародно-правових стандартів у національні системи є критично важливою для досягнення Цілей сталого розвитку та забезпечення гідної праці для всіх.

Список використаних джерел:

1. United Nations: Universal Declaration of Human Rights, General Assembly Resolution 217 A (III), 1948.
2. United Nations: International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, General Assembly Resolution 2200A (XXI), 1966.
3. General Comment No. 19 (The right to social security (Art. 9 of the Covenant)), 4 Feb. 2008, E./C.12/GC/19, para. 59).
4. ILO: Declaration concerning the aims and purposes of the International Labour Organisation (Declaration of Philadelphia), adopted by the International Labour Conference at its 26th Session, held in Philadelphia, on 10 May 1944, Articles III (f) and (h).
5. ILO: Conclusions concerning the recurrent discussion on social protection (social security), International Labour Conference, 100th Session, Geneva, 2011, in Record of Proceedings (Geneva, 2011), No. 24: Report of the Committee for the Recurrent Discussion on Social Protection (Geneva), para. 31.
6. For a more detailed account see: ILO: Social security for all: Building social protection floors and comprehensive social security systems. The strategy of the International Labour Organization (Geneva, 2012).

УДК 341.171

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2024-2.11>

І. М. Риженко, кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Міжнародного економіко-гуманітарного університету
імені академіка Степана Демянчука

В. В. Веремчук, здобувач освітньо-наукового рівня
(доктор філософії)
Науково-дослідного інституту публічного права

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ВИЗНАННЯ ДЕРЖАВ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

У статті здійснено дослідження проблемних аспектів визнання держав у міжнародному праві. Визначено, що визнання держави, як важливий етап визнання її суверенітету та незалежності на міжнародному рівні, підтвердження легітимності влади, набуття міжнародної правосуб'єктності держави є політично-правовим актом, що виражає намір держави яка визнає, вступити у стабільні міжнародні відносини з новоствореною державою. Зауважено, що міжнародний інститут визнання держави є важливим інститутом міжнародного права протягом тривалого періоду історії – від часів Стародавнього світу до новітнього часу. Значну кількість новостворених держав було визнано у XX–XIX ст.ст., після двох Світових війн, деколонізації та розпаду ряду комуністичних країн. Підкреслено, що основними видами міжнародного визнання є визнання держави, визнання уряду, визнання органів національного визволення та визнання повстанського руху, а теоріями визнання – конституційна теорія та декларативна теорія. Уточнено, що формами визнання держави визнання держави *de jure*, *de facto*, *ad hoc*. Зауважено, що окремі аспекти визнання держав визначено в таких міжнародних НПА як: Конвенції Монтевідео (1933 р.), Керівних принципах визнання нових держав у Східній Європі та Радянському Союзі, Резолюціях Ради Безпеки ООН та національному законодавстві держав, оскільки визнання держави – це їх прерогатива. Зазначено, що умовами визнання держави є відповідність її наступним критеріям: постійне населення, територія, уряд та незалежні органи управління, здатність вступити у міжнародні відносини, ефективність влади, ступінь цивілізованості держави, політична система, релігія, законність походження, міжнародно-правова легітимність дотримання Статуту ООН, забезпечення гарантій прав людини і громадянина, етнічно-національних груп і меншин, дотримання принципу роззброєння та нерозповсюдження ядерної зброї, забезпечення регіональної безпеки і стабільності, дотримуватися порядку міжнародного правосуддя. Визначено напрями вдосконалення міжнародного інституту визнання держав є: необхідно кодифікувати міжнародні норми, які визначають механізм визнання держави, створити універсальні норми визнання держав, що дозволить уникнути дискримінації та забезпечити справедливий підхід до всіх ситуацій визнання держав; за участі експертів та в межах співробітництва між країнами і міжнародними організаціями розвинути більш детальний механізм визнання держав та уточнити критерії, яким повинна відповідати новостворена держава для того, щоб її було визнано; усунути політичну складову у процесі визнання держави іншими суверенними державами; дослідити нові форми державності, які *de facto* існують у світі та врахувати їх при розробці механізмів визнання держав.

Ключеві слова: міжнародно-правовий інститут визнання, визнання держави, критерії визнання держави.

I. M. Ryzhenko, V. V. Veremchuk. Problem aspects of state recognition in international law

The article examines problematic aspects of state recognition in international law. It was determined that the recognition of the state, as an important stage of recognition of its sovereignty and independence at the international level, confirmation of the legitimacy of the government, acquisition of international legal personality of the state, is a political and legal act expressing the intention of the recognizing state to enter into stable international relations with the newly created state. It is noted that the international institution of state recognition is an important institution of international law for a long period of history – from the time of the Ancient World to modern times. A significant number of newly created states were recognized in the 20th–19th centuries, after two World Wars, decolonization and the collapse of a number of communist countries. It is emphasized that the main types of international recognition are the recognition of the state, the government, the recognition of the national liberation bodies and the recognition of the insurgent movement, and the theories of recognition are the constitutional theory and the declarative theory. It is clarified that the forms of state recognition are *de jure*, *de facto*, and *ad hoc*. It is noted that certain aspects of state recognition are defined in such international NPAs as: the Montevideo Convention (1933), Guidelines for the Recognition of New States in Eastern Europe and the Soviet Union, UN Security Council Resolutions and national legislation of states, since state recognition is their prerogative. It is noted that the conditions for the recognition of a state are its compliance with the following criteria: permanent population, territory, government and independent governing bodies, the ability to enter into international relations, the effectiveness of government, the degree of civilization of the state, political system, religion, legality of origin, international legal legitimacy of compliance with the Charter UN, ensuring guarantees of human and citizen rights, ethnic-national groups and minorities, observing the principle of disarmament and non-proliferation of nuclear weapons,

© І. М. Риженко, В. В. Веремчук, 2024

ensuring regional security and stability, observing the order of international justice. The areas of improvement of the international institution of state recognition have been determined: it is necessary to codify international norms that determine the mechanism of state recognition, create universal norms of state recognition, which will avoid discrimination and ensure a fair approach to all situations of state recognition; with the participation of experts and within the framework of cooperation between countries and international organizations, break down a more detailed mechanism for the recognition of states and specify the criteria that a newly created state must meet in order to be recognized; eliminate the political component in the process of state recognition by other sovereign states; to investigate new forms of statehood that de facto exist in the world and to take them into account when developing mechanisms for the recognition of states.

Key words: international legal institution of recognition, state recognition, criteria for state recognition.

Постановка проблеми. Не заважаючи на значний історичний довід визнання держав єдиного механізму та кодифікованого міжнародного акту, який би визначав даний порядок не має. Спроби подолати недоліки правового механізму визнання держав на міжнародному рівні були прийняті Інститутом міжнародного права при ООН шляхом уніфікації конвенцій 1978 р. та 1983 р., проте відповідних нормативно-правових актів не було ухвалено.

Відсутні єдині критерії у відповідності до яких нова держава може бути беззаперечно визнана усіма державами, значний вплив політичних інтересів на факт визнання нових держав та практична значимість даного міжнародного інституту свідчить про актуальність пошуку універсального механізму визнання держав на міжнародному рівні. Слід зауважити, що враховуючи світові тенденції до децентралізації влади (в т.ч. і сепаратистські рухи) в країнах питання щодо визнання нових держав може не одноразово виникнути на порядку денному міжнародної спільноти. Тому такий міжнародний інститут повинен бути детально регламентований на міжнародному рівні, адаптований до реалій сучасних міжнародних відносин та практики визнання держав.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню міжнародно-правового інституту визнання держав присвятили свої праці такі науковці, як: В. В. Дівак [1], В. В. Іщенко [2], К. В. Єфремова, І. І. Маринів [3], П. В. Отенко [4], Цимбрівський Т. [5] та інші.

Мета статті полягає у дослідженні проблемних аспектів визнання держав у міжнародному праві.

Результати дослідження. Міжнародний інститут визнання держави є важливим інститутом міжнародного права протягом тривалого періоду історії. Наприклад, досвід визнання влади монарха, який уособлював державу в цілому, був відомий ще в часи стародавніх Єгипту, Китаю, Греції та Риму (так, у Стародавньому Римі було створено право дипломатичної недоторканості та особливого правового статусу іноземців). Подальшого свого розвитку міжнародний інститут визнання держав набув у XV–XVIII ст. та виражався у формі торгівлі між новоствореними (відкритими) державами та існуючими [3, с. 19].

У XX–XIX ст.ст. значна кількість нових держав утворилася після Першої Світової війни (Латвія, Литва, Естонія, Польська Республіка, Чехословаччина, Фінляндія, Королівство Сербів, Хорватів і Словенців та ін.); Другої Світової війни (Ізраїль, ФРН та НДР, Північна та Південна Корея, ряд африканських країн – Гана, Кенія, Нігерія та ін.); в ході деколонізації (Шрі-Ланка, Малайзія, Сінгапур, Ямайка, Індія, Пакистан та ін.); у зв'язку із розпадом сср, Чехословаччини та Югославії (Україна, Словенія, Грузія, Чорногорія, Чехія, Словаччина та ін.), що зумовило процеси їх де юре чи де факто визнання іншими державами-суб'єктами міжнародних відносин.

У теорії та практиці сучасного міжнародного права основними видами міжнародного визнання є визнання держави, визнання уряду, визнання органів національного визволення та визнання повстанського руху.

Традиційно визнання держави – це важливий етап визнання її суверенітету та незалежності на міжнародному рівні, підтвердження легітимності влади, набуття міжнародної правосуб'єктності держави, права держави на захист територіальної цілісності, участі у дипломатичних відносинах, захисту своєї громадян за кордоном, отримання статусу учасника міжнародні відносини та міжнародних організацій, права доступу до міжнародного правосуддя та ін. Інститут визнання держави як політично-правовий акт виражає намір держави, яка визнає новостворену державу вступити у стабільні міжнародні відносини з новою країною.

Виділяють дві теорії визнання держави:

1. Конституційна теорія визнання держави (прихильники Г. Лаутерпахт, М. Бастид, Г. Кельзен та ін.), яка визначає, що без міжнародного визнання держава не може бути суб'єктом міжнародного права, що ставить у «залежність» нові держави від політично-правової волі держав, які вже існують. Наразі, у світі існують невизнані держави, наприклад ДНР, ЛНР, Ісламська держава, Придніпровська Молдавська Республіка та ін., які проте фактично користуються права та обов'язками, які випливають із принципу суверенітету.

2. Декларативна теорія визнання держав (прихильники Ф.Мартенс, О.Тіунов, Д.Фельдман та ін.), яка визначає, що держав стає суб'єктом міжнародних відносин з моменту оголошення власної державності, а визнання іншими державами тільки підтверджує факт набуття незалежності державою. Наприклад, у відповідності до ст. 12 Статуту Організації Американських Держав визначає, що «політичне існування не залежить від визнання іншими державами, держава до визнання має право на захист своєї незалежності і цілісності» [6].

Міжнародна практика визнання держав напружувала ряд нормативно-правових актів, які врегулюють окремі аспекти визнання держав. Зокрема, ст. 1 Конвенції про права та обов'язки держав (Конвенція Монтевідео, 1933 р.) визначає наступні ознаки держави, як суб'єкта міжнародних відносин постійне населення, територія, уряд та здатність вступати у міжнародні відносини [7] (в теорії міжнародного права додають такі ознаки, як: незалежні органи управління, ефективність влади, ступінь цивілізованості держави, політична система, релігія, законність походження). Ст. 3 даної конвенції закріплює, що політичне існування держави не залежить від визнання її іншими державами, оскільки ще до визнання на міжнародному рівні держава має право захищати власну територіальну цілісність та незалежність, самоорганізовуватися, вживати законодавчі заходи для задоволення власних інтересів, визначати юрисдикцію та компетентність судової системи [7] (Конвенція укладена на Сьомій міжнародній конференції американських держав/ VII Панамериканській конференції, а тому не є обов'язковою для більшості держав світу).

Наразі, окрім зауваженої вище Конвенції Монтевідео окремі аспекти порядку визнання держави визначено у Керівних принципах визнання нових держав у Східній Європі та Радянському Союзі. Зокрема, такими умовами визнання держави є: дотримання Статуту ООН, зобов'язань визначених у відповідності до Хельсінкського заключного акту та Паризької хартії для нової Європи, забезпечення гарантій прав людини і громадянина, етнічно-національних груп і меншин, дотримання принципу роззброєння та нерозповсюдження ядерної зброї, забезпечення регіональної безпеки і стабільності, дотримуватися порядку міжнародного правосуддя та ін. Дані принципи носять рекомендаційний характер, не відносяться до загальноприйнятих та універсальних норм міжнародного права.

Питання невизнання «незаконного режиму расистського меншості у Південній Родезії» розглянуто у Резолюції Ради Безпеки ООН від 12.11.1965 р. № 216. У даній Резолюції визначено, що Рада Безпеки ООН постановляє засудити оголошення незалежності в односторонньому порядку расистською меншістю в Південній Родезії та закликає всі держави не визнавати даний незаконний режим і утриматися від будь-якої допомоги йому [8]. Слід зауважити, що Резолюція не носить імперативного характеру та врегулює конкретний випадок невизнання нової держави. Проблемним аспектом Резолюції є те, що хоча Південна Родезія відповідала формальним ознакам держави, проте це не «допомогло» у визнанні її як незалежної держави на відміну від Алжиру, який на момент його визнання та прийому до ООН (1962 р.) не відповідав критеріям державності. Це свідчить про те, що практика визнання держав не завжди носить послідовний та такий, що відповідає дійсній ситуації характер [4].

Міжнародне право визначає, що визнання держави виступає прерогативою інших суверенних держав, а тому кожна держава-суб'єкт міжнародних відносин встановлює порядок визнання держави у власному національному законодавстві. Наприклад, п. 4 ст. 106 Конституції України серед повноважень Президента України визначає в т.ч. і повноваження приймати рішення про визнання іноземних держав [9]. Так, Указом Президента України від 11.01.2012 р. № 10/2012 було визнано «Республіку Південний Судан як незалежну державу» [10].

Також, важливим критерієм визнання держави є її міжнародно-правова легітимність, яка проявляється у підтримці, позитивному ставленні та визнанні авторитету владу не тільки населенням країни але й міжнародним співтовариством. Зокрема, у зв'язку із вторгненням Іраку та територію Кувейту Резолюція Ради Безпеки ООН від 02.08.1990 р. № 661 закликає не визнавати режим, який буде встановлений державою, яка окупує, адже захоплення держави та встановлення контролю над її територією не впливає на її суверенітет, хоча вона і зазнала порушення принципу легітимності [11]. Також, прикладом неврахування принципу легітимності для визнання нової держави Сомаліленду (за незалежність якої у 2003 р. на референдумі проголосували 99% населення) є Резолюція Ради Безпеки ООН від 06.03.2013 р. № 2093, яка визначає, що «знову підтверджуючи свою повагу до суверенітету, територіальної цілісності, політичної незалежності та єдності Сомалі ... знову заявляючи про свою прихильність до всеосяжного та твердому вирішенню ситуації в Сомалі» [12].

Окрім позитивних умов (критеріїв), яким необхідно відповідати новій державі для її визнання виділяють і т.з. «негативні» умови – тобто це ті критерії, які заважають визнанню держави випадку пору – порушення імперативних норм міжнародного права щодо недоторканості кордонів, територіальної цілісності держави, незастосування сили чи погрози сили, мирне врегулювання спорів [4]. Зокрема, створення на території України невизнаних держав ДНР та ЛНР на основі сепаратистських рухів, військової і політичної підтримки РФ, порушення національної безпеки та територіальної цілісності України у 2014 р. виступає перешкодою для визнання даних квазідержав країнами-членами ООН.

На противагу зауваженому можна навести приклад визнання Республіки Косово. Так, рішення Міжнародного суду ООН за поданням ГА ООН містить положення у відповідності до якого визнається, що «декларація незалежності Республіки Косово не суперечить принципам міжнародного права». Рішення носить рекомендаційний (консультативний) характер, проте, якщо до його винесення Косово визнали лише 62 держави (зокрема, (Великобританія, США, Македонія, Албанія, Хорватія та ін.), то після прийняття даного рішення незалежність краю Косово визнають вже 89 країн-членів ООН та 4 країни, які не входять до складу ООН.

Формами визнання держави на міжнародному рівні є:

1. Визнання держави *де юре* – це повне офіційне визнання держав, яке виражається у офіційних актах (резольуціях міжурядових організацій, заявах уряду).

2. Визнання держави *де факто* не передбачає повного, остаточного визнання та встановлення дипломатичних відносин, проте допускає укладання двосторонніх угод у торговій, фінансовій, економічній, екологічній, освітній та інших сферах. Слід зауважити, що участь держав у спільних міжнародних договорах не прирівнюється до факту визнання держави.

3. Визнання держави *ad hoc* – це разове, тимчасове визнання, яке носить вимушений характер.

Практика міжнародного права знає спрощену процедуру визнання держави у випадку, якщо новотворе держава стає членом ООН та інших міжнародних організацій. При цьому, голосування за членство в організації не передбачає автоматичного визнання такої держави державою-членом, яка проголосувала «за». Слід зауважити, що частково визнані держави можуть стати членом ООН тільки у випадку, якщо «за» їх членство в організації проголосувало 2/3 членів ООН та 9 членів Ради Безпеки ООН (наприклад, Держава Палестина як частково визнана держава не отримала членство в ООН у зв'язку із тим, що проти проголосували такі члени Ради Безпеки ООН, як Великобританія, Франція та США). Також практика міжнародного права передбачає можливість включення до інституційних органів ООН частково визнаних держав (наприклад, Республіка Косово є членом таких організацій, як ФІФА, ІААФ, ЄБРР, МВФ, МОК, ФІДЕ, МБРР, МАР та ін.).

Зауважене вище свідчить про те, що міжнародний інститут визнання держави потребує вдосконалення, зокрема:

– необхідно кодифікувати міжнародні норми, які визначають механізм визнання держави, створити універсальні норми визнання держав, що дозволить уникнути дискримінації та забезпечити справедливий підхід до всіх ситуацій визнання держав;

– за участі експертів та в межах співробітництва між країнами і міжнародними організаціями розбити більш детальний механізм визнання держав та уточнити критерії, яким повинна відповідати новостворена держава для того, щоб її було визнано;

– усунути політичну складову у процесі визнання держави іншими суверенними державами;

– дослідити нові форми державності, які *де факто* існують у світі та врахувати їх при розробці механізмів визнання держав.

Висновки. Визнання держави, як важливий етап визнання її суверенітету та незалежності на міжнародному рівні, підтвердження легітимності влади, набуття міжнародної правосуб'єктності держави є політично-правовим актом, що виражає намір держави яка визнає, вступити у стабільні міжнародні відносини з новоствореною державою. Міжнародний інститут визнання держави є важливим інститутом міжнародного права протягом тривалого періоду історії – від часів Стародавнього світу до новітнього часу. Значну кількість новостворених держав було визнано у XX–XIX ст.ст., після двох Світових війн, деколонізації та розпаду ряду комуністичних країн. Основними видами міжнародного визнання є визнання держави, визнання уряду, визнання органів національного визволення та визнання повстанського руху, а теоріями визнання – конституційна теорія (держава стає суб'єктом міжнародних відносин з моменту її визнання іншими державами) та декларативна теорія (держава стає суб'єктом міжнародних відносин з моменту оголошення власної державності). Формами визнання держави визнання держави *де юре*, *де факто*, *ad hoc*. Окремі аспекти визнання держав визначено в таких міжнародних НПА як: Конвенції Монтевідео (1933 р.), Керівних принципах визнання нових держав у Східній Європі та Радянському Союзу, Резольуціях Ради Безпеки ООН та національному законодавстві держав, оскільки визнання держави – це їх прерогатива. Умовами визнання держави є відповідність її наступним критеріям: постійне населення, територія, уряд та незалежні органи управління, здатність вступати у міжнародні відносини, ефективність влади, ступінь цивілізованості держави, політична система, релігія, законність походження, міжнародно-правова легітимність дотримання Статуту ООН, забезпечення гарантій прав людини і громадянина, етнічно-національних груп і меншин, дотримання принципу роззброєння та нерозповсюдження ядерної зброї, забезпечення регіональної безпеки і стабільності, дотримуватися порядку міжнародного правосуддя. Напрямами вдосконалення міжнародного інституту визнання держав є: необхідно кодифікувати міжнародні норми, які визначають механізм визнання держави, створити універсальні норми визнання держав, що дозволить уникнути дискримінації та забезпечити справедливий підхід до всіх ситуацій визнання держав; за участі експертів та в межах співробітництва між країнами і міжнародними організаціями розбити більш детальний механізм визнання держав та уточнити критерії, яким повинна відповідати новостворена держава для того, щоб її було визнано; усунути політичну складову у процесі визнання держави іншими суверенними державами; дослідити нові форми державності, які *де факто* існують у світі та врахувати їх при розробці механізмів визнання держав.

Список використаних джерел:

1. Дівак В.В. Деякі проблеми міжнародного-правового визнання невизнаних держав. *Держава і право*. Випуск 52. С. 579–587. <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/34015/96-Divak.pdf?sequence=1>

2. Іщенко В.В. Невизнані та частково визнані держави в сучасному міжнародному праві. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. Випуск 3/ 4 (31–32) 2016. С. 209–215.*
3. Єфремова К.В., Маринів І.І. Визнання держави в сучасному міжнародному праві (на прикладі Косово). *Право та інноваційне суспільства. № 2 (15), 2020. С. 18–22.*
4. Отенко П.В. Неузгодженість критеріїв міжнародно-правового визнання держав. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/9770/1/Otenko.pdf> (дата звернення: 17.03.24).
5. Цимбрівський Т. Інститут визнання у сучасних міжнародно-правових відносинах. *Публічне право № 3 (7). 2012. С. 158–163.*
6. Організація Американських держав. *Місія України при НАТО*. URL: <https://nato.mfa.gov.ua/pro-ukrayinu/mizhnarodna-spirvgrasu/organizaciya-amerikanskih-derzhav> (дата звернення: 01.03.24).
7. Конвенція про права та обов'язки держав (Конвенція Монтевідео, 1933 р.) URL: <https://wa.nt.am/ru/archives/1719> (дата звернення: 16.11.2023 р.).
8. Резолюція Ради Безпеки ООН 216 (1965) від 12.11.1965 р. Офіційний сайт Ради Безпеки ООН. URL: <https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/223/27/pdf/nr022327.pdf?token=RO5d08j9icnODBgkLM&fe=true> (дата звернення: 01.03.24).
9. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/conv#n4614> (дата звернення: 11.03.24).
10. Про визнання Республіки Південний Судан Указ Президента України від 11.01.2012 р. № 10/2012 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/10/2012#Text> (дата звернення: 13.03.24).
11. Резолюція Ради Безпеки ООН від 02.08.1990 р. № 661 URL: <https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/575/85/pdf/nr057585.pdf?token=1NmHPk9E14VRqWLWad&fe=true> (дата звернення: 05.03.24).
12. Резолюція Ради Безпеки ООН від 06.03.2013 р. № 2093 URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n13/250/98/pdf/n1325098.pdf?token=iaHMXN3Rn5vB1QYlwg&fe=true> (дата звернення: 11.03.24).

Трибуна молодого науковця

УДК 347.77.01

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2024-2.12>

М. М. Герман, аспірантка
Університету митної справи та фінансів

СУЧАСНИЙ СТАН ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ТА ЗАХИСТУ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

В умовах сьогодення, Україна активно реалізує свою правову політику у сфері інтелектуальної власності крізь призму прийняття різноманітних нормативно-правових актів. У вказаному аспекті охорона та захист права інтелектуальної власності в Україні становить один із важливих аспектів діяльності сучасної правової демократичної держави, а також є пріоритетним напрямком державної політики, оскільки розвиток сфери інтелектуальної власності має позитивний вплив на економіку країни та підвищує рівень інноваційних досягнень, виводить економіку країни на новий міжнародний рівень. З огляду на це, дослідження сучасного стану правового регулювання охорони та захисту права інтелектуальної власності є актуальним.

Метою статті є дослідження особливостей сучасного стану правового регулювання адміністративно-правової охорони та захисту права інтелектуальної власності в Україні та визначенні системи нормативно-правових актів, які регулюють відносини у зазначеній сфері.

Для досягнення поставленої цілі застосовано комплексний підхід, що визначає застосування загальних та спеціально-наукових методів дослідження. Зокрема, функціональний метод застосовано для визначення функцій суб'єктів, які здійснюють адміністративно-правову охорону та адміністративно-правовий захист права інтелектуальної власності. Формально-юридичний метод використано для аналізу норм нормативно-правових актів. Системно-структурний метод застосовано для виокремлення основних особливостей сучасного стану правового регулювання адміністративно-правової охорони та захисту права інтелектуальної власності в Україні та визначенні системи нормативно-правових актів, які регулюють відносини у зазначеній сфері. Для формування висновків та пропозицій також застосовувалися методи аналізу, синтезу, індукції, дедукції, аналогії.

В статті досліджено систему нормативно-правових актів, які регулюють адміністративно-правову охорону та захист права інтелектуальної власності в Україні. Проаналізовано позиції науковців щодо особливостей адміністративно-правової охорони та захисту права інтелектуальної власності в Україні. Сформовано основні ознаки сучасного правового регулювання адміністративно-правової охорони та захисту права інтелектуальної власності в Україні.

Сучасне правове регулювання адміністративно-правової охорони та захисту права інтелектуальної власності можна охарактеризувати наступними особливостями: 1) інститут адміністративно-правової охорони та захисту права інтелектуальної власності в Україні має міжгалузевий характер за юридичною природою, оскільки поєднує норми адміністративного, господарського, цивільного, кримінального права; 2) наявність великої кількості нормативних актів, які регулюють адміністративно-правову охорону та захист права інтелектуальної власності, що зумовлює труднощі у їх застосуванні; 3) відсутній комплексний правовий акт, який би належно регулював питання адміністративно-правової охорони та захисту права інтелектуальної власності; 4) відсутнє чітке визначення системи суб'єктів адміністративно-правової охорони та захисту права інтелектуальної власності, їх функцій, повноваження, форми та методи адміністративно-правової охорони та захисту права інтелектуальної власності; 5) встановлена обов'язкова державна реєстрація права інтелектуальної власності та видання відповідних охоронних документів (патент, свідоцтво); 6) адміністративна відповідальність за порушення права інтелектуальної власності передбачена нормами Кодексу України про адміністративні правопорушення; 7) провадження у справах про адміністративні правопорушення проводиться уповноваженими на те органами влади, визначеними КУпАП та іншими законами України щодо суб'єктів, які вчинили адміністративне правопорушення у сфері інтелектуальної власності. Запропоновано розробити єдиний комплексний законодавчий акт, який регулюватиме питання адміністративно-правової охорони та захисту права інтелектуальної власності та чітко визначатиме систему суб'єктів адміністративно-правової охорони та захисту права інтелектуальної власності, їх функцій, повноваження, форми та методи адміністративно-правової охорони та захисту права інтелектуальної власності.

Ключові слова: адміністративно-правовий захист, адміністративно-правова охорона, об'єкт інтелектуальної власності, право інтелектуальної власності.

M. M. Herman. Current state of legal regulation of administrative and legal protection and enforcement of intellectual property rights

Today, Ukraine is actively implementing its legal policy in the field of intellectual property through the adoption of various regulatory acts. In this regard, the protection and enforcement of intellectual property rights in Ukraine is one of the important

© М. М. Герман, 2024

aspects of the activities of a modern law-based democratic state, and is also a priority area of state policy, since the development of intellectual property has a positive impact on the country's economy and increases the level of innovation, bringing the country's economy to a new international level. In view of this, the study of the current state of legal regulation of protection and enforcement of intellectual property rights is relevant.

The purpose of the article is to study the peculiarities of the current state of legal regulation of administrative and legal protection and enforcement of intellectual property rights in Ukraine and to identify the system of legal acts regulating relations in this area.

To achieve this goal, the author uses an integrated approach which determines the use of general and special scientific research methods. In particular, the functional method is used to determine the functions of entities which carry out administrative and legal protection and administrative and legal protection of intellectual property rights. The formal legal method was used to analyse the provisions of regulatory legal acts. The systemic and structural method was used to identify the main features of the current state of legal regulation of administrative and legal protection and enforcement of intellectual property rights in Ukraine and to determine the system of legal acts regulating relations in this area. The methods of analysis, synthesis, induction, deduction, and analogy were also used to formulate conclusions and proposals.

The article examines the system of legal acts regulating administrative and legal protection and enforcement of intellectual property rights in Ukraine. The author analyses the positions of scholars on the peculiarities of administrative and legal protection and enforcement of intellectual property rights in Ukraine. The main features of the modern legal regulation of administrative and legal protection and enforcement of intellectual property rights in Ukraine are formed.

The current legal regulation of administrative and legal protection and enforcement of intellectual property rights can be characterised by the following features: 1) the institute of administrative and legal protection and enforcement of intellectual property rights in Ukraine is of a cross-sectoral nature by its legal nature, as it combines the rules of administrative, commercial, civil and criminal law; 2) the presence of a large number of regulations governing administrative and legal protection of intellectual property rights, which causes difficulties in their application; 3) there is no comprehensive legal act that would properly regulate the issues of administrative and legal protection and enforcement of intellectual property rights; 4) there is no clear definition of the system of subjects of administrative and legal protection and enforcement of intellectual property rights, their functions, powers, forms and methods of administrative and legal protection of intellectual property rights; 5) there is a mandatory state registration of intellectual property rights and issuance of relevant protection documents (patent, certificate); 6) administrative liability for infringement of intellectual property rights is provided for by the Code of Ukraine on Administrative Offences; 7) proceedings on administrative offences are conducted by the authorised authorities specified by the CUAO and other laws of Ukraine with respect to entities that have committed an administrative offence in the field of intellectual property. The author proposes to develop a single comprehensive legislative act which would regulate the issues of administrative and legal protection and enforcement of intellectual property rights and clearly define the system of subjects of administrative and legal protection and enforcement of intellectual property rights, their functions, powers, forms and methods of administrative and legal protection of intellectual property rights.

Key words: administrative and legal protection, administrative and legal protection of intellectual property, intellectual property rights.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення, Україна активно реалізує свою правову політику у сфері інтелектуальної власності крізь призму прийняття різноманітних нормативно-правових актів. У вказаному аспекті охорона та захист права інтелектуальної власності в Україні становить один із важливих аспектів діяльності сучасної правової демократичної держави, а також є пріоритетним напрямком державної політики, оскільки розвиток сфери інтелектуальної власності має позитивний вплив на економіку країни та підвищує рівень інноваційних досягнень, виводить економіку країни на новий міжнародний рівень. З огляду на це, дослідження сучасного стану правового регулювання охорони та захисту права інтелектуальної власності є актуальним.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичною основою дослідження стали роботи вечних, які присвятили свої роботи вивченню правового регулювання охорони та захисту права інтелектуальної власності, а саме: В. С. Дроб'язко, М. Г. Єщенко, Л. В. Золота, І. П. Катеринчук, Г. Є. Миджин, Є. В. Юркова тощо. Проте, відсутність комплексного дослідження сучасного стану правового регулювання адміністративно-правової охорони та захисту права інтелектуальної власності в Україні обумовлює актуальність статті.

Метою статті є дослідження особливостей сучасного стану правового регулювання адміністративно-правової охорони та захисту права інтелектуальної власності в Україні та визначення системи нормативно-правових актів, які регулюють відносини у зазначеній сфері.

Завданням статті є виробити пропозиції щодо вдосконалення сучасного правового регулювання адміністративно-правової охорони та захисту права інтелектуальної власності в Україні.

Результати дослідження. Найбільш розповсюдженою систематизацією нормативно-правових актів, що регулюють адміністративно-правову охорону та захист права інтелектуальної власності є класифікація за юридичною силою, до яких належать: 1) міжнародні нормативні акти, а саме міжнародні договори, міжнародні угоди, міжурядові угоди, які включають норми щодо регулювання питання охорони та захисту права інтелектуальної власності; 2) Конституція України; 3) Закони України щодо охорони та захисту права інтелектуальної власності; 4) підзаконні нормативно-правові акти, які включають норми щодо охорони та захисту права інтелектуальної власності [1, с. 66].

Правовою основою, що визначає правове регулювання захисту та охорони права інтелектуальної власності, є Конституція України, Господарський кодекс України, Цивільний кодекс України, Митний кодекс України, Податковий кодекс України, Кримінальний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Кодекс законів про працю України, Цивільний процесуальний кодекс України, Господарський процесуальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Кодекс адміністративного судочинства України, Закони України «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про авторське право і суміжні права», «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг», «Про охорону прав на промислові зразки», «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування» та ін. Поміж іншого, разом із спеціалізованими законодавчими актами в Україні наявна розгалужена система підзаконних нормативно-правових актів, яка включає Укази Президента України, постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України та відомчі акти (наприклад, Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції реформування державної системи правової охорони інтелектуальної власності в Україні») [2, с. 86].

Так, під адміністративно-правовою охороною розуміють інститут адміністративного права, який регулюється єдиною нормативною базою адміністративного права, правовий вплив якого має на меті запобігання порушенням прав та відновлення порушених прав, свобод і законних інтересів як фізичних так і юридичних осіб. Адміністративно-правова охорона реалізується через застосування адміністративних заходів, які становлять сферу державного управління, а також заходи адміністративного примусу та адміністративні процедури. Адміністративно-правова охорона базується на системі норм, які відображають об'єктивні соціальні умови та захищають найважливіші цінності, що не були офіційно закріплені у джерелах адміністративного права на певний період. Ця охорона ґрунтується на правових та адміністративних нормах, одночасно регулюється нормами адміністративного права, які встановлюються державою [3, с. 57].

В свою чергу, під адміністративно-правовим захистом розуміють певну сукупність методів, прийомів і різних процесуальних дій, визначених на законному рівні, за допомогою яких здійснюється відновлення порушеного права конкретного суб'єкта [4, с. 223].

З огляду на вищевикладене, адміністративно-правова охорона права інтелектуальної власності охоплює більш широкий спектр заходів, ніж адміністративно-правовий захист, адже охорона включає в себе ряд заходів державного регулювання, спрямованих на забезпечення нормального розвитку суспільних відносин у сфері інтелектуальних правовідносин і на захист прав та законних інтересів тих, хто створює об'єкти інтелектуальної власності, а також тих, хто їх використовує.

Так, чинними нормативно-правовими актами визначені різні методи захисту права інтелектуальної власності. Це, перш за все, цивільно-правові, адміністративно-правові та кримінально-правові методи, які полягають у встановленні відповідальності за порушення у сфері інтелектуальної власності. Наприклад, у статті 54 Закону України «Про авторське право та суміжні права» визначено, що захист особистих немайнових і майнових прав суб'єктів авторського права чи суб'єктів суміжних прав здійснюється в порядку, встановленому адміністративним, цивільним і кримінальним законодавством [5].

Адміністративно-правовий захист прав інтелектуальної власності відбувається наступним чином: 1) законодавчий – шляхом прийняття правових актів органами державної влади, які регулюють суспільні відносини, що виникають у зв'язку з правами власності, використанням і відчуженням об'єктів права інтелектуальної власності; 2) правоохоронний – шляхом прийняття рішень, які повинні бути виконані підприємствами, установами, організаціями та іншими суб'єктами відносин у сфері інтелектуальної власності під час взаємодії з органами державної влади. 3) правозахисний – це заходи, які проводяться державними органами для захисту суспільних відносин, які виникають у зв'язку з володінням, використанням та розпорядженням результатами творчої діяльності, від протиправних дій адміністративних та інших державних органів, а також для запобігання порушенням з використанням заходів адміністративного примусу [4, с. 223].

З огляду на вищевикладене, інститут охорони права інтелектуальної власності в Україні має не однорідну, а міжгалузеву природу. В ньому органічно поєднуються норми адміністративного, господарського, цивільного, кримінального права.

Засоби юридичної відповідальності за порушення права інтелектуальної власності законодавець передбачив у Кодексі України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), визнавши їх суспільно шкідливими та визначивши адміністративну відповідальність за вказані порушення правових норм у сфері інтелектуальної власності, а саме у статті 51-2 «Порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності», статті 164-3 «Недобросовісна конкуренція», статті 164-6 «Демонстрування і розповсюдження фільмів без державного посвідчення на право розповсюдження і демонстрування фільмів», статті 164-7 «Порушення умов розповсюдження і демонстрування фільмів, передбачених державним посвідченням на право розповсюдження і демонстрування фільмів», статті 164-13 «Порушення законодавства, що регулює виробництво, експорт, імпорт дисків для лазерних систем зчитування, експорт, імпорт обладнання чи сировини для їх виробництва» [6].

Захист, який гарантується законами України у сфері інтелектуальної власності, сприяє зростанню кількості винаходів та раціоналізаторських пропозицій, збільшенню інвестицій, розвитку науково-дослідної роботи,

що веде до технічного прогресу, покращення якості промислової продукції і підвищення культурного рівня населення. Суть адміністративно-правової охорони та захисту права інтелектуальної власності полягає в тому, що суб'єкт, який створив об'єкта інтелектуальної власності або інша визнана законом особа отримує від держави виключні права на створений об'єкт інтелектуальної власності на певний період часу. Ці права регулюються захисним документом, який виданий власнику об'єкта інтелектуальної власності [7, с. 37].

Адміністративно-правова охорона права інтелектуальної власності здійснюється суб'єктами публічного управління, а саме: Міністерством економіки України, Управлінням інтелектуальної власності та інновацій, Експертною службою Міністерства внутрішніх справ України, Державною фіскальною службою України, Антимонопольним комітетом України та ін. Так, основними завданнями Міністерства економіки України відповідно до чинного законодавства є забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері інтелектуальної власності, встановлення головних напрямів розвитку сфери інтелектуальної власності, взаємодія та координація із органами державної влади у процесі формування та реалізації державної політики у сфері інтелектуальної власності, а також з метою посилення охорони прав інтелектуальної власності, формування пропозицій щодо вдосконалення законодавства у сфері правової охорони інтелектуальної власності, міжнародне співробітництво у сфері правової охорони інтелектуальної власності, укладення міжнародних договорів про співробітництво у сфері правової охорони інтелектуальної власності, гарантування виконання міжнародних програм та реалізації проєктів у сфері правової охорони інтелектуальної власності, забезпечення виконання зобов'язань, що випливають із членства України в міжнародних організаціях у сфері правової охорони інтелектуальної власності, нормативно-правове регулювання у сфері інтелектуальної власності [8].

Поміж іншого, в умовах євроінтеграції України, відбувається реформа правової охорони та захисту права інтелектуальної власності з метою узгодження законодавства України у сфері інтелектуальної власності відповідно до стандартів Європейського Союзу. Реформа передбачає адаптацію законодавства України у сфері інтелектуальної власності до стандартів Європейського Союзу та відбувається в три етапи: 1) зміни законодавства України у сфері інтелектуальної власності з метою виконання вимог Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом; 2) зміни законодавства України у сфері інтелектуальної власності з метою отримання Україною статусу кандидата на членство у Європейському Союзі; 3) подальші зміни законодавства у сфері інтелектуальної власності, з урахуванням розвитку законодавства Європейського Союзу. Так завдяки вказаній реформі, станом на сьогодні, посилено охорону і захист прав інтелектуальної власності [9].

В межах проведення вказаної реформи 20 березня 2023 року Верховною Радою України прийнято Закон України № 2974-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту прав інтелектуальної власності», яким імплементовано до національного законодавства положення Угоди про асоціацію щодо загальних зобов'язань, цивільних заходів, процедур і засобів захисту прав інтелектуальної власності, передбачених частиною третьою Глави 9 Розділу IV Угоди про асоціацію та Директиви 2004/48/ЄС про захист прав інтелектуальної власності [10].

Також 16 червня 2020 року Верховною Радою України прийнято Закон України № 703-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо створення національного органу інтелектуальної власності», яким встановлено повноваження Національного органу інтелектуальної власності. Національний орган інтелектуальної власності визначено як державну організацію, яка належить до державної системи правової охорони інтелектуальної власності, встановлена на національному рівні Кабінетом Міністрів України як така, що здійснює повноваження у сфері інтелектуальної власності, визначені законодавством у сфері інтелектуальної власності, актами центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері інтелектуальної власності, та статутом, і має право представляти Україну в міжнародних та регіональних організаціях [11].

В подальшому, відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.10.2022 року № 943 «Деякі питання Національного органу інтелектуальної власності» визначено, що функції Національного органу інтелектуальної власності виконує державна організація «Український національний офіс інтелектуальної власності та інновацій» [12].

Поміж іншого, Л. В. Золота, досліджуючи міжнародне та національне законодавство, що регулює адміністративно-правову охорону права інтелектуальної власності, зауважує, що сучасний стан нормативно-правового регулювання вказаних правовідносин можна охарактеризувати наступними ознаками: 1) наявна розгалужена система нормативно-правових актів, які регулюють адміністративно-правову охорону права інтелектуальної власності, що зумовлює труднощі у правозастосуванні вказаних норм у практичній сфері; 2) нормативне регулювання адміністративно-правової охорони права інтелектуальної власності знаходиться на етапі розвитку, оскільки, до прикладу, деталізації потребує нормативне регулювання правовідносин з охорони наукових відкриттів, оскільки в національному законодавстві не існує чинного нормативно-правового акту, який би регулював вказане питання; 3) відсутній єдиний нормативно-правовий акт, який би врегулював питання охорони права інтелектуальної власності, визначив би чітку систему суб'єктів такої охорони, напрямки їх діяльності, повноваження, форми та методи адміністративно-правової охорони права інтелектуальної власності [1, с. 65].

І. П. Катеринчук, аналізуючи у своєму дослідженні адміністративно-правову охорону інтелектуальної власності в Україні, робить наступні висновки: 1) інститут правового регулювання адміністративно-правової охорони права інтелектуальної власності в Україні є за юридичною природою міжгалузевим, оскільки поєднує норми адміністративного, господарського, цивільного, кримінального права; 2) спеціалізована юрисдикційна форма захисту права інтелектуальної власності визначає адміністративний порядок захисту вказаних прав; 3) на нормативному рівні встановлено обов'язкову реєстрацію об'єктів права інтелектуальної власності та отримання певних документів, які підтверджують права; 4) адміністративна відповідальність за порушення права інтелектуальної власності передбачена нормами КУпАП; 5) порядок здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення здійснюється уповноваженими на те державними органами та посадовими особами, визначеними КУпАП та іншими законами України щодо фізичних або юридичних осіб, які вчинили адміністративне правопорушення у сфері інтелектуальної власності; 6) адміністративно-правова охорона права інтелектуальної власності тлумачиться як діяльність у сфері надання та нормативного закріплення визначених прав та обов'язків суб'єктів права інтелектуальної власності, а до адміністративно-правового захисту належить діяльність правоохоронних органів та судових установ з метою профілактики незаконних посягань на права власника об'єкта права інтелектуальної власності, а також дії на припинення адміністративних правопорушень та відновлення порушених прав [2, с. 86].

Також Є. В. Юркова характеризує межі адміністративно-правової охорони права інтелектуальної власності наступними особливостями: 1) входить до складу комплексного міжгалузевого інституту охорони суб'єктів інтелектуальної власності та охоплює різноманітні інтелектуальні права: об'єкти промислової власності; на нетрадиційні об'єкти інтелектуальної власності; об'єкти авторського і суміжних прав; 2) суб'єкти публічної влади забезпечують здійснення адміністративно-правової охорони та захисту права інтелектуальної власності трьома основними способами: а) забезпечення державної реєстрації об'єктів інтелектуальної власності та видачі на них охоронних документів; б) застосуванням до правопорушників порядку захисту інтелектуальної власності засобів адміністративного примусу; в) методом розгляду скарг та заяв суб'єктів інтелектуальної власності в адміністративному процесі; 3) пріоритетне місце в структурі адміністративно-правової охорони та захисту права інтелектуальної власності щодо запобігання протиправних посягань належить державній реєстрації об'єктів інтелектуальної власності; 4) адміністративно-правовий захист права інтелектуальної власності здійснюється суб'єктами публічної влади шляхом застосування до порушників порядку охорони інтелектуальної власності засобів адміністративного примусу, тобто складання на порушників, які допускають незаконне використання охоронюваних творів і об'єктів, протоколів про адміністративні правопорушення в порядку встановленому КУпАП; 5) різновидом адміністративно-правової охорони права інтелектуальної власності є протидія діянням, які визначені законодавством як недобросовісна конкуренція. Так, визначені вище ознаки адміністративно-правової охорони суб'єктів інтелектуальної власності дають підстави аргументувати, що це важливий сучасний напрям діяльності органів і посадових осіб органів публічної влади щодо здійснення реєстрації об'єктів інтелектуальної власності, видання на них охоронних документів та застосування до правопорушників порядку охорони права інтелектуальної власності засобів адміністративного примусу [13, с. 713].

В свою чергу, Г. Є. Меджин акцентує увагу на тому, що система адміністративно-правового механізму захисту права інтелектуальної власності включає наступні складові, якими є правові норми, правовідносини та нормативні акти реалізації норм права, додаткові елементи, до яких потрібно відносити акти тлумачення норм права, правосвідомість, режим правового порядку та законності у галузі створення та використання об'єктів інтелектуальної власності [14, с. 75].

Висновки. На наше глибоке переконання, сучасне правове регулювання адміністративно-правової охорони та захисту права інтелектуальної власності можна охарактеризувати наступними особливостями: 1) інститут адміністративно-правової охорони та захисту права інтелектуальної власності в Україні має міжгалузевий характер за юридичною природою, оскільки поєднує норми адміністративного, господарського, цивільного, кримінального права; 2) наявність великої кількості нормативних актів, які регулюють адміністративно-правову охорону права інтелектуальної власності, що зумовлює труднощі у їх застосуванні; 3) відсутній комплексний правовий акт, який би належно регулював питання адміністративно-правової охорони та захисту права інтелектуальної власності; 4) відсутнє чітко визначення системи суб'єктів адміністративно-правової охорони та захисту права інтелектуальної власності, їх функції, повноваження, форми та методи адміністративно-правової охорони права інтелектуальної власності; 5) встановлена обов'язкова державна реєстрація права інтелектуальної власності та видання відповідних охоронних документів (патент, свідоцтво); 6) адміністративна відповідальність за порушення права інтелектуальної власності передбачена нормами Кодексу України про адміністративні правопорушення; 7) провадження у справах про адміністративні правопорушення проводиться уповноваженими на те органами влади, визначеними КУпАП та іншими законами України щодо суб'єктів, які вчинили адміністративне правопорушення у сфері інтелектуальної власності. Вважаємо за доцільне розробити єдиний комплексний законодавчий акт, який регулюватиме питання адміністративно-правової охорони та захисту права інтелектуальної власності та чітко визначатиме систему суб'єктів адміністративно-правової охорони та захисту права інтелектуальної власності, їх функції, повноваження, форми та методи адміністративно-правової охорони та захисту права інтелектуальної власності.

Список використаних джерел:

1. Золота Л. В. Сучасний стан правового регулювання адміністративно-правової охорони права інтелектуальної власності у сфері наукової діяльності в Україні. *Supremația Dreptului*, 2019. № 1. С. 64–71.
2. Катеринчук І. П. Адміністративно-правова охорона права інтелектуальної власності в Україні. *Південноукраїнський часопис*. 2019. № 2. С. 85–88.
3. Доріс Лонг, Патриція Рей, Жаров В. О., Шевелева Т. М., Василенко І. Е., Дроб'язко В. С. Захист прав інтелектуальної власності: норми міжнародного і національного законодавства та їх правозастосування. Практичний посібник. К.: «К.І.С.», 2007. 448 с.
4. Єщенко М. Г., Скалянська О. В. Інтелектуальна власність як об'єкт адміністративно-правового захисту під час євроінтеграції України. *Південноукраїнський часопис*. № 4. 2022. С. 220–225.
5. Про авторське право і суміжні права: Закон України № 2974-IX від 15.04.2023 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text> (дата звернення: 18.05.2024).
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 18.05.2024).
7. Сусліков Л. М., Студеняк І. П. Інтелектуальна власність України. Навчальний посібник. Ужгород: Видавничий центр УжНУ «Говерла», 2010 210 с.
8. Питання Міністерства економіки: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2014 року № 459. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/459-2014-%D0%BF#n10> (дата звернення: 18.05.2024).
9. Інформація про реформу правової охорони та захисту інтелектуальної власності. URL: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=f68343c1-6637-4e6f-a381-68b3fcd01f42&title=InformatsiiaProReformuPravovaOkhronaTaZakhistIntelektualnoiVlasnosti> (дата звернення: 18.05.2024).
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту прав інтелектуальної власності: Закон України від 20.03.2023 року № 2974-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2974-20#Text> (дата звернення: 18.05.2024).
11. Про внесення змін до деяких законів України щодо створення національного органу інтелектуальної власності: Закон України від 16.06.2020 року № 703-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/703-20#Text> (дата звернення: 18.05.2024).
12. Деякі питання Національного органу інтелектуальної власності: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.10.2022 року № 943. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/943-2022-%D1%80#Text> (дата звернення: 18.05.2024).
13. Юркова Є. В. Межі адміністративно-правової охорони права інтелектуальної власності в Україні. *Форум права*. 2009. № 3. С. 710–714.
14. Миджин Г. Є. Структура адміністративно-правового механізму захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності. *Соціально-правові студії: науково-аналітичний журнал*. Львів: ЛьвДУВС, 2020. Вип. 2 (8). С. 72–79.

УДК 342.330

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2024-2.13>

В. П. Рябенко, аспірант кафедри публічного та приватного права
Університету митної справи та фінансів

ПОНЯТТЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ: ЗАГАЛЬНО-ПРАВОВІ ПІДХОДИ

У статті висвітлено теоретико-правові засади визначення поняття та особливостей інвестиційної діяльності в Україні. Обґрунтовано, що інвестиційна діяльність є важливим напрямком розвитку економіки та підвищення рівня і якості життя у державі.

Автором проведено науковий та теоретичний аналіз поняття інвестицій та інвестиційної діяльності. На підставі цього аналізу аргументовано, що інвестиційна діяльність є особливим видом господарської діяльності, який полягає в розміщенні капіталу з метою отримання прибутку або досягнення інших цілей в майбутніх періодах.

Аргументовано, що специфікою правового регулювання інвестиційної діяльності в Україні є переважання економічних та інших диспозитивних методів регулювання над адміністративними. Водночас, з'ясовано, що окремі сфери інвестиційної діяльності регулюються за допомогою адміністративних методів.

Автором доведено, що до особливостей інвестиційної діяльності як виду господарської діяльності належить її середньостроковий або довгостроковий характер, орієнтованість на прибуток або соціальний ефект, включаючи розвиток інновацій. Визначено різноманітність видів інвестування, в основі яких лежить різноманітність об'єктів інвестування. Охарактеризовано такі види інвестиційної діяльності, як фінансові інвестиції, капітальні інвестиції та інші.

Визначено взаємозв'язок між інвестиційною та інноваційною діяльністю. Доведено, що такий зв'язок виявляється у тому, що інвестиції сприяють упровадженню нових технологій, досліджень та розвитку нових продуктів і послуг. Обґрунтовано, що інвестиційна діяльність стимулює інноваційну діяльність та підвищує конкурентоспроможність економіки.

На підставі проведеного науково-правового аналізу поняття та змісту інвестиційної діяльності виявлено основні недоліки та прогалини національного законодавства у цій сфері. Розкрито основні напрямки подальшого удосконалення національного законодавства у сфері регулювання інвестиційної діяльності в Україні.

Ключові слова: інвестиції, інвестиційна діяльність, інноваційна діяльність, господарська діяльність, економіка.

V. P. Riabenko. Concept of investment activity in Ukraine: general legal approaches

The article highlights the theoretical and legal principles of defining the concept and features of investment activity in Ukraine. It is substantiated that investment activity is an important direction of economic development and raising the level and quality of life in the state.

The author conducted a scientific and theoretical analysis of the concept of investments and investment activity. On the basis of this analysis, it is argued that investment activity is a special type of economic activity, which consists in placing capital for the purpose of obtaining profit or achieving other goals for the future period.

It is argued that the specificity of legal regulation of investment activities in Ukraine is the predominance of economic and other dispositive methods of regulation over administrative ones. At the same time, it was found that certain areas of investment activity are regulated using administrative methods.

The author proved that the characteristics of investment activity as a type of economic activity include its medium-term or long-term nature, orientation to profit or social effect, including the development of innovations. The variety of forms of investment, based on the variety of investment objects, is defined. Such forms of investment activity as financial investments, capital investments and others are characterized.

The relationship between investment and innovation activity is defined. It has been proven that such a connection is manifested in the fact that investments contribute to the introduction of new technologies, research and development of new products and services. It is substantiated that investment activity stimulates innovative activity and increases the competitiveness of the economy.

On the basis of the conducted scientific and legal analysis of the concept and content of investment activity, the main shortcomings and gaps of the national legislation in this area were revealed. The main areas of further improvement of national legislation in the sphere of regulation of investment activity in Ukraine are revealed.

Key words: investment, investment activity, innovative activity, economic activity, economy.

Постановка проблеми. Інвестиційна діяльність в Україні представляє собою складну господарську та правову систему, що вимагає комплексного підходу до її регулювання та підтримки для стимулювання економічного зростання та розвитку країни. Визначення інвестиційної діяльності в Україні має важливе значення як для удосконалення правового регулювання, так і для розвитку економіки країни. Теоретико-правові аспекти цього поняття становлять основу для розуміння її сутності та обґрунтування розвитку правових норм, що регулюють цю сферу.

Перш за все, інвестиційна діяльність в Україні є предметом вивчення та регулювання в межах правової системи країни. Теоретично, інвестиційна діяльність визначається як процес розміщення капіталу з метою отримання прибутку або досягнення інших цілей на майбутній період.

© В. П. Рябенко, 2024

Разом з тим, сучасний стан теоретико-правового дослідження з цієї проблематики свідчить про те, що питання визначення поняття та сутності інвестиційної діяльності, а також окреслення її видів потребує подальшої актуалізації та розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Деякі аспекти правового регулювання інвестиційної діяльності в Україні досліджували такі науковці, як І. Г. Бабчук, Р. П. Бойчук, О. М. Білецька, В. В. Гречаник, І. І. Дмитрієва, В. В. Логвінов, М. М. Салівоненко, О. С. Ткаченко та ін.

Огляд наукових робіт цих вчених свідчить про те, що основна увага науковців прикута до таких проблем, як правові аспекти стимулювання інвестицій у регіональному розвитку, правове регулювання інвестицій в сфері інновацій та технологій (І. Г. Бабчук, М. М. Салівоненко та ін.), аналіз правового середовища для інвесторів в Україні, визначення проблем та пропозиції щодо його вдосконалення для створення сприятливих умов для інвестиційної діяльності (О. М. Білецька, О. С. Ткаченко та ін.) тощо.

Разом з тим, недостатньо дослідженими є актуальні проблеми визначення теоретико-правових підходів до розуміння інвестиційної діяльності та її особливостей, що зумовлює актуальність теми статті.

Мета цієї статті є визначення теоретико-правових підходів до розуміння інвестиційної діяльності, її особливостей та видів. Для реалізації поставленої мети у дослідженні запропоновано вирішити такі завдання: 1) провести аналіз актів законодавства у сфері регулювання інвестиційної діяльності та визначити ознаки та види такої діяльності; 2) охарактеризувати види інвестиційної діяльності залежно від суб'єктів та об'єктів інвестування; 3) виявити особливості інвестиційної діяльності за законодавством України; 4) визначити напрямки розвитку законодавства у сфері регулювання інвестиційної діяльності.

Результати дослідження. Правовою основою регулювання інвестиційної діяльності в Україні є Господарський кодекс України (далі – ГК України) [1], Податковий кодекс України (далі – ПК України) [2], закони України «Про інвестиційну діяльність» [3], «Про інноваційну діяльність» [4], «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» [5] та ін.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про інвестиційну діяльність» інвестиційна діяльність визначається як сукупність практичних дій громадян, юридичних осіб і держави щодо реалізації інвестицій.

У свою чергу інвестиціями визнаються всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток (доход) та/або досягається соціальний та екологічний ефект [3].

З огляду на наведене у Законі України «Про інвестиційну діяльність» визначення можна дійти висновку, що така діяльність характеризується особливостями, втіленими у таких її ознаках: 1) суб'єктами можуть бути фізичні, юридичні особи та держава; 2) об'єктом виступають інвестиції, якими можуть бути фінансові активи (наприклад акції, облігації), реальні (капітальні) активи (нерухомість, обладнання, технології), або бізнес-проекти; 3) метою інвестування є отримання прибутку, розвиток підприємницької діяльності, стимулювання економічного зростання та інновацій, або інший соціальний чи екологічний ефект.

Разом з тим, у ст. 14.1.81 ПК України міститься дещо інше визначення інвестицій, якими визнаються господарські операції, що передбачають придбання основних засобів, нематеріальних активів, корпоративних прав та/або цінних паперів в обмін на кошти або майно [2].

Отже, на відміну від Закону України «Про інвестиційну діяльність», ПК України дещо інакше визначає можливі об'єкти інвестування, а саме – основні засоби (капітальні інвестиції), нематеріальні активи (інтелектуальна власність, інноваційні розробки тощо), корпоративні права або інші цінні папери (фінансові інвестиції).

Важливим об'єктом інвестиційної діяльності є інновації та інноваційний розвиток. У цьому виявляється певний зв'язок між інвестиційною та інноваційною діяльністю.

Зокрема, згідно ст. 325 ГК України інноваційною діяльністю у сфері господарювання визнається діяльність учасників господарських відносин, що здійснюється на основі реалізації інвестицій з метою виконання довгострокових науково-технічних програм з тривалими строками окупності витрат і впровадження нових науково-технічних досягнень у виробництво та інші сфери суспільного життя [1].

З наведеного визначення вбачається, що безпосередній зв'язок між інвестиційною та інноваційною діяльністю у сфері господарювання виражається у тому, що розробка та впровадження науково-технічних програм є метою або очікуваним результатом реалізації деяких інвестицій, тобто є окремим видом інвестиційної діяльності, що виокремлюється залежно від об'єкту інвестування.

У ст. 326 ГК України розкрито поняття інвестування інноваційної діяльності, зокрема, визначено, що інвестиціями у сфері господарювання визнаються довгострокові вкладення різних видів майна, інтелектуальних цінностей та майнових прав в об'єкти господарської діяльності з метою одержання доходу (прибутку) або досягнення іншого соціального ефекту [1].

У науковій літературі стверджується, що інвестиції мають фінансове та економічне визначення. Фінансове визначення інвестицій обумовлено тим, що до інвестицій відносяться всі види активів (коштів), що вкладаються в господарську діяльність з метою отримання доходу. Водночас, економічне визначення інвестицій характеризується видатками на створення, розширення, реконструкцію та технічне переозброєння основного капіталу, а також на пов'язані з цим зміни оборотного капіталу, оскільки зміни у товарно-матеріальних запасах здебільшого залежать від руху видатків на основний капітал [6, с. 22–23].

За законодавством України [2; 3] інвестиційна діяльність може класифікуватися за такими основними критеріями:

1) за об'єктами інвестування:

– прямі інвестиції – це інвестиції, які здійснюються шляхом придбання частки у власності компанії або створення нового підприємства. Цей вид інвестиційної діяльності сприяє створенню нових робочих місць та розвитку бізнесу;

– портфельні інвестиції – це інвестиції, які здійснюються у фінансові інструменти, такі як акції, облигації, інвестиційні фонди тощо. Цей вид інвестиційної діяльності дає можливість інвесторам диверсифікувати свій портфель та отримувати дохід від купівлі-продажу фінансових активів;

– інвестиції в нерухомість – це інвестиції, які здійснюються у нерухомість, таку як житлові будинки, комерційні приміщення, земельні ділянки тощо. Інвестування в нерухомість може бути вигідним з точки зору отримання орендної плати або приросту вартості майна;

– інвестиції в інфраструктуру – це інвестиції, спрямовані на розвиток транспортної, енергетичної, комунікаційної та інших видів інфраструктури. Інвестування в інфраструктуру сприяє покращенню життєвого рівня населення та стимулює економічний розвиток;

– інвестиції в технології та інновації – це інвестиції, спрямовані на розвиток нових технологій, інноваційних продуктів та послуг. Інвестування в цей сектор може стимулювати технологічний прогрес та збільшення конкурентоспроможності економіки;

2) за суб'єктами інвестування:

– державне інвестування, яке здійснюється державними органами влади за рахунок різних джерел, включаючи кошти державного бюджету, позичкові кошти, а також засоби державних підприємств та установ з власних та позичкових коштів;

– місцеве інвестування, яке здійснюється органами місцевого самоврядування за рахунок місцевих бюджетів, позичкових коштів, а також комунальних підприємств та установ з власних та позичкових коштів;

– іноземне інвестування, яке здійснюється іноземними державами, юридичними особами та громадянами іноземних держав;

– спільне інвестування, що здійснюється у формі спільних проектів між різними суб'єктами, включаючи юридичних осіб та громадян України, юридичних осіб та громадян іноземних держав [3].

Залежно від виду інвестиційної діяльності може відрізнятися, у тому числі, її мета.

Наприклад, зі змісту положень Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» метою інвестування у фінансові інструменти (фінансове інвестування) може бути як отримання інвестиційного доходу від вкладених коштів та/або збереження вартості вкладених активів, так і набуття відповідних прав, що надаються власнику фінансових інструментів відповідно до законодавства, або в межах виконання повноважень щодо державного управління у відповідній сфері, або які є сторонами деривативних контрактів [5].

У ПК України інвестиційний прибуток визначається як дохід у вигляді позитивної різниці між доходом, отриманим платником податку від проведення операцій з цінними паперами з урахуванням курсової різниці, деривативами та корпоративними правами, випущеними в інших, ніж цінні папери, формах, та витратами на придбання таких інвестиційних активів [2].

Аналогічним чином, розраховується інвестиційний прибуток від інвестування у нерухомість, інші матеріальні об'єкти та цінності.

Метою інвестування в інноваційну діяльність є вдосконалення конкурентоздатних технологій, продукції або послуг, а також організаційно-технічних рішень виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, тобто фактично такою метою є не безпосереднє отримання доходу, а досягнення соціального або екологічного ефекту, що також не виключає можливості у підсумку підвищити прибуток від певного виду господарської діяльності.

Досліджуючи поняття та особливості інвестиційної діяльності за законодавством України, важливо вказати на специфіку методів правового регулювання цього виду господарської діяльності, що, головним чином, засновані на економічному стимулюванні інвестиційної діяльності.

Як зауважує з цього приводу Р. П. Бойчук, державна інвестиційна політика спрямована на створення суб'єктам господарювання необхідних умов для залучення та концентрації коштів на потреби розширеного відтворення основних засобів виробництва, переважно у галузях, розвиток яких визначено як пріоритети структурно-галузевої політики, а також забезпечення ефективного і відповідального використання цих коштів та здійснення контролю за ним [7, с. 10].

При цьому економічні методи регулювання інвестиційної діяльності включають податковий механізм, амортизаційну політику, систему ціноутворення та фінансову політику [8, с. 204].

В умовах посилення дерегуляції господарської діяльності, економічні методи державного регулювання інвестиційної діяльності набувають важливого значення. Проте, адміністративно-правові методи не є такими, що повністю виключаються із системи методів державного регулювання інвестиційної діяльності в Україні.

В. А. Вакалюк до адміністративно-правових методів регулювання умов здійснення інвестиційної діяльності відносить: розроблення нормативного законодавства; розроблення державних норм та стандартів в інвестиційній сфері; проведення державної експертизи державних програм та проектів; антимонопольні заходи тощо [9, с. 124].

Отже, особливістю методів державного регулювання інвестиційної діяльності є оптимальне поєднання методів економічного стимулювання та адміністративно-правових методів, що дозволяє досягти збалансованості між державними та суспільними інтересами, а також інтересами інвесторів як головної рушійної сили розвитку національної економіки.

Визначаючи основні засади правового регулювання інвестиційної діяльності, необхідно вказати, що сучасний стан законодавства характеризується деякими недоліками, зумовленими таким:

- складність та безсистемність законодавства у цій сфері, оскільки останнє включає чисельну систему кодексів, законів та інших нормативно-правових актів, які регулюють окремі напрямки та види інвестиційної діяльності, положення яких не повністю упорядковані та узгоджені між собою;

- застарілість окремих норм законодавства. Наприклад, Закон України «Про інвестиційну діяльність», який є основним у цій сфері регулювання, прийнятий ще у 1991 році, а чисельні зміни та доповнення, що до нього вносилися, не повністю узгоджуються з актами більш пізнього періоду прийняття;

- складність процедур, пов'язаних з реалізацією інвестиційних проектів, які можуть бути бюрократичними та складними, що уповільнює інвестиційний процес;

- недостатня захищеність прав інвесторів, оскільки законодавство України не у повній мірі забезпечує достатній рівень захисту прав інвесторів, включаючи права на власність, права на отримання прибутку та інші права. Це може створювати ризики для інвесторів та зменшувати їхню впевненість у вкладенні капіталу в Україні.

Деякі науковці також вказують на такий недолік національного правового регулювання інвестиційної діяльності, як недостатня інтегрованість міжнародних норм в національне законодавство. Наприклад, О. А. Негода вважає, що шляхом імплементації норм міжнародного права у національне інвестиційне законодавство можна розширити об'єкти інвестування, до яких відносяться майно, майнові права та господарські операції. Таке розуміння інвестиції, на думку науковця, доречно закріпити й у вітчизняному законодавстві, що дасть змогу поєднати розуміння інвестиції як об'єкту правовідносин та юридичних підстав здійснення інвестування, що відображатиме економічну сутність інвестиції як господарської операції [10, с. 203].

Крім того, К. Гуменна з метою систематизації та уніфікації інвестиційного законодавства, забезпечення прозорості та зрозумілості державної політики та засад правового регулювання у сфері інвестиційної діяльності пропонує розробити Інвестиційний кодекс України [11].

Порядок державного регулювання інвестиційної діяльності визначається законодавством України. Ефективність діяльності держави оцінюється результатами використання її потенціалу з метою задоволення потреб суспільства. Держава повинна регулювати інвестиційний процес і бути відповідальною за його організацію, оскільки державна підтримка інвестиційної діяльності сприятиме розвитку ринкових відносин і конкуренції у сфері інвестицій [12, с. 7–9].

Можна підтримати наведену пропозицію та узагальнити інвестиційне законодавство в усіх сферах та всіх видів у єдиному кодексі, однак, за умови, якщо він буде розроблений з урахуванням міжнародних стандартів і включатиме механізми захисту прав інвесторів, вирішення спорів, а також стимули для стратегічних інвестицій. Однак для успіху цього процесу важливо враховувати потенційні виклики та забезпечити ефективне впровадження та виконання кодексу на практиці.

Висновки і перспективи. Таким чином, інвестиційна діяльність – це особливий вид господарської діяльності, що здійснюється фізичними, юридичними особами, державою або територіальними громадами шляхом розміщення інвестицій у матеріальні та нематеріальні об'єкти з метою отримання інвестиційного прибутку, досягнення іншого економічного, соціального або екологічного ефекту.

Основними особливостями інвестиційної діяльності є: різноманітність об'єктів інвестування (матеріальні та нематеріальні активи); специфічна мета, а саме – отримання прибутку, розвиток підприємницької діяльності, стимулювання економічного зростання та інновацій тощо; поєднання методів економічного стимулювання та адміністративно-правових методів у процесі державного регулювання інвестиційної діяльності.

Перспективою подальших досліджень у цій сфері можуть стати наукові пошуки особливостей оподаткування результатів інвестиційної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.
2. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>.
3. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09.1991 № 1560-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text>.

4. Про інноваційну діяльність: Закон України від 04.07.2002 № 40-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text>.
5. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки: Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text>.
6. С.О. Гуткевич Теоретичні засади правового регулювання інвестиційної діяльності в Україні. Монографія. С.О. Гуткевич, В. О. Веклич, І. Г. Оніщенко та ін. К. : 2015. Т. 1. 310 с.
7. Бойчук Р. П. Форми, методи та інструменти державного регулювання інвестиційної діяльності. Право та інноваційне суспільство. 2016. № 2(7). с. 9–17.
8. Іванець М. Історичні і правові засади інвестиційної діяльності в Україні. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2024. № 1. С. 201–205.
9. Вакалюк В. А. Правове регулювання інвестиційної діяльності в Україні. Економіка та управління національним господарством. 2017. Вип. 16. С. 122–126.
10. Негода О. А. Поняття інвестицій у законодавстві України та країн-членів Європейського Союзу. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 12. С. 200–203.
11. Гуменна К. Систематизація інвестиційного законодавства України. *Науковий вісник «Демократичне врядування»*. 2013. Вип. 12. URL : <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2022/feb/26836/gumenna.pdf>.
12. С.О. Гуткевич Інвестування: міжнародний досвід. Монографія / С.О. Гуткевич, П.О. Сидоренко, А.С. Соломко, Р. Смик, В. Рябенко; за заг. Ред. Проф. Гуткевич С.О. Харків: Діса плюс, 2017. Т. 2. 216 с.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

УДК 342.95

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2024-2.14>**О. В. Агапова**

кандидат юридичних наук, вчений секретар

Науково-дослідного центру незалежних судових експертиз

Міністерства юстиції України

ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

На основі аналізу чинного законодавства України, останніх наукових підходів адміністративно-правової науки та європейської правової думки, розглянуто основні принципи діяльності у сфері юстиції України. Автором підкреслюється, що важливого значення в умовах євроінтеграції відводиться «the principles of good governance», що забезпечують адекватне управління та прийняття рішень. Акцентується, що поряд із цими принципами важливу роль відіграють і нові принципи забезпечення публічного адміністрування та виокремлюються такі принципи як інноваційність, синергія, інклюзія тощо. В межах дослідження встановлено, що виходячи із закріплених за Міністерством юстиції України завдань, можна виокремити окремі принципи що притаманні сфері експертного забезпечення правосуддя; сфері організації примусового виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб); сфері виконання кримінальних покарань та пробації; сфері нотаріату; сфері безоплатної правничої допомоги; сфері діяльності арбітражних керуючих та з питань банкрутства; сфері архівної справи і діловодства. Визначено основні принципи діяльності для кожної із сфер, що наведені у галузевих нормативно-правових актах. Окрім цього, у статті автором зазначається, що принципи публічного адміністрування у сфері юстиції – це головні положення, що визначають сутність, зміст, спрямованість і форми діяльності підпорядкованих Міністерству юстиції України суб'єктів, а також загальні засади реалізації основних напрямів діяльності у сфері юстиції, для захисту прав і свобод людини і громадянина та забезпечення справедливості.

Ключові слова: принципи, сфера юстиції, суб'єкти публічного адміністрування спеціальної компетенції, адміністративне право, Міністерство юстиції України.

O. V. Agapova. Principles of activity in the justice area of Ukraine

Based on the analysis of the current legislation of Ukraine, the latest scientific approaches of administrative and legal science and European legal opinion, the main principles of activity in the justice area of Ukraine are considered. The author emphasizes that "the principles of good governance", which ensure adequate management and decision-making, are of great importance in the context of European integration. It is emphasized that along with these principles, new principles of public administration also play an important role, and such principles as innovativeness, synergy, inclusion, etc. are singled out. Within the framework of the study, it was established that based on the tasks assigned to the Ministry of Justice of Ukraine, it is possible to single out certain principles inherent in the Ukrainian forensic science area; in the area of organization of enforcement of decisions of courts and other bodies (officials); the area of execution of criminal punishments and probation; notary field; in the field of free legal aid; in the area of activity of arbitration managers and on bankruptcy matters; in the field of archival affairs and record keeping. The main principles of activity for each of the areas, which are given in the industry normative legal acts, have been defined. In addition, the author states in the article that the principles of public administration in the justice area are the main provisions that determine the essence, content, direction and forms of activity of the subjects subordinate to the Ministry of Justice of Ukraine, as well as the general principles for the implementation of the main areas of activity in the justice area, to protect the rights and freedoms of man and citizen and ensure justice.

Key words: principles, justice area, subjects of public administration of special competence, administrative law, Ministry of Justice of Ukraine.

Постановка проблеми. Розвиток публічного адміністрування в умовах європейської інтеграції сприяє осмисленню європейських підходів до застосування базових та керівних ідей для покращення функціонування сфери юстиції. Принципи публічної адміністрації є тими засадами, що огортають процес діяльності суб'єктів публічної адміністрації та створюють своєрідні умови для належної організації та функціонування сфери юстиції та її позасудової складової. Аналіз основних принципів діяльності суб'єктів публічної адміністрації у сфері юстиції є **метою даної статті**, що дозволить визначити та розкрити їх зміст. Вважаємо, що дослідження принципів діяльності суб'єктів публічної адміністрації у сфері юстиції є актуальним для науки адміністративного права, та й такими, що потребують більш ґрунтовного аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В адміністративно-правовій науці існує безліч підходів до класифікації принципів публічного адміністрування. Ю. Палагнюк досліджуючи механізми формування

© О. В. Агапова, 2024

та реалізації державної євроінтеграційної політики дійшла до висновку, «...що процес формування та реалізації державної євроінтеграційної політики повинен ґрунтуватися на принципах демократичного врядування, насамперед на принципах «доброго врядування» з участю громадян у процесі формування, реалізації та оцінювання державної євроінтеграційної політики; а також на принципах законності, ефективності, відкритості і прозорості» [1, с. 12]. Слушними є міркування І. Грицяка, що «...реформування публічного управління в Україні слід орієнтувати на європейський досвід і передбачати упровадження принципів європейського управління. Саме таким шляхом відбувається розвиток і вдосконалення національних систем публічного управління держав – членів ЄС, що передбачає використання не лише стандартів і вимог управління, закладених у відповідних принципах, але й конкретніших засобів (інструментарію), завдяки яким досягаються поставлені цілі реформування. Так прояви «європеїзації» можна зустріти під час європеїзації загальних принципів суспільного розвитку (демократія, громадянство, дієвість і ефективність, верховенство права, ринкова економіка) і розвитком основних принципів державного управління (належне управління, відкритість, боротьба з поганим управлінням тощо)» [2, с. 4]. О. Замрій досліджуючи принципи публічного адміністрування в роботі органів місцевої влади зазначає, що «...принципи за ступенем узагальнення розподіляють на дві групи: загальні принципи організації та здійснення публічної влади та специфічні». До першої групи принципів, вчений відносить «...принципи демократизму; гуманізму; верховенства права». До другої групи, науковець їх називає «специфічні принципи», відносяться ті, що «...характеризують функціонування та організацію місцевого самоврядування як самостійної форми влади, такі як принцип гласності; колегіальності; поєднання місцевих і державних інтересів; виборності; народовладдя; законності; правової, організаційної та матеріально-фінансової самостійності тощо» [3, с. 58–59].

І. Коліушко та В. Тимошук виділяють наступні принципи діяльності публічної адміністрації: «...1) верховенства права як пріоритету прав та свобод людини і громадянина, гуманізму та справедливості в діяльності публічної адміністрації; 2) законності як діяльності публічної адміністрації відповідно до повноважень і в порядку, визначених законом; 3) відкритості як оприлюднення та доступності для громадян інформації про діяльність та рішення публічної адміністрації, а також надання публічної інформації на вимогу громадян; 4) пропорційності як вимоги щодо обмеження рішень публічної адміністрації метою, якої необхідно досягти, умовами її досягнення, а також обов'язку публічної адміністрації зважати на наслідки своїх рішень, дій та бездіяльності; 5) ефективності як обов'язку публічної адміністрації забезпечувати досягнення необхідних результатів у вирішенні покладених на неї завдань при оптимальному використанні публічних ресурсів; 6) підконтрольності як обов'язкового внутрішнього та зовнішнього контролю за діяльністю публічної адміністрації, в тому числі судового; 7) відповідальності як обов'язку публічної адміністрації нести юридичну відповідальність за прийняті рішення, дії та бездіяльність» [4, с. 26–27]. О. Карапетян, З. Гбур підкреслюють, що «...класичними принципами публічного адміністрування є: верховенство права; системність; демократичність; об'єктивність; субсидіарність; соціальна справедливість; службова співпраця; ефективність; зворотній зв'язок. Запропоновано до новітніх принципів формування системи публічного адміністрування відносити принципи: синергії, інклюзії, інноваційності, інновативності, принципи agile, бенчмаркінгу, інтерактивного комунікаційного зв'язку, контролінгу» [5].

Аналіз наукових підходів до визначення принципів діяльності дозволив встановити, що в умовах євроінтеграції важливу роль для розбудови ефективної системи публічного адміністрування у сфері юстиції відіграють так звані «the principles of good governance», що застосовуються для забезпечення адекватного управління та прийняття адекватних рішень. Втім, поряд із цими принципами важливу роль відіграють і нові принципи забезпечення публічного адміністрування, завдяки яким можна вести мову про вирішення актуальних завдань у сфері юстиції шляхом принципу інноваційності, синергії, інклюзії тощо.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Положення про Міністерство юстиції України, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 № 228, визначено основні завдання у сфері юстиції. Це дає підстави для визначення основних принципів діяльності суб'єктів публічної адміністрації спеціальної компетенції, що підпорядковані Міністерству юстиції України та які діють: 1) у сфері експертного забезпечення правосуддя; 2) у сфері організації примусового виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб); 3) у сфері виконання кримінальних покарань та пробації; 4) у сфері нотаріату; 5) у сфері безоплатної правничої допомоги; 6) у сфері діяльності арбітражних керуючих та з питань банкрутства; 7) у сфері архівної справи і діловодства.

У контексті євроінтеграційних процесів, варто враховувати також й те, що ключовими принципами, яким мають відповідати країни-кандидати на вступ до ЄС є Європейські принципи публічного адміністрування, що визначені у правових документах ЄС, зокрема, у положеннях Європейського Економічного Співтовариства (OECD) «European Principles for Public Administration (SIGMA papers)» [6]. Загальними принципами SIGMA, які всі країни-члени повинні, у свою чергу, застосовувати на внутрішньому рівні при застосуванні законодавства ЄС, є, серед іншого: принцип адміністрування через закон; принципи пропорційності, правової визначеності, захисту законних очікувань, недискримінації, права на слухання в процедурах прийняття адміністративних рішень, тимчасового захисту, справедливих умов для доступу осіб до адміністративних судів, позадоговірної відповідальності публічної адміністрації. Якщо спробувати систематизувати основні

принципи адміністративного права, загальні для західноєвропейських країн, то можна виділити такі групи: 1) надійність і передбачуваність (правова визначеність); 2) відкритість і прозорість; 3) підзвітність і 4) ефективність і результативність [6, с. 11]. Слід особливо наголосити, щодо ролі та значення принципів «належного» державного управління (good governance/administration). Ключовими принципами впровадження цієї концепції є: – верховенство права; – ефективність державних інститутів; – транспарентність; – підзвітність; – відповідальність; – поваги прав людини; – реальної участі всіх громадян у політичних процесах, які відбуваються в їх державі, а також в прийнятті рішень, що їх стосуються та ін [7].

В межах розгляду спеціальних принципів варто звернути увагу на галузеві нормативно-правові акти, які безпосередньо містять згадку про принципи та завдання діяльності окремих суб'єктів публічної адміністрації у сфері юстиції.

Так, відповідно до Закону України від 02.06.2016 № 1403-VIII «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів», завданням органів державної виконавчої служби та приватних виконавців є своєчасне, повне і неупереджене виконання рішень, примусове виконання яких передбачено законом. Діяльність із реалізації зазначеного завдання здійснюється з дотриманням таких загальних та спеціальних принципів як то: верховенство права, законності, незалежності, справедливості, неупередженості та об'єктивності, обов'язковості виконання рішень, диспозитивності, гласності та відкритості виконавчого провадження та його фіксування технічними засобами, розумності строків виконавчого провадження, співмірності заходів примусового виконання рішень та обсягу вимог за рішеннями [8].

У сфері експертного забезпечення правосуддя варто виокремити принципи судово-експертної діяльності, що визначені у ст. 3 Закону України від 25.02.1994 № 4038-XII а саме: законності, незалежності, об'єктивності і повноти дослідження [9].

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» до системи принципів діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України належать такі: законність; повага та дотримання прав і свобод людини та громадянина; гуманізм; позапартійність; єдиноначальність; колегіальність при розробці важливих рішень; взаємодія з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, благодійними і релігійними організаціями; відкритість для демократичного цивільного контролю [10].

Визначимо також принципи державної політики у сфері надання безоплатної правничої допомоги, що визначені у Законі України від 02.06.2011 № 3460-VI «Про безоплатну правничу допомогу», а саме: 1) верховенство права; 2) законність; 3) доступність безоплатної правничої допомоги; 4) забезпечення якості безоплатної правничої допомоги; 5) гарантоване державне фінансування [11].

Зазначимо, що наведений перелік принципів публічного адміністрування у сфері юстиції України не є вичерпним. Варто враховувати багатогранність діяльності у сфері юстиції України та багатосуб'єктний склад публічної адміністрації. У цілому можна прослідкувати єдність у підходах до визначення на законодавчому рівні принципів діяльності суб'єктів публічної адміністрації спеціальної компетенції.

Висновок. В широкому розумінні, принципи публічного адміністрування у сфері юстиції – це головні положення, що визначають сутність, зміст, спрямованість і форми діяльності підпорядкованих Міністерству юстиції України суб'єктів, а також загальні засади реалізації основних напрямів діяльності у сфері юстиції, для захисту прав і свобод людини і громадянина та забезпечення справедливості.

Наявну систему принципів публічного адміністрування у сфері юстиції можна описати як інтегровані в структурно-впорядковану єдність основні ідеї, виражені в нормативній формі або у формі стійких ідей юридичної практики, що мають відносну самостійність, стабільність, автономність функціонування і можливість взаємодії з іншими елементами всередині системи та іншими правовими системами в цілях найбільш повного врегулювання суспільних відносин.

Список використаних джерел:

1. Палагнюк Ю. Механізми формування та реалізації державної євроінтеграційної політики України: автореф. дис. ... доктора наук з держ. управлін.: 25.00.02 / Миколаїв. Чорноморський державний університет імені Петра Могили. Миколаїв, 2019. 36 с.

2. Грицяк, І. А. "Публічне управління в Україні: становлення за європейськими стандартами." *Вісник Академії митної служби України. Сер.: Державне управління* 2 (2010): 5–11.

3. Замрій О. М. (2017) Застосування принципів публічного адміністрування в роботі органів місцевої влади. *Науковий вісник НЛТУ України. Серія економічна*, 2017, вип. 27, № 2. С. 58–61. URL: https://nv.nltu.edu.ua/Archive/2017/27_2/13.pdf

4. Ефективна публічна адміністрація (довідник для міністрів) / автори-упорядники: І. Коліушко, В. Тимошук. – К., 2006. – 32 с.

5. Карапетян О. А., Гбур З. В. Роль публічного адміністрування в формуванні демократичного суспільства держави. URL: <http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=7566&i=11#:~:text=Так%2C%20класичними%20принципами%20публічного%20адміністрування,ефективність%3B%20зворотній%20зв%27язок>.

6. European Principles for Public Administration / SIGMA Papers, No. 27, OECD Publishing. (1999), p. 8. http://www.oecd-ilibrary.org/governance/europeanprinciples-for-public-administration_5kml60zwd7h-en, PDF; Sustainable Institutions for European Union Membership / SIGMA Papers, No. 26, OECD Publishing. (1998) pp. 8–9. URL: <http://www.oecd-ilibrary.org/docserver/download/5kml611h8s30.pdf>

7. About good governance : OHCHR and good governance // United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR). URL: <https://www.ohchr.org/en/good-governance/about-good-governance>

8. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів : Закон України від 02.06.2016 № 1403-VIII. *Офіційний вісник України*. 2016. № 53. Ст. 1851. Ред. від 01.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19#Text>

9. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 28. Ст. 232. Ред. від 01.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>

10. Про Державну кримінально-виконавчу службу України : Закон України від 23.06.2005 № 2713-IV. *Офіційний вісник України*. 2005. № 29. Ст. 1697. Ред. від 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2713-15#Text>

11. Про безоплатну правничу допомогу : Закон України від 02.06.2011 № 3460-VI. *Офіційний вісник України*. 2011. № 51. Ст. 2009. Ред. від 03.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>